

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra genderových studií

Ing. Markéta Malínková

**Genderové dopady rozchodu rodičů na jejich
pracovní dráhy
v souvislosti s péčí o společné nezletilé děti**

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí práce: Mgr. Jana Dvořáčková, Ph.D.

Praha 2024

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím pramenů a literatury řádně citovaných a uvedených v seznamu literatury. Práci jsem nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní text.

Toto prohlášení a souhlas budou signovány vlastnoručním podpisem.

V Praze dne 5. ledna 2024

.....
Ing. Markéta Malínková

Poděkování

Děkuji Mgr. Janě Dvořáčkové, Ph.D. za spolupráci a podnětné připomínky k obsahu mé diplomové práce. Děkuji také mé rodině, která mě ve studiu i psaní této práce podporovala, zvláště mému manželovi, který mi umožnil potřebnou časovou dotaci tím, že pečoval o naše společné děti a staral se o domácnost. Děkuji také všem komunikačním partnerkám a partnerům, kteří mi věnovali svůj čas a důvěru.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se zabývá dopady rozvodu nebo rozchodu rodičů na jejich následné pracovní dráhy v souvislosti s péčí o společné nezletilé děti a genderovými rozdíly této situace. Pomocí kvalitativního výzkumu hledám odpověď na svou výzkumnou otázku: *Jaká je percepce změn pracovní dráhy po rozvodu/rozchodu z hlediska matek a otců?* Práce je rozdělena na teoretickou a empirickou část. V teoretické části se věnuji principům fungování současného společenského řádu z genderového hlediska a jakým způsobem formuje chování jednotlivých aktérů a akterek. Pomocí konceptů somatizace nadvlády, optických skel kultury nebo hegemonní maskulinity upozorňuji na neviditelné mechanismy, které ovlivňují jednání každého člena společnosti. Tento společenský řád rámuje situaci rodičů po rozvodu/rozchodu, kdy ženy i muži jsou v jiném společenském postavení a musí tedy volit odlišné strategie. Rodiče nežijící ve stejné domácnosti musí nacházet nové cesty uspokojení materiálních, citových i praktických potřeb svých i svých dětí. Oba musí řešit, zda jít do práce pro ekonomický výdělek nebo zůstat alespoň částečně v domácnosti a pečovat o své dítě/děti, což má ale mnohdy významný dopad na jejich životní úroveň. Tato práce je zaměřená na rodiče s vyšším vzděláním, kteří v této souvislosti nečelí tak často existenčním problémům, a zřejmě proto nejsou v centru zájmu sociologických výzkumů. Nemohou ale plně rozvíjet svůj potenciál a trajektorie jejich pracovní kariéry je rodičovskými povinnostmi silně ovlivněna. Společnost tak zbytečně přichází o intelektuální zdroje, které by mohly být za lepších strukturálních podmínek veřejně prospěšné. V empirické části práce se zaměřuji na samotnou percepci této sociální reality. Polostrukturovanými rozhovory s rodiči odhaluji rozdíly v dopadech rozvodu/rozchodu na matky a otce.

Klíčová slova: Rozvod, děti, pracovní trh, genderové rozdíly, vysokoškolačky, kariéra

ABSTRACT

This diploma thesis deals with the effects of parents' divorce or separation on their subsequent career paths in connection with the care of joint minors and the gender differences of this situation. Using qualitative research, I am looking for an answer to my research question: *What is the perception of career changes after divorce/separation from the point of view of mothers and fathers?* The work is divided into a theoretical and an empirical part. In the theoretical part, I focus on the principles of the functioning of the current social order from the gender point of view and how it shapes the behavior of individual actors and actresses. Using the concepts of somatization of domination, cultural optical glasses or hegemonic masculinity, I draw the attention to the invisible mechanisms that influence the actions of every member of society. This social order frames the situation of parents after separation/divorce, when women and men are in a different social position and therefore have to choose different strategies. Parents who do not live in the same household must find new ways to satisfy their own and their children's material, emotional and practical needs. Both have to decide whether to go to work for economic earnings or to stay at least partially at home and take care of their child/children, which often has a significant impact on their standard of living. This work is focused on parents with a higher education, who in this context do not often face existential problems, and apparently therefore are not in the focus of sociological research. However, they cannot fully develop their potentials and the trajectory of their working career is strongly influenced by parental responsibilities. The society thus unnecessarily loses intellectual resources that could be of public benefit under better structural conditions. In the empirical part of the work, I focus on the perception of this social reality. Through semi-structured interviews with parents, I reveal differences in the effects of divorce/separation on mothers and fathers.

Key words: Divorce, children, labor market, gender differences, female graduates of universities, career

O autorce

Po gymnáziu jsem vystudovala Vysokou školu ekonomickou v Praze, fakultu Financí, protože přes své technické nadání a výborné studijní výsledky jsem byla nasměrována do oboru, který se tehdy považoval za vhodný pro ženy. V porevoluční době se však pojetí ekonomie a financí výrazně změnilo. Moje jazyková vybavenost mi umožnila práci pro mezinárodní konzultantské společnosti, kde se otázka genderu nezdála být určujícím faktorem a já mohla zakusit pocit pracovního úspěchu, postupu a finanční nezávislosti. Díky tomu jsem také měla příležitost pracovat dva roky v Jihoafrické republice v oblasti mezinárodního zdanění a pomáhat velkým nadnárodním společnostem hledat daňovou optimalizaci pro jejich aktivity. Rozhodnutí mít děti pak vše změnilo – během tří rodičovských dovolených bez podpory širší rodiny nebyl návrat do práce možný. Do oboru jsem se sice vrátila, ale na nižší pozici a jen na částečný úvazek. Studium magisterského oboru Genderová studia na Fakultě humanitních studií Karlovy Univerzity mi zpětně pomohlo vysvětlit mnoho mých nevědomých rozhodnutí, která měla na můj život významný dopad, a uvědomit si fungování společenského systému, kde ženy (coby osoby, které se častěji stávají primárními pečovatelnými o děti) musí volit jiné strategie než muži.

OBSAH

1.	ÚVOD	13
2.	TEORETICKÁ ČÁST.....	15
2.1.	Reprodukce a rozhodování o rodičovství.....	15
2.2.	Mateřství a otcovství	19
2.3.	Genderový řád ve společnosti	22
2.3.1.	Gender a pohlaví.....	25
2.3.2.	Somatizace nadvlády a symbolické násilí.....	27
2.3.3.	Teorie optických skel ve společnosti	29
2.3.4.	Hegemonní maskulinita	30
2.4.	Historické souvislosti současného vnímání postavení žen a mužů ve společnosti	32
2.4.1.	Doba osvícenství v Evropě a její vliv do současnosti.....	32
2.4.2.	Situace v Čechách do 2. světové války	34
2.4.3.	Vývoj v České republice po roce 1948	35
2.5.	Současné postavení žen a mužů ve společnosti a východiska utváření genderových vztahů	38
2.5.1.	Druhá směna žen.....	38
2.5.2.	Péče je neplacená práce	40
2.5.3.	Pracovní trh z genderové perspektivy	43
2.5.3.1.	Gender pay gap	46
2.5.3.2.	Vzdělání.....	49
2.5.3.3.	Skleněný strop a skleněný výtah	50
2.5.4.	Genderové aspekty v souvislosti s rozvodem/rozchodem rodičů.....	52
3.	EMPIRICKÁ ČÁST.....	55
3.1.	Metodologie	55
3.1.1.	Metody a metodologie	55
3.1.1.1.	Paradigma	55
3.1.1.2.	Pozitivistický a feministický výzkum.....	56
3.1.1.3.	Kvalitativní a kvantitativní analýzy.....	57
3.1.1.4.	Výzkumy vycházející z rozhovorů	58
3.1.2.	Metoda mého výzkumu.....	58
3.1.2.1.	Výzkumná otázka.....	60
3.1.2.2.	Výběr komunikačních partnerek a partnerů.....	62
3.1.2.3.	Etické aspekty mého výzkumu	63

3.1.2.4. Vlastní pozicionalita	64
3.2. Analýza rozhovorů	65
3.2.1. Pracovní dráhy rodičů po narození dětí	66
3.2.2. Velikost pracovního úvazku a náročnost zaměstnání po narození dětí	68
3.2.3. Rozdělení péče o děti a domácnost před rozpadem partnerství.....	70
3.2.4. Vnímané finanční dopady rozchodu rodičů na péči o děti	72
3.2.5. Pocity viny rodičů spojené s rozpadem partnerského vztahu	74
3.2.6. Původní pracovní představy a ambice v porovnání se současností	76
3.2.7. Genderové identity v souvislosti s rodičovstvím.....	79
3.2.8. Genderové rozdíly v důsledcích rozchodu rodičů	83
3.3. Shrnutí analýzy rozhovorů	86
4. ZÁVĚR.....	93
LITERATURA	96
PŘÍLOHY	107
PŘÍLOHA Č. 1 – Graf Gender Pay Gap	108
PŘÍLOHA Č. 2 – Struktura populace podle úrovně vzdělání	109
PŘÍLOHA Č. 3 – Hrubé měsíční mzdy podle pohlaví, věku a vzdělání.....	110

1. ÚVOD

V této diplomové práci se věnuji dopadům rozchodu rodičů nezletilých dětí na následné pracovní dráhy obou partnerů. Zajímá mě především genderové hledisko, protože **založení rodiny je společné rozhodnutí muže a ženy, ale důsledky tohoto rozhodnutí jsou pro každé pohlaví rozdílné**. V České republice se ve většině případů hlavní pečovatelkou o společné děti stává matka, zatímco otec pokračuje v pracovní dráze a zajišťuje rodinu finančně. Matky vzhledem k nízké dostupnosti veřejných pečovatelských zařízení zůstávají s dětmi v domácnosti obvykle několik let, což má v některých případech významný vliv na jejich postavení na pracovním trhu. Pokud v tomto období dojde k rozpadu partnerství, tyto komplementární role nemohou již dále pokračovat a musí se nastavit nová pravidla péče o společné děti. V České republice stále převažuje porozvodový model výhradní péče matky, kdy otec vídá své děti dva víkendy v měsíci¹. Hlavní péče o děti pak zůstává na matce a její zařazení na pracovní trh je problematické, což má zásadní dopady na mnoho životních aspektů.

Téma této práce je podle mého názoru důležité pro celou společnost, protože se rozvádí téměř polovina manželství a podíl rozvodů rodičů s nezaopatřenými dětmi tvoří 60 % všech rozvodů (ČSÚ, 2022b, Rozvodovost, s. 28). O neregistrovaných partnerstvích neexistují statistická data, takže reálné číslo rozvodů rodičů bude zřejmě mnohem vyšší. V mnohých případech se pak matky samoživitelky (jakožto primární pečovatelky o děti) dostávají do existenčních problémů. Zajištění důstojného života rodinám s malými dětmi (byť jsou po rozvodu rozdělené) je základní předpoklad motivace mladých lidí k plánování rodičovství. Přestože je tato práce psaná především v kontextu české společenské situace (která se od ostatních států liší nepříznivou kombinací dlouhé rodičovské dovolené a omezenými alternativami denní péče pro děti), mechanismy působení genderové asymetrie a mocenské hierarchie (Sokolová, Pavlík, 2005, s. 16) jsou podobné napříč všemi společnostmi „západní“ civilizace a ve větší či menší míře je tedy tato problematika aktuální i pro ostatní státy euroamerické kultury.

Práce je rozdělená na teoretickou a empirickou část. V teoretické části se budu věnovat nejdůležitějším konceptům, které pro téma této práce považuji za určující. Za zásadní teoretické koncepty, které vysvětlují fungování a reprodukci genderového řádu považuji somatizaci

¹ V roce 2018 byly v přibližně 76 % případů děti svěřeny do péče matky, v 10 % do péče otce a ve 14 % byla zvolena společná nebo střídavá péče (Höhne, Palonciová, 2021, s. 9).

nadvlády a symbolické násilí (Bourdieu, 2000), teorii optických skel ve společnosti (Bem, 1993) a teorii hegemonní maskulinity (Connell, 1987). V dalších kapitolách teoretické části se budu věnovat historickým souvislostem feministického hnutí, jehož kořeny přímo souvisí se současným postavením žen a mužů ve společnosti a bez jejichž pochopení není možné plně porozumět současným genderovým aspektům a strukturálním nastavením ve společnosti. V závěru teoretické části se budu věnovat současné situaci v rovnosti žen a mužů ve společnosti a genderovým aspektům pracovního trhu.

V empirické části této práce je popsán vlastní kvalitativní výzkum a použité metody a metodologie. Tato diplomová práce hledá odpověď na výzkumnou otázku: *Jaká je percepce změn pracovní dráhy po rozvodu/rozchodu z hlediska matek a otců?* Výzkum probíhal formou polostrukturovaných rozhovorů, které byly následně podrobeny kvalitativní obsahové analýze, pomocí níž vyvozují genderové aspekty rozchodu rodičů nezletilých dětí. Svůj výzkum jsem soustředila na vysokoškolsky vzdělané rodiče, kteří nejsou častým cílem sociologických výzkumů. Díky svému vzdělání mají k dispozici více strategií, takže i s ohledem na strukturální znevýhodnění rodičů nebo žen na pracovním trhu se patrně nedostávají do existenčních problémů tak často. Přesto pro ně důsledky rodičovství a rozpadu partnerství mohou být zásadní a zasluhují si pozornost.

V této práci se zabývám postavením rodičů ve společnosti a termínem „gender“ tak označuji rozdílné postavení žen a mužů, což, jak si uvědomuji, je velké zjednodušení chápání tohoto pojmu². Navíc ve své práci abstrahuji od jiných intersekcionalních znevýhodnění a nerovností, kterých v naší společnosti bohužel existuje dlouhá řada (např. znevýhodnění na základě LGBTQ statusu, rasy, etnicity, zdravotního stavu či věku apod.). Důslednější zohlednění této perspektivy však přesahují možnosti této práce. Ve svém výzkumu se soustředím pouze na skupinu bílých heterosexuálních vysokoškolsky vzdělaných párů, což je skupina v mnohých ohledech naopak privilegovaná.

Cílem výzkumu je porozumění pracovní reality matek a otců po rozpadu partnerství a zmapování jejich strategií, jakými se s novou životní situací vypořádali. Tímto textem bych chtěla alespoň malým dílkem přispět k uvědomění rozdílného společenského vnímání žen a mužů v okamžiku, kdy se stanou rodiči.

² Podrobněji viz kapitola 2.3.1. Gender a pohlaví.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1. Reprodukce a rozhodování o rodičovství

Většina heterosexuálních párů v plodném věku dříve či později zvažuje společné bydlení a zplození potomka (ne nutně v tomto pořadí). Snad kvůli smrtelnosti našich těl, kdy naše geny (v podobě našich dětí) znamenají naše **pokračování a transcendenci** (Hašková, Zamykalová, 2006, odst. 128) je otázka reprodukce důležitou součástí soukromého i společenského diskurzu. Partnerství a rodina naplňují rodičovské touhy a sexuální potřeby muže a ženy sociálně akceptovaným způsobem a v neposlední řadě plozením potomků přispívají rodiče k biologické reprodukci společnosti (Reichel, 2004). Na rozdíl od dřívějších dob, kdy bylo běžné společné soužití několika generací, je trend dnešní doby samostatné bydlení. Osamostatnění mladé generace a vytvoření malé nukleární rodiny přináší výhody i nevýhody. V souvislosti s narozením dětí je nevýhodou zhoršená dostupnost pomoci s péčí o potomka/potomky. V okamžiku separace od pomoci širší rodiny si rodiče malých dětí často uvědomí pravdivost afrického přísloví, které říká, že „ke zplození dítěte jsou zapotřebí dva lidé, ale k jeho výchově celá vesnice“. Rodinná politika českého státu vztahující se k budování předškolních zařízení, resp. jejich nebudování, dává jasný vzkaz občanům/občankám, že se mají postarat sami o sebe (Wichterlová, 2012, s. 5).

Reprodukce je individuální záležitost každého jedince, ale odehrává se v neodmyslitelném společenském kontextu, a proto není možné se při svém rozhodování od vnějších kulturních a sociálních vlivů úplně oprostit. A protože „rodina je základní jednotkou patriarchy a jeho základní institucí“ (Millet, 1998, s. 79), reprodukce, tj. rození dětí, je z hlediska genderových vztahů v centru zájmu udržování statu quo celého společenského řádu. Paradoxní je, že zatímco rozhodnutí o rodičovství bývá (v ideálním případě) **společným rozhodnutím muže i ženy**, toto rozhodnutí následně ovlivní nepoměrně více život ženy, a to v tolika životních dimenzích, že asi málokterá žena si může být dopředu vědoma všech důsledků svého rozhodnutí. Biologická reprodukce má tedy zřetelný genderový rozměr, jehož konkrétní aspekty jsou závislé na aktuálním celospolečenském nastavení, ale také na individuální situaci dané matky/otce.

Normativě rodičovství, tj. určité společenské povinnosti mít děti, mít je v určitý věk a mít i určitý počet dětí, čelí muži i ženy. Ženy jsou ale mnohem více disciplinovány, aby tyto normy naplňovaly. Díky všudypřítomným statistikám víme, co ve společnosti převažuje a co se považuje za „normální“ – neviditelnost bezdětných mužů v těchto statistikách přispívá i k menší problematizaci bezdětnosti mužů (Hašková, Zamykalová, 2006, odst. 14). Knihy, příručky,

webové stránky dnes určují, co všechno musí žena dělat, aby byla považována za „dobrou“ ženu a matku (Hašková, Zamykalová, 2006, odst. 40). Protože schopnost ženského těla k reprodukci s věkem mizí³, jsou ženy – na rozdíl od mužů – do mateřství společností mnohem více „tlačeny“ a jejich případná bezdětnost ve vyšším věku je pokládána za jejich vinu. Zvláště ve věku mezi 30 a 35 lety jsou bezdětné ženy vystaveny velkému společenskému tlaku (Hašková, Zamykalová, 2006, odst. 82). Muži ale svou bezdětnost často nepovažují za uzavřenou ani po padesátce (Hašková, Zamykalová, 2006, odst. 87). Tento rozdíl dělá z žen primárního rozhodovatele o rodičovství, ale také „viníka“ (Hašková, Zamykalová, 2006, odst. 91). Ženy jsou tak hlavními „oběťmi“ uvedených diskurzů. Zároveň ale patří také mezi jejich hlavní aktivní udržovatele (Hašková, Zamykalová, 2006, odst. 118). **Biologické „hodiny“** ženského těla se stávají disciplinačním i sebedisciplinačním faktorem formujícím životy žen.

Biologická schopnost žen rodit děti tak často určuje jejich životní dráhu bez ohledu na jejich ostatní talenty, kvality nebo potřeby. Mnoho žen nedokončí svá studia nebo opustí zajímavou práci z důvodu těhotenství a mateřství. Ústředním tématem feministického hnutí je proto také **právo na potrat** a svoboda rozhodovat o vlastním těle a dalším životě. Toto téma je předmětem diskurzů a sporů dodnes a vývoj není vždy lineární. Legislativní změny v sousedním Polsku zavedené v roce 2021 znamenají v praxi zákaz potratů a pro Polky omezení jejich demokratických práv nakládat svobodně se svým tělem. Podobné omezení začalo platit i v mnoha státech USA v roce 2022. Stát jim tímto způsobem sděluje, že jsou **nejprve ženami a teprve potom občankami** demokratické země, a jejich práva jsou podřízena zájmům státu. Regulace reprodukčních práv je tak **zápasem o ženská těla**. OSN opakovaně potvrzuje, že restriktivní potratové zákony omezují práva žen (Dudová, 2012).

V Československu bylo právo žen na potrat uzákoněno v roce 1957. V České republice, na rozdíl od Slovenska, Polska a Maďarska, není otázka zákazu interrupcí obvykle součástí veřejného diskurzu a toto právo je zpochybňováno jen malou částí české politické reprezentace. Na druhou stranu, Česká republika vykazuje více než dvakrát **vyšší míru úmrtnosti žen** v důsledku porodu, než je evropský průměr a je více než pětikrát vyšší než ve Švédsku (Hořejší, 2020, s. 739). Rozhodnutí z roku 2006 ukončit sběr statistických dat ohledně mateřské úmrtnosti (Hořejší, 2020, s. 755) se v tomto kontextu jeví jako vědomé upřednostňování života dítěte před životem ženy-matky.

³ Výzkumy posledních let dokládají, že plodnost mužů se s věkem také významně snižuje a v souvislosti s klesající kvalitou spermií roste riziko genových defektů nebo potratů (Krátká, 2017). Tyto vědecké důkazy se však ještě nepromítly do všeobecného společenského diskurzu ohledně plánování rodičovství.

Už John Stuart Mill (*1806) upozorňoval na to, že pro společnost je nutné, aby ženy měly děti, ale to ony nebudou dělat, pokud nebudou přinuceny (Mill, 1998, s. 34). Bohužel dodnes některé státy a jejich patriarchální vlády stále prosazují praxi, kdy ženy jsou nucené snášet společenské i legislativní nevýhody, které jim jejich biologická schopnost reprodukce a rozhodnutí o rodičovství (na rozdíl od mužů) přináší. Cílem moderní kulturní společnosti je spravedlivá společnost, která ženy **přirozeně motivuje děti mít** o své vlastní vůli a neznevýhodňuje je kvůli jejich pohlaví nebo kvůli jejich rozhodnutí matkami se stát.

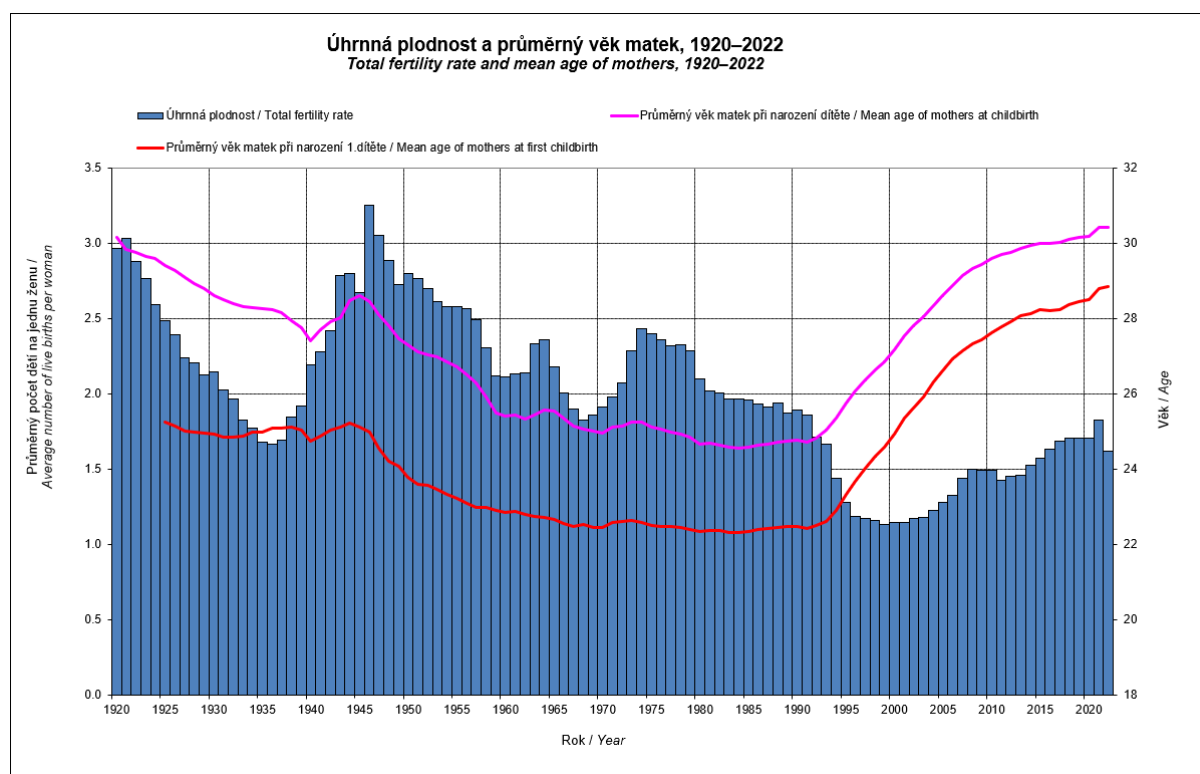
Porodnost

Některé ženy si svou nevýhodnou pozici na pracovním trhu uvědomují a při plánování svého rodičovství uplatňují promyšlenější strategie než předchozí generace. Umožňuje jim to v České republice běžně dostupná antikoncepce a stále lepší informovanost a sdílení zkušeností díky sociálním sítím, a také růst vzdělanosti žen (ve smyslu nejvyššího dosaženého vzdělání). Rodičovství je tak stále častěji výsledek vědomého rozhodnutí ženy a muže, a ne náhodnou událostí.

Ačkoliv od začátku 21. století populace České republiky početně roste, za tímto nárůstem je, mimo jiné, i kladné migrační saldo (ČSÚ, 2020b). Roste bezdětnost, dobrovolná i nedobrovolná – bezdětná je každá třetí vysokoškolsky vzdělaná žena a každá desátá žena s výučním oborem (Hašková, 2009).

V 90. letech 20. století porodnost v České republice významně klesla oproti předchozím letem, protože v porevoluční době se otevřelo mnoho alternativ, které byly dříve nedostupné – mladí lidé začali cestovat, budovat solidní kariéru nebo začali v zahraničí pracovat. Dalším důvodem poklesu porodnosti bylo snížení sociální podpory státu pro rodiny s dětmi (Hiršl, 2004). To vše způsobilo odklad rodičovství a růst průměrného věku rodičů. Školní a předškolní zařízení se zdála být nevyužitá a hromadně se rušila. Porodnost však opět postupně roste (viz Obr. 1: Úhrnná plodnost a průměrný věk matek (1920–2022)), ale školská struktura už se do předchozího stavu nikdy nevrátila. Tento stav trvá už přes 20 let, takže se zdaleka nedá hovořit o krátkodobém babyboomu, kvůli kterému „se nevyplatí“ vybudovat školy nebo školky, jak tvrdí naše politická reprezentace. Nedostatek těchto zařízení zhoršuje zaměstnanost matek a má další negativní dopady na jejich pozdější uplatnění na trhu práce.

Obr. 1: Úhrnná plodnost a průměrný věk matek (1920–2022)

Zdroj: ČSÚ, 2023b

Zatímco v roce 2021 měla Česká republika jednu z nejvyšších úhrnných plodností⁴ v Evropské unii (1,83 dítěte na jednu matku) a byla tak nejvyšší od roku 1993, v roce 2022 plodnost opět klesla na 1,66 dětí na jednu matku (ČSÚ, 2023c).

Klesající porodnost je komplexní problém západní civilizace, který zahrnuje mnoho různorodých aspektů – od růstu vzdělanosti a samostatnosti žen, nedostatečnou podporu státu mladým rodinám, nedostatek podpůrných mechanismů v zapojování otců do péče, až po celkové nastavení penzijního systému jednotlivých států. Nelze ho tedy vyřešit jen dílčími změnami. Rozhodně nevhodným řešením je restriktivní potratová politika, která omezuje svobodná práva žen. Z hlediska rodinné politiky je významné zjištění, že evropské státy s nejvyšší porodností jsou zároveň těmi, kde je nejvyšší participace žen na trhu práce (Thévenon, 2008 in Kuchařová et al., 2017, s. 101).

⁴ Úhrnná plodnost vyjadřuje průměrný počet živě narozených dětí připadajících na jednu ženu ve věku 15–49 let.

Téma porodnosti je zásadní pro moji diplomovou práci, protože rozhodnutí pro bezdětnost nebo snížení počtu dětí je jednou ze strategií, kterou ženy mohou volit, aby dopady mateřství neměly tak významný vliv na jejich uplatnění na trhu práce. Vysokoškolačky, u kterých delší absence na pracovním trhu může mít nevratný dopad na jejich pracovní kariéru, se častěji rozhodují pro bezdětnost nebo plánování mateřství v pozdějším věku, což může mít jako chtěný i nechtěný následek to, že mají pouze jedno dítě. Regulace počtu dětí a/nebo rozhodnutí partnerů pouze pro jedno dítě oslabuje jinak silný genderový rozměr rodičovství.

2.2. Mateřství a otcovství

Jak jsem zmínila v předchozí kapitole, rodičovství bývá společným rozhodnutím ženy a muže, ale důsledky tohoto rozhodnutí jsou pro každé pohlaví rozdílné.

Od okamžiku početí je to pouze žena, která nese fyzické důsledky společného rozhodnutí o rodičovství. Devět měsíců trvající těhotenství se všemi případnými komplikacemi a fyzickými omezeními, porod dítěte, který může být život ohrožující, následné kojení miminka. Muž ji může být pouze oporou, ale prožitek je čistě ženský. Mohu dedukovat, že právě v důsledku výhradně ženského prožitku v kombinaci s patriarchální společností je toto období předmětem tolika zesměšňujících vtípů o ženách, které jsou pod vlivem hormonálních změn. Zároveň je toto období v některých případech pro ženy natolik náročné a rizikové, že může vést až k hospitalizaci nebo opuštění zaměstnání. Životy mužů nejsou v tomto období zasaženy tak významně. Fyzické nepohodlí a nepříjemné důsledky vlastní biologické schopnosti jsou ženami snášeny **společensky neviditelně** – záležitosti okolo těhotenství, porodu, příj. kojení jsou stále považovány za intimní a nejsou ve větší míře součástí veřejného diskurzu nebo se odehrávají pouze v prostorách vymezených především ženám (ženské časopisy nebo webové stránky).

Po narození dítěte je důležitou otázkou organizace a dělba práce kolem jeho výchovy a péče. V naší industriální společnosti je oddělen soukromý a pracovní život a všichni jedinci mají teoreticky rovné podmínky pro uplatnění na trhu práce, které by mělo záviset pouze na schopnostech a individuálních rozhodnutích. Na druhou stranu, proklamovaný princip rovnosti je vzápětí popírán lpěním na tradičních mužských a ženských rolích ve vztahu k péči (Křížková, Pavlica, 2004, s. 19). Ženy se ocitají v konfliktu, kdy jsou na ně kladeny dva protichůdné požadavky – od žen se očekává orientace na rodinnou a mateřskou roli, ale na druhé straně se předpokládá jejich rovnocenná účast na trhu práce. Otcovství, naopak, podle

Becka (1986) nepředstavuje ve vazbě na povolání, ekonomickou samostatnost a rodinný život žádný rozpor, který by bylo potřeba vybojovat. Na rozdíl od mateřství, otcovství nikdy nebylo překážkou pro výkon povolání, naopak k němu nutilo. Tato slučitelnost je dokonce součástí tradiční mužské role (Beck, 2004, s. 185). Naopak zabezpečení někým jiným (manželkou/partnerkou) je pro ně historicky neznámou situací.

Otcovství, stejně jako mateřství, není „přirozeně“ či biologicky dané, ale je to sociální konstrukt, vytvořený zkušenostmi, interakcemi a sociálním vyjednáváním (Dudová, 2007, s. 50). Mateřství jako sociální konstrukt je nutné oddělit od biologické schopnosti ženy dítě počít a porodit. Představa, že role otce a matky jsou protikladné a komplementární je sociální konstrukt strukturálního funkcionalismu, který se rozšířil až ve 20. století (Renzetti, Curran, 2005, s. 46). Muži i ženy mají stejné předpoklady vytvořit si s dětmi blízký vztah prostřednictvím každodenních pečovatelských aktivit. Pokud ale tyto aktivity vykonávají především ženy, nabývají znalostí a dovedností a pro muže je pak obtížné do tohoto vztahu zasahovat a je tedy „odkázán“ do role živitele a ochránce (Dudová, 2007, s. 55). Navíc některé ženy samy neusnadňují vstup mužům do této rodinné sféry, která byla tradičně jedinou doménou ženské moci, a argumentují svou nezastupitelností (Dudová, 2007, s. 302).

Zatímco ženské identity jsou spojovány s mateřstvím a rodinnými aktivitami, tradiční vnímání maskulinity se odvíjí spíše od nerodinných aktivit a je v rozporu s požadavkem na pečující a citové otcovství. Role živitele rodiny umožňuje skloubení obou těchto požadavků a muži často vnímají svůj čas strávený v práci jako součást své otcovské role, i když jsou v té chvíli v domácnosti nepřítomní. V současné době je tak otcovství často definováno a upravováno podle očekávání matky (Dudová, 2007, s. 52-62).

V České republice je vyvíjen velmi silný tlak psychologické odborné veřejnosti na „přirozenost“ co nejdříveho pobytu narozeného dítěte doma s matkou (nikoliv s otcem), protože podle nich dítě potřebuje vzor jasného rozdělení rolí (Saxonberg, 2008, s. 129). Vychází přitom ze zastaralých předválečných teorií a empirických studií ze 60. let 20. století, které se týkaly dětí umístěných do socialistických dětských domovů (ibid.). Spolu s křesťanskými fundamentalisty však mají významný vliv na českou politickou reprezentaci (tvořenou převážně muži), takže mnohé české i mezinárodní empirické výzkumy založené na skutečných datech, a ne na ideologii, zůstávají bez povšimnutí (ibid.). V důsledku toho vykazuje Česká republika v rámci Evropské unie jeden z nejvyšších negativních dopadů mateřství na uplatnění žen na trhu práce. Česká „nejdelší rodičovská dovolená“ způsobuje, že ženy po několika letech

strávených péči o děti v domácnosti přijímají pozice neodpovídající jejich schopnostem a kvalifikaci a často bez možnosti dalšího kariérního růstu (Špidla, 2008). Čas strávený na rodičovské dovolené v nejproduktivnějším věku už většinou nejsou schopny do konce své kariéry vyrovnat (Špidla, 2008, s. 20). V České republice čerpá rodičovskou dovolenou pouze 1-2 % mužů (Höhne, 2017, s. 8) a péče o nejmenší děti je tak stále víceméně výhradní záležitost žen. Tento fakt v kombinaci s nedostatečným zastoupením žen v rozhodujících politických funkcích může přispívat k přehlížení tohoto systémového problému a umožňovat mužům „**privilegovanou nezodpovědnost**“ ve vztahu k péči o (nejen) předškolní děti (Uhde, 2012, s. 11, Tronto, s. 106–108). Podle Tronto má privilegovaná skupina možnost ignorovat potřeby a strádání druhých ve prospěch naplnění svých vlastních potřeb (ibid.). V tomto případě přesouvání zodpovědnosti za péči o děti na ženy umožňuje mužům nerušeně pokračovat v pracovní kariéře a získávat tak ve společnosti stále větší vliv, který jim zpětně umožňuje mít rozhodující vliv na legislativu relevantní pro péči o děti. Výzkumy z posledních let opakovaně potvrzují vysoké nerovnosti (průměrně asi dvojnásobek) v **zapojení do péče** o domácnost a členy domácnosti mezi českými muži a ženami (Vohlídalová, 2012, s. 40). V posledních letech se sice rozdíl mírně snižuje, ale zdá se, že je to spíše vlivem kratšího času, který ženy péčí tráví, než prodlužováním času, který těmito činnostmi tráví muži (Chaloupková, 2005, Klímová Chaloupková, 2018).

Důsledkem této situace má Česká republika jeden z nejvyšších mzdových rozdílů⁵ mezi muži a ženami v rámci Evropské unie (tzv. gender pay gap⁶) a v konečném důsledku je hlavní příčinou chudoby žen v důchodovém věku. Tento rozdíl se zvyšuje s rostoucím vzděláním žen a je tedy nejvyšší u vysokošolaček (Linková et al., 2013, s. 36, Havelková, 2007, s. 19), kterým se chci v této práci věnovat. Výzkumy potvrzují, že tzv. **penalizace za mateřství** je realitou většiny zemí, tzn. ženy s dětmi mají nižší mzdy než bezdětné ženy, a ženy obecně mají nižší mzdy než muži. Naopak otcové získávají tzv. **otcovský bonus** v podobě vyšších mezd nebo jiných výhod oproti ženám nebo bezdětným mužům na základě předpokladu, že jsou to stabilní a loajální zaměstnanci v souvislosti s jejich rolí živitele rodiny (Křížková et al, 2018, s. 22).

⁵ V kontextu veřejné sféry se převážně hovoří o platech, v kontextu soukromé sféry o mzdách a pro obojí souhrnně se používá termín „rozdíly v odměňování“.

⁶ Příloha č. 1 - Graf Gender Pay Gap

2.3. Genderový řád ve společnosti

Celý systém péče o děti vychází z historických tradic a je nastavený v paradigmatu patriarchálního pohlavně-genderového systému, kterému se budu blíže věnovat v této kapitole. Nejprve vysvětlím základní principy fungování genderového řádu ve společnosti a v dalších kapitolách představím některé koncepty, které vysvětlují příčiny neustálé reprodukce tohoto řádu, genderových nerovností i důvody, proč je obtížné principy fungování genderového řádu změnit. V této práci se soustředuji na ten aspekt genderového řádu, který souvisí s rodičovstvím a péčí o děti a domácnost a má ve svém důsledku přímý vliv na uplatnění matek a otců na pracovním trhu.

Je nezpochybnitelné, že životní zkušenosti a socializace žen jsou jiné než životní zkušenosti a socializace mužů. Každý člen/členka každé společnosti žije svůj osobní život v genderově podmíněné životní zkušenosti (Renzetti, Curran, 2005, s. 12). Pouhým sdělením jediné informace o sobě – zda jsem žena nebo muž – tedy ve svém komunikačním protějšku spouštím řadu představ o sobě, včetně toho, jak se oblékám (do sukní/šatů/kalhot) a jaká asi jsem (v případě ženy vstřícná a milá, v případě muže rozhodný a nezávislý). Tyto **genderové stereotypy** spojené s biologickým tělem ovlivňují fungování všech společností na světě, protože určují společenskou představu, jak má v dané společnosti vypadat „správný“ muž a „správná“ žena. Tyto představy se liší v čase a místě, ale mají mnoho vzájemně provázaných prvků (např. sociální konstrukci genderových rolí na základě pohlaví, dělbu práce na základě pohlaví a společenskou regulaci sexuality (Renzetti, Curran, 2005, s. 21)). Genderové stereotypy nejsou jen deskriptivní, tzn. nepopisují pouze, jací muži a ženy *jsou*, ale jsou také preskriptivní – normotvorné, tzn. říkají nám, jací by muži a ženy *měli být* (Linková et al., 2013, s. 22).

Genderové stereotypy jsou často chápány bipolárně, tzn. že normální muž nenese žádné rysy ženskosti a naopak (Renzetti, Curran, 2005, s. 20). Jedinci, kteří se těmto představám vymykají, mohou být společností ostrakizováni. Institucionalizované vzorce genderových norem jsou pak souhrnně označovány jako genderový řád společnosti (Renzetti, Curran, 2005, s. 21). Většina současných světových společenství žije v **patriarchálním⁷ pohlavně genderovém systému**, ve kterém muži zaujímají nadřazené postavení vůči ženám a vlastnosti a činnosti

⁷ Z historie je známo, že současnému patriarchálnímu uspořádání předcházelo uspořádání matriarchální, kdy dominantní postavení ve společnosti měly ženy. Dnes se vyskytují pouze v některých částech světa, např. jižní Pacifik, střední Afrika, některé severoamerické indiánské kmeny (Křížková, Pavlica, 2011, s. 13). S rozvojem zemědělství a vyšším stupněm materiálního blahobytu začala sociální stratifikace, která později vyústila v patriarchát.

vnímané jako mužské jsou hodnoceny výše než ty, které jsou vnímány jako ženské (Renzetti, Curran, 2005, s. 22). Genderové stereotypy udržují nerovnosti ve společnosti a zajišťují jejich předávání z generaci na generaci. Tyto nerovnosti jsou pak ospravedlňovány právě jejich dlouhodobou existencí a tudíž jejich „přirozeností“.

Klíčovým konceptem takového řádu je **moc**. Moc znamená schopnost a možnost vnučovat druhým svou vůli a nejmocnějšími členy společnosti jsou obvykle ti, kteří ovládají nejvíce společenských prostředků jako jsou peníze, majetek a nástroje fyzického donucování (Renzetti, Curran, 2005, s. 27). Prakticky ve všech kulturách na světě jsou to ženy, které jsou primárně zodpovědné za péči o děti a domácnost, a muži jsou naopak primárně zodpovědní za živobytí rodiny. Důsledkem této dělby práce mezi pohlavími je genderová nerovnost v oblasti bohatství, prestiže a moci (Giddens, 2013, s. 565). Mužské vnímání moci je ale rozporuplné, protože většina mužů nemá pocit, že by nějakou moc měli, a proto artikulace této myšlenky feministkami budí tolik negativních reakcí (Dudová, 2007, s. 247).

Jedním z projevů patriarchálního genderového řádu je **používání generického maskulina** v jazyce, kdy mužským rodem jsou označováni všichni jedinci, tj. ženy i muži, někdy dokonce jen ženy. Například česká Ústava⁸ hovoří pouze o občanech, poslancích a senátorech – není zde jediná zmínka o občankách, poslankyních a senátorkách. Gramaticky je to v češtině správně, ale významově to zneviditelnuje ženy. Jednoduchým testem lze ověřit, jak by se podobná situace líbila mužům, pokud by byli souhrnně označováni jako občanky, poslankyně a senátorky. Používání generického maskulina v běžném životě můžeme vnímat jako vyjadřování nadřazenosti jednoho pohlaví nad druhým (většinou mužů nad ženami) a/nebo ignorování žen a ženského pohledu na svět, protože přehlíží existenci a zkušenosti žen. Ženy jsou zastoupeny muži, kteří za ně hovoří, aniž by ale znali jejich pohled na svět, jejich realitu, tzn. reprezentují svůj **mužský pohled jako univerzální normu** a ženský pohled neberou v potaz. Ženy jsou nuceny vnímat svět mužským očima a potlačovat část své bytosti, jsou manipulovány, aby souhlasily se systémem mužských hodnot (Fetterley, 1978). Jazyk je prostředek socializace dětí, díky kterému se děti učí, jak jako člen/členka dané kultury myslet a jak se chovat (Renzetti, Curran, 2005, s. 174). Díky jazyku a způsobu jeho používání děti přijímají vzory, které napodobují, a hodnoty, které vyznávají. Genderová studia se snaží o pojmenování tohoto problému, uvědomění si této genderové stereotypizace, otvírají dialog a přispívají tak k větší sociální spravedlnosti.

⁸ Ústavní zákon č. 1/1993 Sb. - Ústava České republiky

Patriarchát však nezvýhodňuje všechny muže stejnou měrou a některé skupiny žen znevýhodňuje více než jiné⁹ (Renzetti, Curran, 2005, s. 22). Při hlubším zkoumání vztahu genderu a zdraví je dokonce zřejmé, že patriarchální genderové mechanismy **škodí většině mužů**, protože nemožnost svobodně vyjádřit emoce je přímo škodlivé zdraví a tlak vyvíjený na finanční úspěšnost mužů je enormní. Změna genderového řádu nemusí být tedy pro muže ohrožující, naopak, a mnoho „nových mužů“ přijímá s nadšením emocionálně otevřenou a pečovatelskou mentalitu, což s sebou přináší nové typy vztahů (Giddens, 2013, s. 563).

Jakým způsobem je možná změna současného genderového řádu? Podle mého názoru jediné změnou výchovy dětí od útlého věku. Americká teoložka Mary Daly věří, že společnost je utvářena neustálou **socializací**, kdy ženy jsou v područí mužů a učí své dcery posilovat patriarchální řád (Daly, 1978). Procesem socializace si lidé předávají a vstřebávají společenské hodnoty a normy, včetně těch, které se týkají genderu (Renzetti, Curran, 2005, s. 93). Jakmile se dítě narodí, jeho pohlaví ho vlastně determinuje k tomu, jak se k němu okolí začne chovat. V genderové socializaci dětí mají své nezastupitelné místo pohádky a také díky nim se upevňují a reprodukují genderové stereotypy. Ve většině dětských knížek mají ženské postavy jen vedlejší roli, zatímco muži jsou popisováni jako nezávislí, aktivní a cílevědomí (Renzetti, Curran, 2005, s. 118). Děti se tak již od velmi útlého věku učí, jaká je jejich genderová role ve společnosti. Chlapcům je vštěpována nezávislost, schopnost řešit problémy, asertivita a zvědavost – tedy vlastnosti, které jsou v naší společnosti vysoce ceněny. Naopak dívkám je vštěpována závislost, pasivita a domáckost, tedy vlastnosti, které jsou v naší společnosti devalvovány (Renzetti, Curran, 2005, s. 122). Tento způsob socializace dětí tak napomáhá udržovat genderové stereotypy systému patriarchální společnosti. Pohádky se tak stávají významným nástrojem reprodukce sociálních nerovností ve společnosti (Jarkovská, 2004, s. 57).

Významné socializace se dětem dostává ve vzdělávacím systému, kdy vedle formálního psaného kurikula získávají děti také **tzv. skryté kurikulum** (Jarkovská, 2013, s. 39). Skryté kurikulum je neformální neviditelné vzdělání, které děti získávají v prostředí školy – jedná se o souhrn společenských hodnot, pravidel a zvyklostí, které jsou pedagogickými pracovníky nevědomky předávány, protože se jedná o každodenní součást společenského nastavení. Přispívá ke společenské reprodukci a udržování sociálního řádu.

Autoři Kaščák a Filagová ve svém výzkumu ve slovenské mateřské školce v roce 2007 rozpoznali silné genderové skryté kurikulum - učitelky se nevědomě chovaly jinak k děvčatům

⁹ Podrobněji viz kapitola 2.3.4. Hegemónní maskulinita.

než k chlapcům: chlapcům věnovaly více pozornosti, ale také je více kázeňsky napomínaly, dávaly dětem různé úkoly v závislosti na pohlaví („šikovné“ holky zdobily třídu vs. „silní“ kluci přenášeli nábytek), děvčata byla pověřována zodpovědnějšími úkoly než chlapci, ale také byla už vedena k tomu, že mají sloužit chlapcům (něco jim podat, uklízet po nich), děvčata byla vedena k tomu, aby si své konflikty vyříkaly slovně, zatímco chlapci se mohli prát, apod. Děvčatům byla přisuzována role opatrovatelek chlapců, jakoby příslušnost k ženskému pohlaví znamenala poskytování služeb chlapcům, později mužům. Výzkum potvrdil, že necitlivé genderové chování učitelek v mateřských školách odpovídá celkovému stavu povědomí společnosti o genderové problematice a přetrvávání stereotypů o typických vlastnostech a rolích obou pohlaví. Jejich přístup a postoj ke genderovým záležitostem je pak **zrcadlem většinové společnosti** ve smyslu přetrvávajících genderových stereotypů (Kaščák, Filagová, 2007, s. 147). Srovnatelné výsledky přinášejí i obdobné výzkumy na základních a středních školách (Jarkovská, 2013, s. 40).

Z dětí ve školce/škole vyrostou dospělí, kteří tvoří naši společnost. V okamžiku narození společného potomka jsou to potom ženy, které se automaticky ujímají péče o něj a vzdávají se své pracovní kariéry, právě proto, že do pečovatelské role byly od malička skrytým kurikulem socializovány. V okamžiku rozpadu partnerství jsou pak postaveny před problém, na který nebyly připraveny a se kterým společnost nepočítá, protože teoretickým ideálem je stále úplná nukleární rodina s komplementárními rolemi muže-živitele a ženy-pečovatelky. Tento model je ale založen na **skrytém předpokladu trvání rodiny**, resp. trvání finančního zabezpečení ženy ze strany muže (Křížková et al., 2011, s. 148).

2.3.1. Gender a pohlaví

Rozlišení termínů „gender“ a „pohlaví“ je základní premisa feministického konstruktivismu, který odmítá esencialistickou představu biologické determinace jednání a identit. Skrze porozumění těmto pojmům dokážeme lépe pochopit křehkou situaci současných rodičů, kdy tradiční role žen a mužů jsou smazávány a všichni musí nacházet svou novou genderovou identitu v moderním světě. Toto platí zejména pro rodinné uspořádání po rozchodu rodičů, kdy je třeba pečovat o nezletilé děti ne již jako rodičovský pár, ale samostatně. Každý z rodičů tak musí plnit různé role a identity, které před rozchodem mohly být komplementární.

Termín „*pohlaví*“ označuje v sociologii anatomické a fyziologické znaky mužského a ženského těla, zatímco „*gender*“ se týká psychologických, sociálních a kulturních rozdílů mezi muži a ženami (Giddens, 2013, s. 554). „Gender se vztahuje k sociálně konstruovaným pojetím maskulinity a femininity a není nezbytně přímým produktem biologického pohlaví.“ (ibid.). Genderové rozdíly jsou pak vysvětlovány různými teoriemi.

Zastánci biologického esencialismu argumentují, že téměř ve všech kulturách se lovu a válčení věnují muži, protože mají biologicky dané sklony k agresii, které ženám chybí. To však není biologický důkaz, protože ve většině kultur ženy tráví značnou část svého života péčí o děti a nemohou se tak účastnit jiných (např. válečných) aktivit (Giddens, 2013, s. 555). Konečný přesvědčivý důkaz o biologické podstatě genderových rozdílů neexistuje.

Opakem biologického esencialismu jsou přístupy akcentující roli genderové socializace. Jejich zastánci věří, že jedinec si osvojuje svou genderovou identitu a genderované formy jednání až po narození vlivem kulturního a sociálního prostředí, ve kterém vyrůstá. Děti si tak postupně internalizují normy a očekávání, které mají odpovídat pohlaví, se kterým se narodily (ibid.). Tento přístup však ignoruje schopnost jedinců odmítnout sociální očekávání – např. dívky trávící na účasti v soutěživých hrách nebo odmítání povinné heterosexuality (Giddens, 2013, s. 556).

V posledních letech v sociologii převládá názor, že bychom na pohlaví a gender neměli pohlížet jako na biologickou determinaci nebo naopak sociální konstrukt, ale jako na sociálně konstruované produkty, tzn. kombinaci obou přístupů (Giddens, 2013, s. 559). Gender není jen sociálním konstruktem a také naše fyzická těla podléhají kulturním a sociálním vlivům, které je mění a utvářejí – například intenzivním fyzickým cvičením, dietami nebo naopak úmyslným tloušťnutím, piercingem, plastickými operacemi apod., které změní naše těla tak, jak je v danou chvíli v dané kultuře sociálně vyžadováno.

Teoretička genderu Gerlinda Šmausová (2002) kritizovala, že přestože sociologie rozpoznala, že gender není biologicky daný, ale získaný prostřednictvím socializace, nadále s ním nakládá v duchu biologického esencialismu jako s ontologickou kategorií, kterou proměnila v potvrzení genderové skutečnosti. Všichni jedinci někdy dočasně zaujali perspektivu jiného genderu, a tak mají schopnost oběma genderům rozumět a hrát jejich role. Všichni tak hrajeme své role dle genderové konstrukce sociálního kontextu (Šmausová, 2002, s. 16). Genderová identita spočívá (mj.) v neustálém zdůrazňování určitých rozdílů v přirozených tělesných znacích (např. používání kosmetiky, typů oblečení apod.). Jakkoli je reprodukce

(předpokládající existenci dvou pohlaví) nutným předpokladem trvání společnosti, není tím, co zcela determinuje životy jedinců. To dokládá i snaha společnosti reprodukci regulovat. Biologická diferenciací žen a mužů nemá biologickou, ale společenskou funkci. Sociální vědy podle Šmausové selhaly v dekonstrukci pojetí pohlaví. To vedlo k ustálení ontické sociologické představy genderu, kdy výchova k bytí mužem či ženou implikuje neměnné a celoživotní chování. Genderové role sice nejsou nahlíženy jako vrozené, ale během života se stávají **druhou přirozeností** a dochází tak k zvěčnění kategorií pohlaví a genderu.

Z výše uvedeného vyplývá, že tato práce, zabývající se genderovými dopady rozchodu rodičů na jejich životní dráhy v souvislosti s péčí o společné nezletilé děti, do jisté míry prezentuje termín gender spíše z pohledu biologického esencialismu, kdy rodiče jsou tvořeni příslušníky mužského a ženského pohlaví. Genderové stereotypy působí na oba rodiče a jsou součástí širšího vnímání jejich rodičovské role. Na druhou stranu, genderová identita rodičů, která je subjektivně a individuálně vnímaná, může mít významný vliv na zkoumané téma, a vlivem životních změn mohou oba aktéři-rodiče hrát různé genderové identity. Pokud například matka funguje jako hlavní živitelka rodiny, bude její situace v případě rozchodu s otcem jiná než v rodině s tradičním uspořádáním, kdy rodinu finančně zajišťuje otec a matka se věnuje péči o děti a zajišťování domácích prací.

V souvislosti s definicemi pojmů pohlaví a gender připomínám, že tato práce neprovazuje další společenské nerovnosti, které jsou spojeny s chápáním termínu genderu, tj. například s transgenderovou problematikou, nebinární identitou apod.

2.3.2. Somatizace nadvlády a symbolické násilí

Při diskuzi o genderovém řádu nejde nezmínit francouzského sociologa Pierrea Bourdieua, který popsal mechanismus převrácení vztahu mezi příčinami a následky nadvlády mužů nad ženami (Bourdieu, 2000). Tato teorie vysvětluje hluboké mechanismy, které způsobují, že ženy nakonec nevědomky souhlasí s nadvládou mužů a samy tento androcentrický řád udržují. Ve svém důsledku tato teorie objasňuje, proč tolik žen přijímá větší zodpovědnost za péči o společné děti, někdy i za cenu vlastního zničení, a omlouvá nezáměr a neochotu otců se do péče zapojit, místo aby požadovaly a očekávaly rovnocenné jednání.

Bourdieu poukazuje na to, že síla androcentrického společenského řádu spočívá v tom, že je postavena na myšlence, že důvod sociálního rozlišování mezi mužem a ženou je

biologický/anatomický rozdíl mezi nimi. Sociálně ustavené dělení podle pohlaví a dělba práce v této souvislosti se tak jeví jako přirozené. Tento řád „legitimizuje vztah nadvlády tím, že z něho činí součást logické přirozenosti, jež sama je přitom naturalizovanou sociální konstrukcí“ (Bourdieu, 2000, s. 24). Sociální vztahy nadvlády přešly do těl a ztělesnily se v habitech. Ženy jsou od malička ukázněny, jakým způsobem má jejich tělo vypadat, jakým způsobem mají stát, sedět, chodit, dívat se na okolí, vázat si vlasy, mluvit atd. Tato **somatizace nadvlády** je hluboce spjatá s mravním chováním ženy a projevuje se, i když je k tomu oděv či okolí už nenutí – např. ženy v kalhotách na nízkých podpatcích dál chodí drobnými krůčky (Bourdieu, 2000, s. 29). López a Scott (2012) přirovnávají toto vtělené chování a vtělené struktury k jízdě na kole, kdy si jedoucí také neuvědomuje jednotlivé pohyby, ale přesto je provádí. Nadvládou produkovaná sociální skutečnost zpětně potvrzuje představy, jichž se dovolává a kterými se ospravedlňuje – jedná se o sebenaplňující se proroctví (Bourdieu, 2000, s. 32).

Androcentrické pojetí biologické i sociální reprodukce dostává charakter obecného konsensu, který se jeví jako přirozený a praktický. K **symbolickému násilí** dochází tehdy, jestliže ovládaný nemůže jinak než nadvládu uznávat, protože nemá nástroje na poznání jiné reality a situace se tak tedy zdá být přirozená (Bourdieu, 2000, s. 34). Vládnoucí skupina tak legitimizuje svou nadvládu tím, že to podrobené skupině takto vyhovuje. Z genderového hlediska ženy přijímají androcentrická schémata myšlení a androcentrický pohled na svět, a tím samy udržují mužskou nadvládu a genderový řád ve společnosti i symbolické násilí. Díky těmto myšlenkovým schématům ženy samy sebe vnímají jako tzv. **druhé pohlaví** (Beauvoir, 1967), které je společensky postaveno níže než muži. Jako klasický příklad symbolického násilí lze uvést skutečnost, že většina žen preferuje muže, který je vyšší a starší než ona, čímž symbolicky uznává nadvládu a převahu maskulinity. „Symbolická moc se může uplatňovat jen za přispění těch, kdo jsou jejím předmětem a kdo ji snášejí právě proto, že ji *spoluvytvářejí*.“ (Bourdieu, 2000, s. 39). „Symbolická“ revoluce tedy vyžaduje radikální změnu sociálních podmínek, nestačí jen vůle a uvědomění, protože účinky symbolického násilí jsou vepsány do nejhlubších hlubin těl ve formě dispozic (Bourdieu, 2000, s. 38, 40).

Genderová studia došla k poznatku tzv. ženské komplicity, kdy ženy daný genderový řád a genderovou kulturu, která je pro ně nevýhodná, udržují často horlivěji než muži, aby tím dosáhly uznání (mužů) za to, že znají a přijímají své místo ve společnosti. Proto také tyto ženy sdílejí pro ně nelichotivý humor, který zesměšňuje a znevažuje ženy jako nekompetentní hysterické pohlaví (Havelková, 2020, s. 86).

2.3.3. Teorie optických skel ve společnosti

Neviditelné předpoklady o pohlaví a genderu, které jsou zakotveny v kulturních a společenských institucích i v psychice jednotlivců, systematicky ovlivňují vnímání sociální reality a reprodukují genderovou nerovnost z generace na generaci. V souvislosti s rodičovstvím a následnou péčí o děti je diskurz s odkazem na minulost a praxi „našich babiček“ obzvláště silný. Z historického hlediska se ženy začaly uplatňovat na pracovním trhu teprve v nedávné minulosti, a proto je jejich nárok na nepřerušovanou a lineární pracovní dráhu zpochybňovaný zastánci tradičního uspořádání rodiny.

Americká psychologka Sandra Bem (1993) vysvětluje reprodukci genderově uspořádaného řádu tím, že každá společnost má relativně pevně dané předpoklady, jak by se členové a členky společnosti měli chovat a jakým způsobem by měli uvažovat. Tyto představy nazývá Bem čočkami neboli optickými skly, přes které aktéři vnímají realitu. Existuje mnoho optických skel, ale Bem z genderového hlediska rozlišuje tři hlavní: genderovou polarizaci, androcentrismus a biologický esencialismus.

Genderová polarizace je založená na principu odlišnosti mužů a žen a na jejich vzájemné polarizaci. Celá společnost je pak uspořádána na základě těchto odlišností. Tato protikladnost se netýká jen jednotlivých žen a mužů, ale prakticky všech aspektů společenského života, které jsou bipolárně genderované (Linková et al., 2013, s. 21).

Androcentrismus představuje předpoklad, že muži jsou ženám nadřazeni a jsou tvůrci všech společenských norem. Veškeré hodnoty ve společnosti jsou posuzovány z mužského pohledu, včetně žen, a odchylky od této jejich normy jsou devalvovány. Muži a mužská norma jsou definováni jako neutrální standard, ke kterému jsou ženy přirovnávány a posuzovány jako (horší) odchylka (Linková et al., 2013, s. 21).

Biologický esencialismus je používán jako důvod nadřazenosti mužů nad ženami z důvodu biologických odlišností, které jsou neměnné, a ospravedlňuje tak nerovné genderové uspořádání ve společnosti. Biologický esencialismus tak „obě předešlá prizmata racionalizuje a legitimizuje, protože s nimi zachází jako s přirozenými a nevyhnutelnými důsledky skutečné biologické povahy mužů a žen“ (Bem, 1993, s. 2).

Společenskou socializací si jedinec nevědomky osvojuje všechna tato optická skla v dané kultuře a skrze ně posuzuje realitu kolem sebe. Genderové role a pravidla určená pro jednotlivou roli pak vnímá jako „přirozené“ a nezpochybňuje je. Závažným důsledkem popisování

genderových rozdílů jako „přirozených“ je to, že ospravedlňují nerovnost a diskriminaci na základě pohlaví (Renzetti, Curran, 2005, s. 27). Těto praxe a odvolávání se na ideu „přirozenosti“ můžeme být často svědky v soukromých i veřejných debatách na téma gender a (ne)rovnoprávnost, a zvláště v souvislosti s rodičovstvím a biologickou schopností žen porodit děti, což je má předurčovat i k následné péči o ně i dalším pečovatelským službám, které rodina potřebuje (např. péče o staré rodiče)¹⁰.

2.3.4. Hegemonní maskulinita

Také australská socioložka Raewyn Connell (1987) se zamýšlela nad důvody, které pomáhají udržovat genderový řád, kde muži jsou v nadřazeném postavení k ženám. Identifikovala tři aspekty, které ovlivňují každodenní interakce běžných jedinců ve spojitosti s kolektivním uspořádáním ve společnosti, kde se genderové vztahy konstituují a vymezují – jsou jimi práce (dělba domácích prací a péče podle pohlaví, segregace pracovního trhu podle pohlaví a nerovnosti v odměňování), moc (autorita státních institucí ovlivňující i domácí život) a osobní/sexuální vztahy (přijímaná společenská pravidla ohledně manželství a výchovy dětí) (Giddens, 2013, s. 561). Podle Connell je genderový řád výsledkem neustále probíhajícího procesu na všech úrovních společnosti, od individuální po institucionální, a je tak dynamický a stále se měnící, ale stále kolem ústřední premisy, kterou je udržení nadvlády mužů nad ženami (ibid.).

Connell ve svých výzkumech (1987, 2001, 2005) představila koncept genderové hierarchie, který vysvětluje vztahy maskulinity a femininity v genderovém řádu v patriarchální společnosti (Giddens, 2013, s. 562). **Na vrcholu této hierarchie je hegemonní maskulinita**, která dominuje všem ostatním maskulinitám i femininitám ve společnosti. Svou moc a dominanci vykonává hegemonní maskulinita prostřednictvím kulturní dynamiky a zasahuje do všech oblastí sociálního i soukromého života. Hegemonní maskulinita je spojena především s heterosexuální a manželstvím, a dále s autoritou, finanční mocí a fyzickou zdatností. Představuje ideál „pravého muže“. Jen málo mužů ve společnosti však dokáže hegemonní maskulinity dosáhnout. Přesto mají i ostatní muži v patriarchální společnosti z tohoto uspořádání výhody, které Connell nazývá „**patriarchální dividendou**“. Opakem hegemonní maskulinity je homosexuální maskulinita. Komplementární doplněk hegemonní maskulinity je podle Connell

¹⁰ Podrobněji viz kapitola 2.5.2. Péče je neplacená práce.

přepjatá femininita, která je zaměřena tak, aby **vyhovovala přáním mužů** – u mladých žen je spojena s vlastnostmi jako jsou sexuální vstřícnost a u starších žen mateřské chování, poddajnost, pečovatelsví a empatie. Všechny ostatní femininity, které nejsou ochotny se tomuto řádu podvolit, jsou **zbavovány hlasu** (feministky, lesby, neprovdané ženy, čarodějnice, úspěšné pracující ženy).

Hegemonní maskulinita je důležitým aspektem na pracovním trhu a v rámci organizačních struktur společností. V současné době ji naplňuje silný, technicky kompetentní muž, který je sexuálně atraktivní, heterosexuální a kontroluje své emoce. Tento ideál je v rozporu s feminními vlastnostmi žen a odlišnými maskulinitami. Podle Acker (1990) je pro ženy nesnadné přiblížit se tomuto ideálu a pracovat jako žena na vrcholových postech v organizacích tak znamená vzdát se většiny atributů femininity. Genderované organizační procesy tak přispívají k udržování genderové stratifikace. Důsledkem této stratifikace je prokázán gender pay gap a složitější podmínky pro ženy na pracovním trhu. V případě rodičovství a po rozchodu rodičů se tato nerovnost dále prohlubuje, protože ženy mají ztížený přístup k vyšším pracovním pozicím, které jsou i lépe finančně ohodnocené.

Podle Connell je genderový řád dynamický a otevřený změnám – nadvládu mužů nad ženami v současnosti oslabují např. rozvodové zákony, zákony proti domácímu a sexuálnímu násilí, rostoucí ženská a gay sexualita nebo práva vdaných žen (Giddens, 2013, s. 561).

Z teorie hegemonní maskulinity tedy vyplývá, že patriarchální pohlavně genderový řád není výhodný pro všechny muže, ale naopak jen pro jejich malou část. „Noví muži“, kteří nechtějí potlačovat své city a pocity, muži, kteří nechtějí nebo nemohou zaujmout manažerská místa v organizacích, starší muži, homosexuální muži, muži se zdravotním handicapem apod. sice do jisté míry mohou čerpat výše zmíněnou patriarchální dividendu, ale pravidla vynucovaná patriarchátem jim nevyhovují, stejně jako většině žen. Zvláště v souvislosti s rodičovstvím mohou být „noví otcové“ znevýhodňováni, protože se chtějí aktivně účastnit výchovy dětí, ale společenský tlak je nutí do role živitele rodiny, která se většinou odehrává mimo domov bez možnosti bližšího kontaktu s dětmi. V českém prostředí jsou otcové na rodičovské dovolené stále spíše překvapením a raritou, a na mateřskou/rodičovskou dovolenou tak víceméně automaticky odchází matky, a to i v případě, že jejich příjmy jsou vyšší než příjmy otce. Pracovní dráhy otců i matek jsou tedy ovlivňované spíše jejich pohlavím než schopnostmi.

2.4. Historické souvislosti současného vnímání postavení žen a mužů ve společnosti

Je důležité identifikovat **historické kořeny** postavení mužů a žen ve společnosti, protože genderové vzorce, které se ustanovily v minulosti, ještě stále prostupují současnou genderovou kulturou (Havelková, 2020, s. 59). Při snaze porozumět současnému rozdílnému postavení žen a mužů v České republice není možné opominout místní kulturní dědictví z minulých let a z minulého režimu, které má na společenské nastavení české společnosti dodnes významný vliv. Historie vytváří socializační pozadí současných rozvádějících se rodičů a stále se do velké míry promítá do legislativy, politik a institucionálních nastavení. Měšťanský model tradiční rodiny byl sice v průběhu 20. století významně demontován, ale přesto se stále ve společnosti drží v symbolické rovině (např. rétorika ohledně genderových rolí a (ne)schopností žen) i v rovině institucionální (např. segregace pracovního trhu, gender pay gap aj.) (Havelková, 2020, s. 60).

Mýtus o lovcích a sběračích je oblíbená teorie odpůrců rovných příležitostí pro ženy a muže. Muži-lovci se prý vždy vydávali do světa na lov, zatímco ochránkyně ohně (ženy) zůstávaly doma. Tato teorie má legitimizovat připoutání žen k domácí sféře a odrazovat je od jejich ambicí na trhu práce. Málokdo však ví, že tato evoluční teorie je jen jednou z mnoha teorií o původu chování člověka. Jiní antropologové zastávají teorii, že ženy byly v hledání potravy a obraně před útočníky rovnocennými partnerkami a svým aktivním vynalézáním nosítek na mláďata a potravu vytvářely společenství ve volně strukturovaných skupinách, jejichž jádro tvořily matky (Renzetti, Curran, 2005, s. 26). Nová studie amerických vědců zveřejněná v červnu 2023 ve vědeckém časopise Plos One dokládá, že podle archeologických nálezů ženy napříč zkoumanými kulturami lovily zvěř pomocí různých zbraní a používaly více loveckých strategií než muži, bez ohledu na činnosti spojené s výchovou dětí (Zmijarová, 2023). Tyto nálezy dokazují flexibilitu genderových rolí, což je klíčová vlastnost nezbytná pro lidské přežití (ibid.). Uvidíme, jaké důkazy nám přinesou další archeologické nálezy.

2.4.1. Doba osvícenství v Evropě a její vliv do současnosti

Velká francouzská revoluce a *Deklarace lidských práv* z roku 1789 je v evropské historii vnímána jako počátek moderní společnosti – společnosti, kde všichni občané jsou si rovni. Francouzská revoluce znamenala změnu systému z hierarchického na egalitární, tzn. ze společnosti založené na stavovském principu na společnost založenou na občanském principu.

Požadavek rovnosti znamenal změnu základního principu společnosti, kdy se lidé již nemají rodit do vzájemně nerovných stavů, ale jako rovní a svobodní, pouze na základě toho, že se rodí jako lidé (Havelková, 2020, s. 65).

Tvůrci *Deklarace práv člověka a občana* hovořili o „lidstvu“, ale měli na mysli jen její polovinu – tu mužskou. Ale ženy a někteří muži chápali Deklaraci samozřejmě i ve vztahu k ženám. V čele s francouzskou političkou Olympe de Gouges sepsali *Deklaraci práv ženy a občanky*, kde požadovali pro ženy stejnou rovnost, o kterou se během revoluce snažili muži. Požadovali naprostou občanskou rovnost mezi pohlavími – jinak řečeno vztahovali osvícenské ideály svobody a rovnosti na ženy stejně jako na muže (Havelková, 2020, s. 61). Upozorňovali, že ve vztahu k ženám společnost neodstranila feudální princip spočívající v tom, že to, kým se narodíte, až do smrti významně určuje vaše životní možnosti. Moderní společnost tak porušovala své vlastní principy (Beck, 2004, Havelková, 2020, s. 66).

Francouzská revoluce proběhla v roce 1789 a v roce 1793 byla vyhlášena nová ústava, která explicitně vylučovala chápání žen jako občanů. De Gouges byla popravena a v roce 1795 bylo ženám ve Francii zakázáno shromažďování v počtu větším než pět žen. V následujícím 18. a 19. století došlo k regresi v postavení žen v celé evropské společnosti a omezující opatření vůči ženám byla upevňována (Havelková, 2020, s. 62).

Hlavním představitelem patriarchální ideové linie byl francouzský „filosof svobody“ Jean Jacques Rousseau. Jeho vliv je dodnes významný, protože položil základy genderově rozděleného pedagogického přístupu k výchově dětí (Havelková, 2020, s. 69). V jeho spisu *Emil čili O vychování* je výrazně jiný přístup k výchově dívek a chlapců a vystupují z něj až mizogynské myšlenky. Rady pro výchovu chlapců směřují k vychování svobodného sebevědomého jedince, zatímco dívky mají být vychovávány k poddanství a celá jejich výchova se má řídit potřebami mužů (Havelková, 2020, s. 70). Dívky jsou vedeny pouze k poslušnosti vůči mužům a hlavním smyslem jejich života má být svatba. Za to samé jsou pak ale ženy kritizovány. Spisy a rady v nich mají normativní charakter, který se Rousseau snaží obhajovat „vědecky“ odvoláváním se na zákony přírody (Havelková, 2020, s. 71). „Věda“ tedy začíná legitimizovat genderovou nerovnost ve společnosti (Havelková, 2020, s. 72). Tato patriarchální linie nabyla vrchu ve společnosti do takové míry, že její myšlenky byly včleněny prakticky do všech evropských občanských zákoníků, což uzákonilo pojetí vztahu ženy a muže jako rozdílných bytostí (koncept tzv. rozštěpeného lidství), kdy mateřské poslání ženy je

prvořadá a její občanská práva jsou druhořadá, takže její občanská diskriminace je tímto obhájena (Havelková, 2020, s. 74).

Prohra feministického hnutí v době osvícenství tak nadlouho zpomalila snahu o rovnoprávnost pohlaví nejen ve Francii, ale v celé Evropě. Důsledky jsou v právních řádech evropských zemí patrné dodnes. Institut „hlavy rodiny“ vybavené rozsáhlými pravomocemi nad manželkou a dětmi například přetrval v evropských zákonících až do druhé poloviny 20. století (Havelková, 2020, s. 66). Měšťanský genderový vzorec, který se ustanovil po Francouzské revoluci dodnes postupuje genderovou kulturou. V České republice byl navíc v reakci na komunistickou ideologii nostalgicky idealizován (Havelková, 2020, s. 59).

2.4.2. Situace v Čechách do 2. světové války

Feminismus v Čechách má dlouhou historii, snadno dokumentovatelnou minimálně od 19. století. Málokdo nezná spisovatelku Boženu Němcovou, ale mnoho dalších jmen významných českých žen bylo veřejností zapomenuto, zčásti také kvůli obrovské snaze komunistickému režimu vymazat stopy demokratického smýšlení. Tzv. kolektivní paměť našeho národa byla nuceně upravena a střípky historie se jen pomalu vrací zpět do našeho povědomí (Gelnarová, 2022).

Důležité období v boji za rovnoprávnost českých žen byla doba národního obrození, kdy v rámci boje za uvědomění a samostatnost českého národa a českého jazyka čeští patrioti chtěli dokázat, že české ženy jsou pokrokovější a vzdělanější než německé a rakouské ženy. České matky měly vychovávat české děti vlastenecky a z toho důvodu bylo potřeba, aby samy byly vzdělané a vlastenecky smýšlející (Malečková, 2004, s. 170). V roce 1907 bylo dosaženo „všeobecného“ volebního práva, které se však vztahovalo pouze na české muže. České ženy tedy pomáhaly českým mužům dosáhnout politického úspěchu, ale získaná práva jim nakonec byla odeprána (analogie s Francouzskou revolucí v kapitole 2.4.1. Doba osvícenství v Evropě a její vliv do současnosti). Demokratické a opravdu všeobecné volební právo bylo vybojováno až se vznikem Československa jako samostatného nezávislého státu v roce 1918, které se stalo jednou z prvních pokrokových zemí¹¹, které tuto přelomovou legislativu odsouhlasily. V roce 1920 byla v Československu uzákoněna legislativní, tj. veřejná rovnost mužů a žen. V soukromé

¹¹ To je v rozporu s rozšířenou představou o historicky totalitním způsobu myšlení českého národa ve srovnání například se Švýcarskem, které je vnímáno jako vrchol demokracie, ale kde poslední legislativní úpravy ohledně volebního práva žen byly schváleny až v roce 1990. Vůbec první zemí na světě, kde ženy získaly volební právo, byl Nový Zéland v roce 1893, následovaný Austrálií, skandinávskými zeměmi a Ruskem.

sféře však nadále platil občanský zákoník (platný až do roku 1949), který ustanovoval muže jako hlavu rodiny a omezoval další práva vdaných žen (např. povinnost přijmout manželovo příjmení, povinnost odstěhovat se za manželem a jeho rodinou, nerovnost manželských a nemanželských dětí apod.). Demokratizačními procesy byl **odstraněn patriarchát veřejný, zůstal zde patriarchát rodinný**.

Vzdělávání dívek bylo dlouho považováno za bezúčelné, protože „v kuchyni a u kolébky latinsky umět nepotřebovaly“ (Lenderová, 1999, s. 46), a protože neměly žádnou školu, ve které by mohly **složit maturitu**, nemohly studovat ani na vysokých školách. To se změnilo v roce 1890 založením prvního dívčího gymnázia MINERVA a od roku 1897 bylo ženám dovoleno studovat filozofickou a později lékařskou fakultu. Postupné **otevírání vysokých škol** pro ženy bylo ovlivňováno silnými genderovými stereotypy, že ženy mají předpoklady pouze pro humanitní obory, a technické univerzitní studium jim bylo umožněno až se vznikem samostatného demokratického Československa. Přestože je to již více než sto let, ještě v dnešní době část společnosti podléhá genderovým předsudkům a nechce připustit fakt, že dívky i chlapci mají stejné studijní předpoklady, tj. že výsledky ve školních testech nejsou důsledkem příslušnosti k určitému pohlaví, ale spíše souborem jiných vlivů, jako rodinné a kulturní zázemí a sociálně-ekonomické prostředí, ve kterém děti vyrůstají (Jarkovská, Lišková, 2008).

České ženy na přelomu 19. a 20. století si tedy mohly za určitých podmínek vymínit ekonomicky nezávislé povolání, ale některé z těchto povolání měly jednu zásadní podmínku, a to **celibát žen**. Ženy mohly pracovat jako například učitelky nebo telegrafistky, ale nebylo jim povoleno mít současně manžela a rodinu. Jakmile se vdaly, musely se svého zaměstnání vzdát – tato legislativní zábrana měla jasný vzkaz: ženy si musely vybrat „bud’/anebo“, nemohly mít obojí (Gelnarová, 2022). Tato myšlenka nutnosti výběru žen mezi mateřskou nebo pracovní dráhou je přítomna ve společenském paradigmatu dodnes a úzce souvisí s tématem mé práce.

2.4.3. Vývoj v České republice po roce 1948

Období státního socialismu se někdy nesprávně vnímá jako jeden ucelený homogenní blok, ale pro genderovou analýzu rovnosti je třeba ho rozdělit do několika etap.

V 50. letech byl feminismus ve smyslu právní a legislativní rovnosti a samostatnosti žen mnohem dál než feminismus v západním světě. Přístup žen do veřejné sféry byl politický cíl tehdejší moci (Havelková, 2015, s. 48). Donucení žen pracovat v souvislosti se zákonnou

povinností pracovat však popírají statistiky, které ukazují, že rozdíl mezi 30. a 50. lety nebyl tak velký a k nárůstu zaměstnanosti žen docházelo jen postupně. To dokazuje, že revoluční byla pouze politická rétorika, ale podpora rodin s tradičním genderovým uspořádáním nebyla nikdy opuštěna (Havelková, Oates-Indruchová, 2015, s. 22).

Normalizační režim po okupaci vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 přerušil progresivní smýšlení ohledně postavení ženy ve společnosti a nastolil silnou prorodinnou politiku. Návrat k měšťanskému pojetí rodinného modelu byl ospravedlňován biologickými, a tedy „přirozeně“ danými rozdíly, a tím výraznější bylo prosazování patriarchálního diskurzu kulturní a společenské praxe (Havelková, Oates-Indruchová, 2015, s. 28). Poslední etapa 70. a 80. let znamenala velmi silný odklon od „traktoristky“ z 50. let a prorodinnou státní politiku.

Celé období socialistického zřízení má jeden společný paradox z hlediska genderové rovnosti – **muži a otcové byli z péče o děti zcela vyřazeni**. Tato rovnost na veřejnosti, ale rozdílnost v soukromí je typickou charakteristikou tohoto období (Havelková, 2015, s. 74). Právně závazná pracovní povinnost žen nebyla doprovázena přerozdělením domácích prací a péče o děti, což vedlo k trojímu břemenu žen – v domácnosti, v pracovní sféře i ve veřejném politickém životě (Havelková, 2015, s. 55). Režim se nikdy nesnažil o redefinici rolí mužů v domácí sféře, a tím učinil **snahu o rovnost žen a mužů nespílitelnou** (Havelková, 2015, s. 62). Formální rovnost manželů garantovaná právem zůstávala v rozporu s tradičním pohledem na genderové role, kdy zodpovědnost za rodinnou harmonii byla připisována pouze ženám (Havelková, 2015, s. 71). V 80. letech tak ve srovnání s kapitalistickým západem již naše genderová rovnost neobstála, a navíc se začala projevoval absence přirozeného aktivismu žen za srovnatelné životní příležitosti (Havelková, 2015, s. 69). Jak dokazují výzkumy, následky této socialistické politiky jsou v naší společnosti patrné dodnes, protože „**rozdíl mezi západními a východními ženami** je v tom, že východní ženy chodí do práce, ale zároveň jsou plně zodpovědné za péči a chod domácnosti“ (Ezzeddine, Havelková, 2021, s. 71).

Populárně-naučné knihy o manželství, které v době státního socialismu vycházely a byly dostupné široké veřejnosti, určovaly **normativní charakter přípustných genderových rolí** v manželství (Klvačová, 2015, s. 207). V oblasti manželství a sexuality byl téměř monopolním autorem knih **Miroslav Plzák** (Klvačová, 2015, s. 220). Plzák spatřoval nápravu nefunkčních manželství v návratu k tradičním funkcím rolí žen a mužů, tj. především plodit děti a vytvářet jim domov (Klvačová, 2015, s. 225). **Zodpovědnost za manželskou harmonii kladl především na bedra žen**, které vnímal a prezentoval jako méně racionální, emotivnější

a manipulativnější (Klvačová, 2015, s. 228). Plzák navíc vytvářel ve čtenářích dojem, že asymetrické uspořádání domácích pravidel ohledně rozdělení domácích prací a povinností je to jediné správné řešení a ženám se jejich nevýhodné postavení vrátí v podobě udržení manželství (Klvačová, 2015, s. 232). Plzákovy normativní rady tak pomáhaly udržovat genderové stereotypy a nerovnosti mezi pohlavími (Klvačová, 2015, s. 226). Ostatní autoři (např. Nedoma, Mrkvička, Cibulec), kteří ale nebyli tak široce publikováni a nedostalo se jim tolik veřejného prostoru, spatřovali naději na záchranu institutu manželství spíše v jeho nové podobě, kde existuje skutečná demokracie a rovnost žen a mužů (Klvačová, 2015, s. 225). Vzhledem ke společenským změnám v postavení žen viděli tito autoři **naopak větší díl zodpovědnosti při uskutečňování rovnosti na straně mužů** (Klvačová, 2015, s. 228).

Kanonické literární texty napsané exilovými autory (Bohumil Hrabal, Milan Kundera, Arnošt Lustig, Josef Škvorecký), kterým byl v porevolučních letech dáván velký kulturní význam a společenský morální status, bez výjimky představují patriarchální společenské uspořádání. Došlo tedy k paradoxu, kdy **socialistický režim a disidentská intelektuální scéna** – dva nesmiřitelní aktéři, kteří v jiných oblastech politiky stáli proti sobě, **v otázce genderové politiky zastávali stejný diskurz** (Havelková, Oates-Indruchová, 2015, s. 34).

Tyto historické souvislosti jsou v dnešní české společnosti stále přítomny. Názory Miroslava Plzáka měly a dosud mají velký společenský vliv a jeho knihy jsou dodnes vydávány, zatímco jména ostatních autorů, kteří prosazovali feministický přístup k manželství, upadají v zapomnění (Klvačová, 2015, s. 238). Po roce 1989 došlo navíc k určité idealizaci předkomunistického, tj. meziválečného společenského uspořádání (Havelková, 2020, s. 59). V 90. letech se začala prosazovat sociální politika posilující tradiční rodinný model – prodloužila se doba mateřské/rodičovské dovolené¹², zrušilo se velké množství předškolních zařízení pro děti, a vzrostla doba, kterou ženy tráví v domácnosti péčí o děti mimo pracovní trh (Havelková, Oates-Indruchová, 2015). Tyto faktory dlouhodobě umocňují jejich znevýhodnění na pracovním trhu a gender pay gap, který patří k nejvyšším v Evropě. Stát tak dodnes podporuje genderově asymetrickou dělbu práce a rolí v rodině i mimo ni (Křížková et al., 2011, s. 223).

¹² Prodloužení rodičovské dovolené po roce 1989 a tlak na **odchod žen z pracovního trhu** byl promyšleným politickým rozhodnutím souvisejícím se snahou vyřešit tehdejší nezaměstnanost, a byl Československu doporučen i Světovou bankou (Křížková, Vohlídalová, 2008 in Linková et al., 2013, s. 28).

2.5. Současné postavení žen a mužů ve společnosti a východiska utváření genderových vztahů

2.5.1. Druhá směna žen

Jak jsem zmínila v předchozí kapitole, státní socialismus naložil ženám **druhou a třetí směnu**. První směnou se rozumí povinné zapojení do práce, které bylo v dobách státního socialismu vyžadované. Jejich druhá směna nastala po návratu z práce a spočívala v péči o domácnost, děti a manžela. Třetí směna byla politická angažovanost komunistických žen, která měla západnímu světu dokázat rozvinutost naší společnosti (Havelková, 2015, s. 55). Povinnosti muže v rámci rodinného uspořádání však nebyly nijak dotčeny, vůbec nebyly předmětem diskurzu. Nebyl vytvářen tlak na větší zapojení mužů v domácích pracích. Cíl maximálního zapojení žen na trhu práce se komunistickému režimu podařilo realizovat, ale za cenu extrémního zatížení žen (Vohlídalová, 2011, s. 29). Tento přístup je v některých rodinách patrný dodnes – mnoho českých žen i mužů stále považuje domácí práce za výhradně ženskou záležitost. Situace se postupně mění, ale především mimo velká města je tento tradiční model rozdělení domácích povinností stále silně uplatňován.

Analogicky s českou situací, americká socioložka Arlie Hochschild vzbudila v roce 1989 velkou pozornost západního světa svou knihou „**Druhá směna**“, kdy upozornila na to, že ženám byl sice umožněn vstup na pracovní trh, což jim umožňuje ekonomickou nezávislost, ale v domácím prostředí jsou to stále ony, kdo musí vykonávat větší díl práce spojené s péčí o děti a o domácnost. Hochschild porovnává současnou situaci pracujících žen se situací mužů v době průmyslové revoluce. Ještě nedávno byl typický rodinný model takový, že muž i žena pracovali doma a zemědělskou činností si produkovali potravu pro svou potřebu. S příchodem průmyslové revoluce se tento model změnil na muže pracujícího v továrně a ženu starající se o domácnost a děti. V té době to tedy byli muži, kteří procházeli velkou sociální změnou týkající se jejich způsobu života. Ženy stále pracovaly doma, zatímco muži odjížděli za prací mimo domov nebo dokonce mimo město/vesnici. Po příchodu z práce se muži ještě snažili pracovat na vlastních polích jako dříve, tzn. dalo by se říct, že „se snažili mít všechno“ – moderní práci i starý způsob života (Hochschild, 2003, s. 251). Ženy jim svou přítomností doma a prací v domácnosti poskytovaly utěšující spojení se starým způsobem života. V současné době jsou to ženy, které procházejí velkou sociální změnou – už jim nestačí být v domácnosti a poskytovat manželům domácí podporu při jejich zaměstnání, ale samy vstoupily na pracovní trh. Stejně jako dříve muži, i dnešní ženy „se snaží mít všechno“ – děti, kariéru i spořádanou domácnost (Hochschild, 2003, s. 252). Ale v současné době není nikdo, kdo by je stejným utěšujícím způsobem spojoval se

starým způsobem života, tak jako ony dříve pomáhaly mužům zvládnout tuto sociální změnu. Přesto si většina žen přeje mít vlastní zaměstnání, i když by nemusely pracovat primárně z důvodů zajištění dostatku financí pro rodinu (Hochschild, 2003, s. 254).

S trendem dvou pracujících rodičů klesá společenská prestiž postavení žen v domácnosti. Vzniká také napětí mezi ženami, které se rozhodly pro skloubení rodiny i kariéry, a ženami v domácnosti. Peníze se staly dominujícím symbolem ocenění a neplacená práce v domácnosti tak přestává být považována za skutečnou práci (Hochschild, 2003, s. 257). Další faktor, který je třeba zohlednit, je třídní – rozděluje ženy na ty, které si vydělají dost peněz, aby si mohly dovolit zaplatit si výpomoc v domácnosti a na ty, které tuto výpomoc poskytují a své domácí práce musí vykonávat svými silami samy (ibid.).

Vstup žen na pracovní trh znamenal největší sociální revoluci moderní doby. Pro ženy znamená finanční nezávislost a růst jejich síly a moci ve společnosti i v rodině. Jejich větší angažovanost ve světě mimo domov tak klade **větší nároky na jejich partnery**, aby se více podíleli na domácích pracích. Na druhou stranu fakt, že ženy mají nižší příjmy, mnoha ženám brání vyžadovat od svých mužů větší podíl na práci doma. Vzhledem k tomu, že polovina manželství se rozvádí a ženy se většinou stávají výhradními pečovatelkami o děti, jejich životní úroveň po rozvodu dramaticky klesá (Hochschild, 2003, s. 261). Navíc mnoho otců nepřispívá na výchovu svých dětí ani finančními prostředky nebo jen omezeně. Ženy tak vydělávají nižší mzdy než muži, protože muži jsou stereotypně považováni za živitele rodin a jejich mzdy jsou tak vyšší, ale zároveň muži již nepečují o své děti a ex-ženy. Životní úroveň mužů se tak po rozvodu většinou naopak výrazně vylepší. Tato **nestabilita manželství vytváří moderní formu útlaku žen**. Moderní ženy sice mají formální možnost vzdělání, hlasovacího práva a možnost opustit nefungující manželství, ale to vše je vede do nových forem nerovnosti (Hochschild, 2003, s. 262). V dnešní době je samoživitelka z ekonomického hlediska opuštěna svým původním mužem a ignorována patriarchální společností (Hochschild, 2003, s. 263). Tento fakt snižuje její sílu a moc i uvnitř manželství (ibid.).

Domácí servis poskytovaný partnerem/partnerkou podporuje druhého partnera/partnerku v jeho koncentraci na práci a kariéru (Hochschild, 2003, s. 266)¹³. Z tohoto hlediska má nejlepší pozici vysoce postavený muž s manželkou v domácnosti a nejhorší podmínky má matka samoživitelka, která veškeré domácí práce musí zvládat sama, včetně péče

¹³ V České republice je běžný model dvoupříjmové rodiny, kdy ženy volí „méně náročné zaměstnání“ než muži, aby měly časový prostor zvládnout vedle svého zaměstnání i péči o děti a domácnost a o prestižnější zaměstnání se proto často ani nepokoušejí (Křížková, et al., 2011, s. 117)

o své děti. Z výzkumů vyplývá, že čím vyšší postavení a plat má muž, tím větší domácí podporu mu poskytuje jeho manželka, která je většinou v domácnosti (Hochschild, 2003, s. 267). Vysoce postavená žena ale tuto podporu nemá – „co tyto vysoce postavené ženy potřebují, je manželka“. Tento nedostatek domácí podpory v kariéře žen je někdy interpretován jako jejich nedostatečná kariéerní vůle, jejich nedostatečná vůle k dosažení úspěchu. Těmto ženám ale nechybí ambice, ale domácí podpora. Je to příliš vysoká emocionální cena, kterou nejsou ochotny zaplatit (Hochschild, 2003, s. 268).

2.5.2. Péče je neplacená práce

Jako úvod do této kapitoly bych popsala jednu svou životní situaci, kterou jsem zažila jako studentka vysoké školy na návštěvě jedné rodiny v tehdejší západní Evropě. Rodina byla tradičně uspořádaná ve smyslu, že otec byl živitel rodiny a matka byla v domácnosti. Při svém pobytu jsem se chtěla podílet na domácích pracích a nabízela jsem tedy paní domu svou pomoc. Ta ji ale odmítala s tím, že domácí práce jsou její „práce“ a my ostatní máme jiné zaměstnání. Pamatuji si svůj údiv nad tímto pohledem na domácí práce, protože do té doby mě nikdy nenapadlo přemýšlet o práci v domácnosti jako o práci ve smyslu zaměstnání. Právě proto, že tato práce není placená, jsem ji (v souladu s tehdejším postojem české společnosti) za práci vůbec nepovažovala. Teprve později, díky vlastní zkušenosti, jak časově a fyzicky náročná tato práce je, jsem svůj postoj změnila. Právě to, že zmíněná rodina byla ze západní části Evropy, kde feminismus byl v jiné vývojové fázi než u nás, mě přimělo k zamyšlení nad situací. Obávám se, že v České republice dodnes mnoho žen svou péči o děti nebo jiné rodinné příslušníky za práci nepovažuje, právě proto, že není nikým finančně ohodnocená. Přitom porovnáním s ceníkem externích služeb (za úklid, hlídání dětí, sociální služby v souvislosti s péčí o seniory apod.) se tato práce dá relativně snadno kvantifikovat. Přestože se ale péče dá komodifikovat na pracovním trhu, stále postrádá společenské uznání (Uhde, 2012, s. 15).

Pod pojmem „práce“ se stále převážně rozumí pouze placená práce, zatímco neplacená pečující práce zůstává ve veřejném diskurzu ignorována (Warren, 2015, s. 713). Domácí práce a péče o děti a blízké tak v obecném povědomí ani v psaném právu nejsou za „práci“ vůbec považovány. Zřejmým důkazem je v České republice postoj k zaměstnankyním, které po určitých letech v zaměstnaneckém poměru odcházejí na mateřskou „dovolenou“. Přestože se představa o náplni jejich pracovního dne v posledních letech mění, stále převládá obecný názor,

že matky/ženy v domácnosti „nepracují“, tj. že si užívají volného dne dle svých představ a zájmů. Důležitou součástí emancipačního boje žen je proto **požadavek mzdy za svou práci v domácnosti**. Feministické hnutí v 70. letech 20. století poukázalo na fakt, že domácí práce, přestože neplacená, je také práce, a požadovalo její zaplacení, což by vedlo k uznání její důležitosti (Weeks, 2017, s. 38).

Friedrich Engels tvrdil, že patriarchát, podobně jako třídní útlak, má své kořeny v soukromém vlastnictví, protože **hromadí majetek a moc v rukou malého počtu mužů** a vykořisťuje tedy všechny zbývající muže tím, že jim platí nízké mzdy, a ženy tím, že jim za práci v domácnosti neplatí žádné mzdy (Giddens, 2013, s. 568). Italsko-americká filosofka Silvia Federici (2013) ale argumentuje, že není správné porovnávat boj za mzdu za práci v domácnosti s bojem pracující třídy za zvýšení svých mezd. Pracující bojující za zvýšení svých mezd se nechtějí vymanit ze své role, zůstávají na svých místech, jen chtějí víc peněz. Boj žen v domácnosti za mzdu však znamená odmítnutí předpokladu, že ženská práce v domácnosti je součástí ženské přirozenosti. Je to poukázání na skutečnost, že tato role byla ženám vnucena, ony ji přijaly, ale není dána nijak neměnně. Požadování mzdy za práci v domácnosti je prvním krokem k **odmítnutí této vnucené role**. Z této perspektivy záleží pouze na vůli ženy, zda tuto práci bude vykonávat nebo ne. Stejně jako žádné biologické předpoklady nebrání ženám, aby se účastnily pracovního trhu, tak žádné biologické předpoklady nebrání mužům, aby se starali o domácnost a pečovali o děti. Neexistuje žádný důkaz, že žena je nezbytná pro hladké fungování domácnosti a výchovu dětí – je to „spíše role, která se propaguje, aby muži měli pohodlný život“ (Giddens, 2013, s. 566). Přesto je sektor péče a domácnosti stále nejvíce genderově rozdělené ekonomické odvětví (Farris, 2012, s. 190).

Kapitalistická společnost rozdělila produkci na ekonomickou a sociální (Fraser, 2016, s. 101). Oceňovanou formou práce je ekonomická produkce ve formě placené práce, která historicky bývala záležitostí mužů a byla prováděna mimo domov. Sociální produkce je naopak spojována s ženami a znevažována její důležitost a hodnota. Zároveň je ale **ekonomická produkce závislá na sociální produkci**, bez které by se fungování celé společnosti zastavilo (Fraser, 2016, s. 99). Ekonomická produkce je ohodnocena penězi, zatímco **odměnou za sociální reprodukci má být láska a uznání ctnosti** – tak vznikla nová forma útlatu žen, jejichž činnost se odehrává v domácí sféře, kde je důležitost jejich aktivit skryta (Fraser, 2016, s. 102). Navíc se peníze staly primárním prostředkem moci, protože ekonomicky výdělečná činnost umožňuje nadřazené postavení vůči neplacené sociální reprodukci, přestože je na její existenci přímo závislá (Fraser, 2016, s. 102). Tento zásadní rozpor mezi dvěma složkami

kapitalistické společnosti ústí v konflikt, kdy ekonomická produkce má potenciál převážit sociální reprodukci a destabilizovat tak základy celé společnosti z dlouhodobého hlediska (Fraser, 2016, s. 103). Vztah těchto dvou základních prvků kapitalismu prochází neustálým vývojem – od rozdělení domácí a pracovní sféry, přes rodinnou mzdu, po současný model dvou živitelů rodiny (Fraser 2016, s. 104).

Současný trh práce svým nastavením paradoxně předpokládá utopickou společnost bez rodin, bez manželství a bez dětí (Beck, 2004, s. 190). Po feministické vlně v 2. polovině 20. století vstoupily „západní“ ženy na pracovní trh, což ale nebylo zároveň provázeno jinými veřejně dostupnými možnostmi péče nebo genderovým přerozdělením domácí práce. Tyto ženy tedy potřebovaly najít náhradu za svou pečovatelskou roli v domácím prostředí, a tak začal dynamický rozvoj **genderově podmíněné migrace pracovní síly**, která vykonává reprodukční práci, bez které by celá společnost nefungovala (Farris 2012, s. 192). Celý tento řetězec péče nejen využívá ženy z chudších zemí, ale také podporuje a udržuje institucionalizované genderové stereotypy (Farris, 2012, s. 190). Tento přístup k řešení krize péče tedy obsahuje a prohlubuje třídní, rasovou i genderovou nerovnost.

Zdá se, že tato situace není reálně řešitelná. Každá osoba, která se rozhodne pro neplacenou péči o děti, se více či méně stává závislou na svém ekonomicky činném partnerovi/partnerce. **Rodina je však jen místem, nikoli příčinou této nerovnosti** (Beck, 2004, s. 175). V současnosti ve společnosti stále převládá genderový stereotyp, který předpokládá, že pečující osobou má být žena. Naštěstí to však již není pravidlo, ze kterého se nelze vymanit, a záleží tak jen na dohodě obou partnerů, kdo se této role ujme. Snižováním zátěže žen od domácích prací – sdílením s ostatní populací (společné školky, úklidové služby apod.) a s ostatními členy rodiny je cesta k osvobození žen (Vogel, 2020). Mnoho výhod by přineslo **zkrácení pracovní doby** na kratší dobu (bez zkrácení platu) pro všechny zaměstnance, tzn. nejen pro výlučně pečující osoby. Zkrácení pracovní doby by umožnilo větší zapojení obou partnerů jak do pracovního procesu, tak do péče o děti a domácnost rovnějším dílem. Kratší pracovní týden by umožnil oběma partnerům účast v oblasti placené práce, tak i v oblasti neplacené práce. Relativně přísná dělba práce na živitele/živitelku rodiny a pečující osobu, která je dnes často pracovním trhem vyžadována, by se tak rozmělnila a zmírnilo by se sociální a ekonomické znevýhodnění pečující osoby. Naopak osoba, která je označována za živitele/živitelku rodiny a je často nucena trávit v práci dlouhé dny a večery, by získala sociální kontakt se svou rodinou. Navíc, zkrácením pracovní doby by lidé získali čas nejen pro svou rodinu, přátele a zábavu, ale

i prostor pro vlastní sebezvoje, což by přineslo zpětný pozitivní efekt i jejich zaměstnavatelům (Weeks, 2011, s. 161).

Rovnováha mezi rodinou a prací, po které volá feministické hnutí, tak nezahrnuje pouze rodinu a práci, ale celý společenský celosvětový konflikt mezi sociální reprodukcí a ekonomickou produkcí (Fraser, 2016, s. 115). Pro vyřešení tohoto konfliktu jsou třeba strukturální změny v systému bydlení, ve zdravotnictví, v poskytování předškolní péče pro děti, v poskytování péče pro seniory, v jistotě základní minimální mzdy, v placené mateřské dovolené, v umožnění kratšího pracovního týdne apod. (ibid.).

Otázka péče a její vliv na pracovní trajektorii aktérů (matek a otců) je zásadní v souvislosti s tématem této práce. Nízká stabilita manželství (vysoká rozvodovost) vede nutně pečující osobu do nevýhodného postavení na pracovním trhu a po rozchodu rodičů dále nabývá na významu. Porozvodové rozdělení ekonomických statků obvykle nezohledňuje neplacenou práci žen během manželství/partnerství a ženy se tak často dostávají do materiální nouze.

2.5.3. Pracovní trh z genderové perspektivy

Kapitalistický trh práce předpokládá společnost bez rodin, bez manželství, bez dětí (Beck, 2004, s. 190). Trh práce totiž vyžaduje mobilitu bez ohledu na osobní situaci, zatímco manželství a rodina vyžaduje pravý opak. To znamená, že plně realizovaná tržní společnost je společnost bez dětí (Beck, 2004, s. 190). Dítě se stává překážkou individualizačního procesu (Beck, 2004, s. 193), který je v západní civilizaci čím dál zřetelnější. Otázka tedy zní, který z rodičů se vzdá ekonomické nezávislosti a samostatnosti, což je základní předpoklad naší současné společnosti (Beck, 2004, s. 191).

Nepsaná pravidla úspěšného pracovního postupu obsahují časovou flexibilitu, co nejvíce hodin strávených na pracovišti, soutěživost, důraz na zviditelnění a sebe prezentaci (Křížková, 2003, s. 458). Kdo tyto představy nesplňuje, není součástí managementu a nepostupuje na vyšší místa v organizaci (Acker, 2006, s. 448). Tato pravidla nejsou vázána na pohlaví, ale vzhledem k většinovému uspořádání českých domácností je pro muže pracovní úspěch mnohem lépe dosažitelný. Je tedy třeba změnit tuto představu správného manažera, a to se stane jedině pokud se **muži zapojí do péče o děti a zvýší se tlak na větší flexibilitu zaměstnání** (Acker, 2006, s. 448).

Nestabilita současného manželství a zároveň nastavení pracovního trhu na rodinu s dvěma příjmy vede velmi často současné matky k tomu, že při své mateřské/rodičovské dovolené pečují o dítě/děti, domácnost, manžela, a ještě pracují na zkrácený úvazek. To vede k jejich přetížení, které se může následně projevat v manželských neshodách (Beck, 2004). Na druhou stranu je tento model udržuje v kontaktu s pracovním trhem, což je velmi relevantní právě v případě **rozpadu partnerství**. Každá rodina je velmi individuální ohledně finančních možností a možností pomoci s hlídáním dětí, ale faktem zůstává, že současné uspořádání společnosti předpokládá tradiční uspořádání rodiny s jeho genderově podmíněnými stavovskými základy, kdy ženy a muži se rodí do **předem stanovených rolí** (Beck, 2004). V rodinách se tento strukturální konflikt může jevit jako individuální konflikt, jako problém té jedné konkrétní rodiny, kdy oba rodiče chtějí pracovat a chtějí od druhého větší pochopení, a jednání druhého se jim jeví jako sobecké. Je to ale proto, že systém klade nereálné, až paradoxní požadavky na aktéry, tzn. být dobrým rodičem, ale zároveň se věnovat své práci, kariéře a také pracovat na svém seberozvoji. Systém není nastavený tak, aby to bylo proveditelné (Beck, 2004).

Rodinná politika některých států (včetně České republiky) podporuje vypuzování žen z pracovního trhu skrytou formou – např. dlouhou mateřskou/rodičovskou dovolenou a absencí mechanismů, které by motivovaly otce ji využívat. Tyto politiky přispívají k institucionalizaci diskriminace matek na pracovním trhu a aktérky upravují vlastní pracovní strategie a jednání ještě před tím, než k vlastní diskriminaci vůbec může dojít, čímž ale samy přispívají k reprodukci této diskriminace (Křížková et al., 2011, s. 120). Hovoří se o nutnosti sladění péče a práce, ale vždy v souvislosti se ženami, ne s muži. Snaha o větší zapojení mužů a otců do péče, což by zmírnilo diskriminaci žen na pracovním trhu, stále naráží na kulturní normy genderově segregovaných rolí žen a mužů (Nešporová, 2015, s. 74). V České republice, stejně jako v sousedním Rakousku a Německu, je kladen důraz na konzervativní model rodiny, což je z dlouhodobého hlediska neudržitelné. Genderová struktura trhu práce, kdy muži vydělávají v průměru o 15 % více než ženy, takže na rodičovskou dovolenou odchází nepřekvapivě především ženy, tlačí příslušníky obou pohlaví do tradičních genderových rolí (Špidla, 2008, s. 21, Křížková, Pavlica, 2004, s. 80).

Naopak ve skandinávských zemích, kde byly zavedeny podpůrné programy, které motivovaly otce střídát se s matkou na rodičovské dovolené, ukazují empirické výzkumy i statistická data okamžitý efekt účasti otců na péči od dětí. V Norsku byla v roce 1993 zavedena tzv. rodičovská kvóta a procento mužů na rodičovské dovolené, které do té doby bylo srovnatelné s našimi zanedbatelnými 2 %, vzrostlo během pěti let na 80 % (Maříková, 2008,

s. 82). Aplikace rovnosti v zapojení otců i matek do péče o dítě i ve sféře placené práce je tedy možná (Křížková et al., 2011, s. 28).

Ženy si začínají uvědomovat, že pokud stráví podstatnou část svého života péčí (o děti nebo o stárnoucí rodiče), která se nepočítá do ekonomického procesu, budou ve stáří čelit chudobě a závislosti na okolí, a začínají tak měnit své strategie na trhu práce. Částečným a dočasným řešením je zaměstnávání migrantek, které plní „ženskou roli“ v evropských rodinách – tyto ženy ale musí opustit svou rodinu, kde zas někdo jiný musí pečovat o jejich děti, tzn. je to nekonečný **globální řetězec péče** (Drothohm, 2015, s. 3) bez správného a spravedlivého řešení. Je nutná **defeminizace péče** (Ezzeddine, 2022) a jediným dohledným řešením je snížení pracovního času obou rodičů a spravedlivé zapojení obou partnerů do péče o ostatní členy rodiny.

Strukturální nerovnosti trhu práce, jako je horizontální a vertikální segregace¹⁴ pracovního trhu, teorie duálního trhu práce¹⁵, nedostatek zkrácených úvazků, nedostatek možností institucionální péče o předškolní děti, doprovází **rovina individuální**, která je více skrytá a je důsledkem strukturální nerovnosti. Jedná se například o nerovnoměrné rozdělení domácích prací, kladení větší zodpovědnosti za domácnost a děti na ženy, což matkám znesnadňuje sladování rodinného a pracovního života, znevýhodňuje je na trhu práce a může vést až finanční závislosti na partnerech. Přitom většina české populace vidí znevýhodnění rodičů/žen s malými dětmi na pracovním trhu jako záležitost a odpovědnost každého jedince, jak se jim podaří skloubit péči a práci, a pouze malá část populace si myslí, že do problematiky by měli vstupovat i jiní aktéři, jako stát, zaměstnavatel nebo odbory (Křížková, Hašková, 2003, s. 16). Většina žen (80 %) i mužů (70 %) však vnímá období s dětmi do šesti let jako náročné až problematické z hlediska skloubení pracovní a rodinné sféry jejich života (Křížková, Hašková, 2003, s. 19). Nedostatek institucionální péče a nedostupnost zkrácených úvazků prohlubuje znevýhodnění na trhu práce právě v tomto období rodičovství. Platové rozdíly mezi muži a ženami jsou často vnímány a prezentovány jako neschopnost žen vyjednat si lepší podmínky, případně jako jejich osobní volba upřednostnit péči o svou rodinu. Málokdo vnímá toto znevýhodnění jako strukturální nastavení pracovního trhu, které je genderově zaujaté. Tento faktor zůstává

¹⁴ **Horizontální segregace trhu práce** znamená, že ženy a muži jsou směřováni do jiných oborů – ženy typicky do školství, zdravotnictví a sociální péče, což jsou obory hůře placené než technické obory, kam jsou směřováni muži. **Vertikální segregace** je rozdělení žen a mužů v hierarchické struktuře organizace, kdy ve vysokých manažerských pozicích vždy převažují muži (Křížková et al., 2011, 23).

¹⁵ V **primárním sektoru trhu práce** jsou zastoupena zaměstnání s vyšší mzdou, lepšími pracovními podmínkami, stabilitou práce a možností kariérního postupu – ženy jsou na tomto trhu podprezentovány. **Sekundární trh práce** pak nabízí zaměstnání přesně opačná a ženy jsou zde zastoupeny ve větší míře. Mobilita mezi oběma trhy je limitovaná (Křížková et al., 2011, 25).

neviditelný. Odstraněním existujících genderových nerovností a strukturálních bariér by se zlepšilo využití sociálního a kulturního kapitálu žen, které v současnosti někdy přijímají strategii určité osobní pasivity a diskriminaci na pracovním trhu akceptují jako nezměnitelný fakt (Křížková et al., 2011).

Výzkumy opakovaně potvrzují, že ženy čelí institucionálním, společenským a individuálním bariérám, které jim větší zapojení do aktivního života, oproti mužům, znemožňují. **Legislativní rovnost (*de iure*) neznamená, že skutečný život (*de facto*) diskriminaci žen nepřináší** (Špondrová, 2020, s. 20). Odpůrci zavedení kvót prohlašují, že ženám je zaručena ústavní rovnost a mají tedy stejné možnosti jako muži a pokud nejsou součástí vrcholných manažerských týmů nebo politických špiček, je to pouze otázka jejich osobních rozhodnutí a preferencí. Výzkum ve Švédsku však došel k závěru, že vlivem kvót se **zlepšila celková kvalifikovanost kandidujících**, jelikož se snížil podíl „průměrných mužů“ (Besley et al., 2017).

Anna Wagnerová výstižně shrnuje princip současného fungování kapitalistické ekonomiky: Ekonomika industriální společnosti funguje efektivně a výkonně, ale **stojí na základech neplacené péče** nebo špatně placené práce, kterou vykonávají především ženy (Wagnerová, 2012, s. 8). Výrobní sektor totiž přesunuje náklady na reprodukci a regeneraci pracovních sil právě do oblasti neplacené práce, čímž snižuje své náklady a zvyšuje zisk. Proto se ekonomika a na ní závislá politika tak brání tyto činnosti patřičně zhodnotit. Mělo by to totiž nedozírné následky v podobě **radikální změny ekonomické teorie**, která by ve svém uvažování musela zohlednit celou oblast vztahových činností, především péči a starost o druhé, a s tím i přírodu jako základní zdroj jakékoliv produkce statků. Ekonomika orientovaná na maximalizaci zisku by se musela přetransformovat **v ekonomiku orientovanou na lidské potřeby a ekonomiku udržitelného vývoje**. To by ovšem znamenalo přerozdělení společenských prostředků. Skončila by tím dominance směnné hodnoty nad užitnou hodnotou a podceňování oblasti péče a starosti.

2.5.3.1. Gender pay gap

Díky historickému vývoji naší společnosti v 2. pol. 20. století patří vzdělanost a **zaměstnanost českých žen k nejvyšším v Evropě**. Problémem je ale gender pay gap¹⁶ a zaměstnanost matek s malými dětmi. Rozdíl v odměňování mezi muži a ženami jde napřič

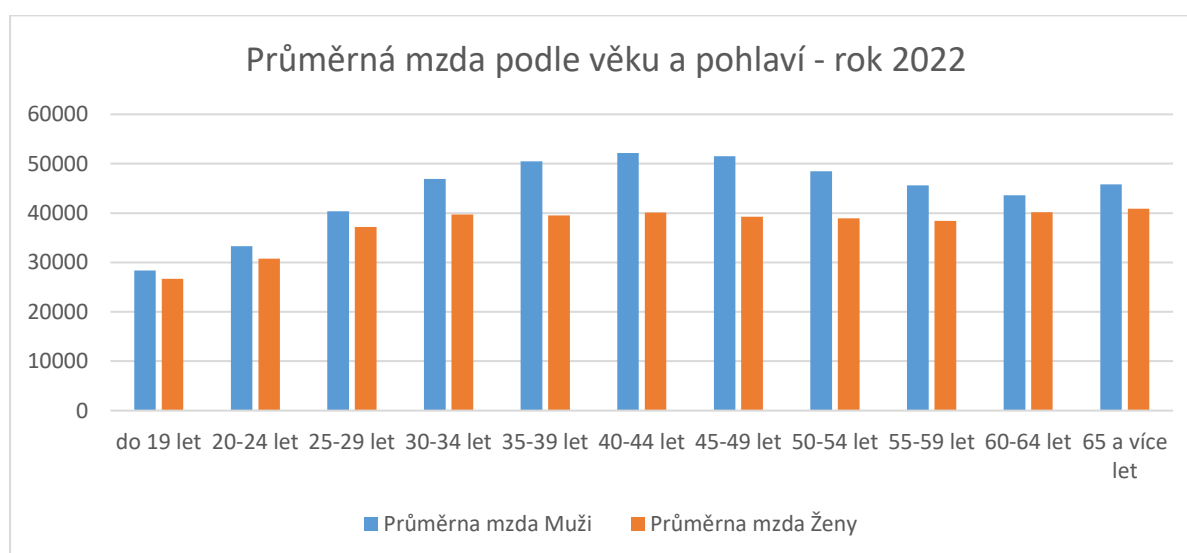
¹⁶ Viz Příloha č. 1 - Graf Gender Pay Gap

všemi věkovými kategoriemi i vzdělanostními a pracovními skupinami (Havelková, 2007, s. 19) a nedá se tedy považovat za náhodný.

Péče o malé děti zůstává v České republice stále silně genderově podmíněná – procento mužů, kteří čerpají rodičovský příspěvek a celodenně pečují o děti mladší tří let dlouhodobě kolísá pouze kolem 1,8 % (Höhne, 2017, s. 8). Zaměstnanost matek dětí, které jsou mladší tří let je jednou z nejnižších v celé Evropě, stejně jako částečné pracovní úvazky, které umožňují skloubit péči o děti se zaměstnáním (OECD, 2019). S přibývajícím věkem dětí zaměstnanost matek roste a kolem desátého roku nejmladšího dítěte v rodině je zaměstnanost českých žen naopak jednou z nejvyšších v Evropě (OECD, 2019). V evropském kontextu je tak Česká republika jednou ze zemí s nejsilnějším dopadem mateřství na míru zaměstnanosti žen.

Přestože v České republice je více vysokoškolsky vzdělaných žen než mužů¹⁷, celková průměrná mzda žen za rok 2022 a první polovinu roku 2023 je o 15 % nižší než mzdy mužů (ČSÚ, 2023a, výpočet M. Malínková). V důsledku vyšší zátěže v souvislosti s péčí o děti a domácnost jsou v rozhodovacích pozicích v soukromé i veřejné sféře ve výrazné převaze muži a platí pravidlo, že čím vyšší moc, tím menší zastoupení žen (Špondrová, 2020, s. 16). Rozdíl v odměňování mezi muži a ženami v České republice roste nejvíce v období, kdy ženy pečují o malé děti nebo se vrací po dlouhé rodičovské dovolené do práce:

Obr. 2: Hrubá měsíční mzda podle věku a pohlaví v roce 2022

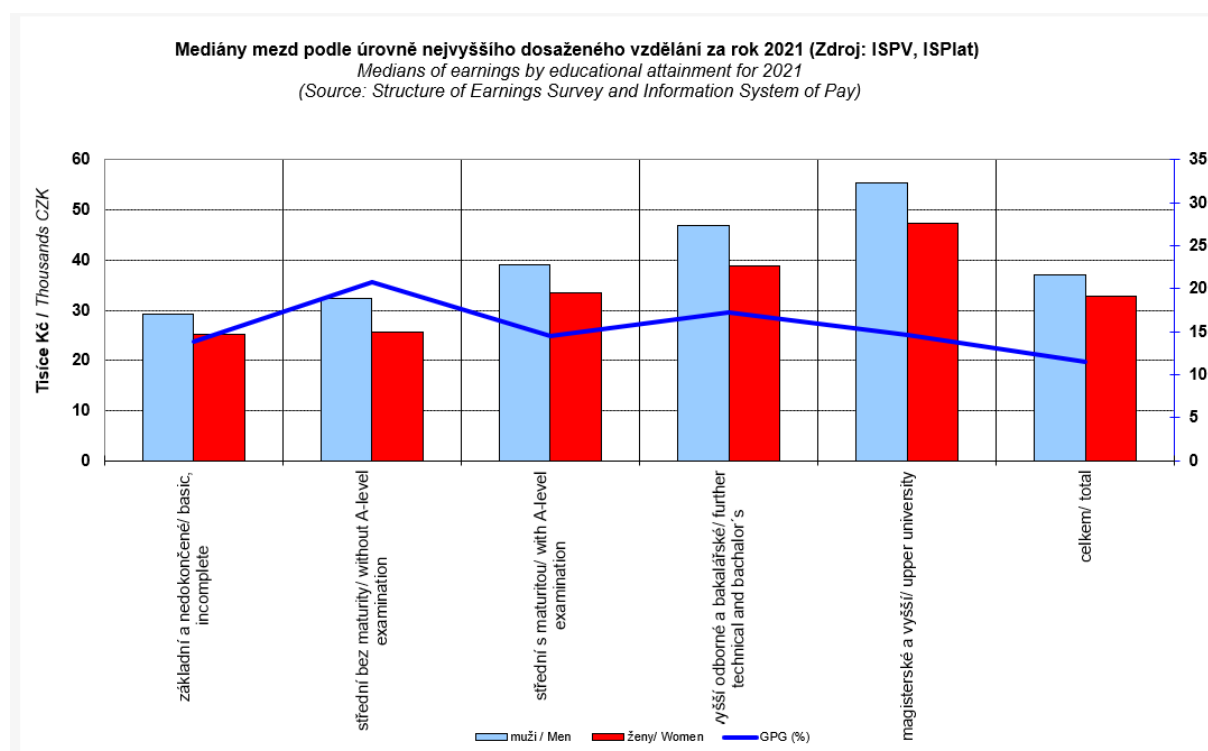
Zdroj: Data: ČSÚ, 2022a, *Struktura mezd zaměstnanců*; graf: M. Malínková

¹⁷ Viz Příloha č. 2 - Struktura populace podle úrovně vzdělání

Z grafu je zřetelně vidět, že největší platový rozdíl mezi muži a ženami je právě v produktivním období věku, kdy ženy odcházejí z práce na rodičovskou dovolenou. Návrat do práce po mateřské dovolené ztěžuje ženám v České republice nedostatek zařízení pro péči o děti do 3 let, v některých oblastech (především velká města) dokonce i nedostatek míst v předškolních zařízeních. Po návratu si tak ženy „dobrovolně“ vybírají pracovní místa s nižší kvalifikací a s nižší možností kariérního postupu, aby mohly svůj volný čas věnovat dětem a sladit práci s péčí o ně.

Největší absolutní rozdíl v odměňování mezi muži a ženami je u lidí s terciálním stupněm vzdělání a největší relativní rozdíl je u skupiny se středoškolským vzděláním bez maturity (mzda žen odpovídá menšímu podílu mzdy mužů), jak je vidět z následujícího grafu:

Obr.3: Mediány mezd podle úrovně nejvyššího dosaženého vzdělání za rok 2021

Zdroj: ČSÚ, 2021a, Gender: Práce a mzdy

Přestože řada výzkumů a statistik potvrzuje pozitivní dopady zapojení otce do péče na snížení gender pay gapu i celkovou genderovou rovnost ve společnosti, v České republice se nedaří tento princip prosadit. Řešením je vzít si příklad ze států, kde byla zkrácená podporovaná

doba rodičovské dovolené a bylo legislativně „nařízeno“ zapojit do péče o děti i otce (např. Norsko, Švédsko, Slovinsko, Finsko, Belgie).

Americká profesorka Abigail Andrews upozorňuje na paradox „hlavy 22“, ve které se současné ženy ocitly, kdy se od nich na jednu stranu očekává, že budou schopné samoživitelky svých rodin a stát se tak o ně nemusí starat, ale na druhou stranu korporace je stále nepovažují za finančně zodpovědné za své rodiny ve stejné míře jako muže, takže jim neplatí srovnatelné platy (Andrews, 2018, s. 11).

2.5.3.2. Vzdelání

V České republice ani v řadě jiných zemí není vyšší **vzdělání** automatickou zárukou lepšího umístění na pracovním trhu (a tím i vyššího platu). Tato úměra nefunguje pro všechny sociální kolektivy stejně – platí totiž **zvlášt' pro ženy a zvlášt' pro muže** (Jarkovská, Lišková, 2008, s. 687). Autorky Jarkovská a Lišková tento vztah identifikovaly už v roce 2008 a z aktuálních dat vidíme, že se na tomto faktu zatím nic nezměnilo. Přestože v České republice statisticky dosahují ženy vyššího vzdělání než muži, tak jejich průměrný plat je srovnatelný s muži, kteří mají o stupeň nižší vzdělání¹⁸. Čím vyšší bude mít žena vzdělání, tím vyšší bude její příjem ve srovnání se ženou s nižším vzděláním, ne však ve srovnání s méně vzdělaným mužem (Jarkovská, Lišková, 2008, s. 687). Dívky jsou směřovány do hůře placených oblastí již od mala (pečovatelské, sociální, učitelské obory), zatímco chlapci jsou podněcováni k technickým, a tedy lépe placeným oborům. V práci se pak ženy umísťují na nižší pracovní pozice ve srovnání se stejně nebo i méně vzdělanými muži. Tento paradox pak přináší alternativní vysvětlení nezájmu chlapců o vyšší vzdělání – nejsou motivováni dosahovat vyššího vzdělání, protože by museli více investovat do svého vzdělání a získali by nižší příjem v tzv. ženských oborech (Jarkovská, Lišková, 2008, s. 692).

V současném vzdělávacím systému platí pro chlapce více než pro dívky **efekt otevírajících se nůžek** – ti úspěšní vystoupají až na vrchol pomyslné pyramidy úspěchu (ve smyslu ekonomického, společenského, finančního a mocenského statusu), zatímco muži s nižším vzděláním zůstávají významnou součástí nezaměstnaných a musí čelit i dalším sociálním problémům (Jarkovská, 2013, s. 41). Naproti tomu jsou ženy převážně součástí „středního

¹⁸ viz Příloha č. 3 - Hrubé měsíční mzdy podle pohlaví, věku a vzdělání

proudu“ z pohledu dosaženého vzdělání, pozic v zaměstnání nebo ekonomického statusu (Šmídová et al., 2010, s. 43).

Vzdělání má zásadní vliv na zaměstnanost matek – čím vyšší vzdělání, tím vyšší počet pracujících matek (Dudová, 2020, s. 17). Nižší vzdělání je tedy další znevýhodňující faktor na trhu práce a zvyšuje pravděpodobnost nezaměstnanosti matek. Na druhou stranu, matky s vysokoškolským vzděláním, které žijí v partnerství, se častěji rozhodují pro delší čas strávený na rodičovské dovolené (třetina matek žijících v partnerství oproti 13 % žijících bez partnera), protože jejich domácnosti jsou na tom ekonomicky lépe (Dudová, 2020, s. 17). V souvislosti s tématem této práce ohledně genderových důsledků rozpadu partnerství, však právě tyto matky mohou čelit vyššímu riziku negativních dopadů způsobených dlouhou absencí na pracovním trhu v kombinaci se ztrátou své kvalifikace.

2.5.3.3. Skleněný strop a skleněný výtah

Genderová segregace trhu práce a genderové stereotypy způsobují, že ve společnosti stále převládají názory, že ženy se na vedoucí pozice nehodí a ani o ně nestojí (Linková et al., 2013, s. 27). Ženám je připisována spolupráce a zájem o společný výsledek, který je pak ale zákonitě připisován mužům ve vedoucích pozicích, protože práce žen je schovaná v kolektivitě (ibid.). A protože nadvláda je somatizována a genderové předsudky osvojovány, některé ženy samy vylučují možnost se o vedoucí pozice ucházet, protože od malička slýchají, že na to nemají předpoklady (ibid.). Důsledkem je segregace pracovního trhu podle pohlaví a omezení pracovních možností.

V pracovním procesu ženy narážejí na tzv. **skleněný strop**, což jsou neviditelné bariéry, které ženy musí překonávat při své cestě pracovní hierarchií (Renzetti, Curran, 2005, s. 282). Jedná se například o vylučování z neformálních informativních jednání, které jsou pro pracovní postup nezbytné, ale odehrávají se v uzavřeném mužském kruhu (Renzetti, Curran, 2005, s. 281). Pokud se ženě podaří dosáhnout vedoucí pozice, zvláště v zaměstnáních typických pro muže, je to často spojeno s tzv. tokenismem. Tyto ženy jsou pak kvůli své „neobvyklé“ pozici pod zvýšenou kontrolou ostatních a také je jim zvyšována požadovaná **hranice kompetence** na danou pozici (Renzetti, Curran, 2005, s. 281).

První náznaky neviditelného skleněného stropu jsou dívkám předkládány už od školních lavic, kdy například učební materiály naznačují, že ženy nemají mnoho šancí realizovat své

ambice – skryté nebo i otevřené genderové předpojatosti učebnic na úrovni jazyka nebo stereotypních genderových předpokladů ovlivňují postoje studentů a studentek a jsou internalizovány tím, že studenti a studentky napodobují vzory genderových rolí obsažené v učebních materiálech (Renzetti, Curran, 2005, s. 146). V České republice jsou tímto přístupem známé například básničky Jiřího Žáčka, které se stále objevují v dětských školních čítankách a vedou dívky k tomu, že jejich primární úděl je stát se matkou:

„K čemu jsou holky na světě? Aby z nich byly maminky, aby se pěkně usmály na toho, kdo je malinký. Aby nás měl kdo pohladit a povědět nám pohádku. Proto jsou tady maminky, aby náš svět byl v pořádku.“ (Žáček, 2005)

V důsledku této socializace nemají často dívky větší a konkrétní ambice ohledně své pracovní dráhy, protože si uvědomují, že společnost od nich očekává, že dříve nebo později ji přeruší a odejdou na mateřskou/rodičovskou dovolenou.

Socioložka Christine Williams (1992, 1995) došla ve svých výzkumech ke zjištění, že zatímco ženy se potýkají s neviditelným skleněným stropem, který jim brání v kariérním vzestupu, muži v zaměstnáních atypických pro muže naopak získávají přednostní zacházení a místo, aby naráželi na skleněný strop, tak se vezou **skleněným výtahem** vzhůru pracovní hierarchií (Renzetti, Curran, 2005, s. 282). Muži jsou povyšováni jen z principu svého pohlaví, také proto, že hodnotícími nadřízenými pracovníky jsou často opět muži, kteří mají tendenci upřednostňovat mužské podřízené (Renzetti, Curran, 2005, s. 283). Typickým příkladem je učitelský sbor složený z žen-učitelek, kterým ale „šéfuje“ muž-ředitel školy.

V souvislosti s tématem této diplomové práce je skleněný strop častým problémem při pracovních pohovorech žen v produktivním věku. Přestože náš zákoník práce vylučuje diskriminaci na základě pohlaví a zaměstnavatelé se nesmí při pracovním pohovoru ptát žen na jejich rodinný stav (tj. zda mají nebo nemají děti) nebo plánování mateřství, v praxi k tomu běžně dochází. Ženy (někdy) nejsou přijímané na určitá pracovní místa nebo nepostupují v podnikové hierarchii s přímým nebo nepřímým odůvodněním, že stejně dříve nebo později odejdou na mateřskou dovolenou, a zaměstnavateli se tak nevyplatí do takové zaměstnankyně investovat čas a peníze, a upřednostní proto mužského kandidáta (i za vyšší plat). Tento neviditelný strop pak má přímý důsledek na finanční situaci a životní úroveň matek po rozvodu, která je předmětem zkoumání této práce. Na druhou stranu, samy aktérky nemají mnohdy tendenci tento neviditelný strop překonávat s odůvodněním, že preferují čas strávený s dětmi, což by jim vyšší manažerská pozice v takové míře neumožňovala. Tento argument jsem

zaznamenala i během svého empirického výzkumu. Jak ale píše Hochschild (2003), těmto ženám nechybí ambice, ale domácí podpora, kterou mají vysocí manažeři-muži, a je možné jen spekulovat, jak by se ženy o své kariéře rozhodovaly v případě stejného zázemí, jaké mají muži.

2.5.4. Genderové aspekty v souvislosti s rozvodem/rozchodem rodičů

Tato diplomová práce se zaměřuje na páry po rozchodu nebo rozvodu, které pečují o společně nezletilé děti. Podíl rozvodů rodičů s nezaopatřenými dětmi tvoří v České republice dlouhodobě kolem 60 % všech rozvodů (ČSÚ, 2022b, Rozvodovost, s. 28).

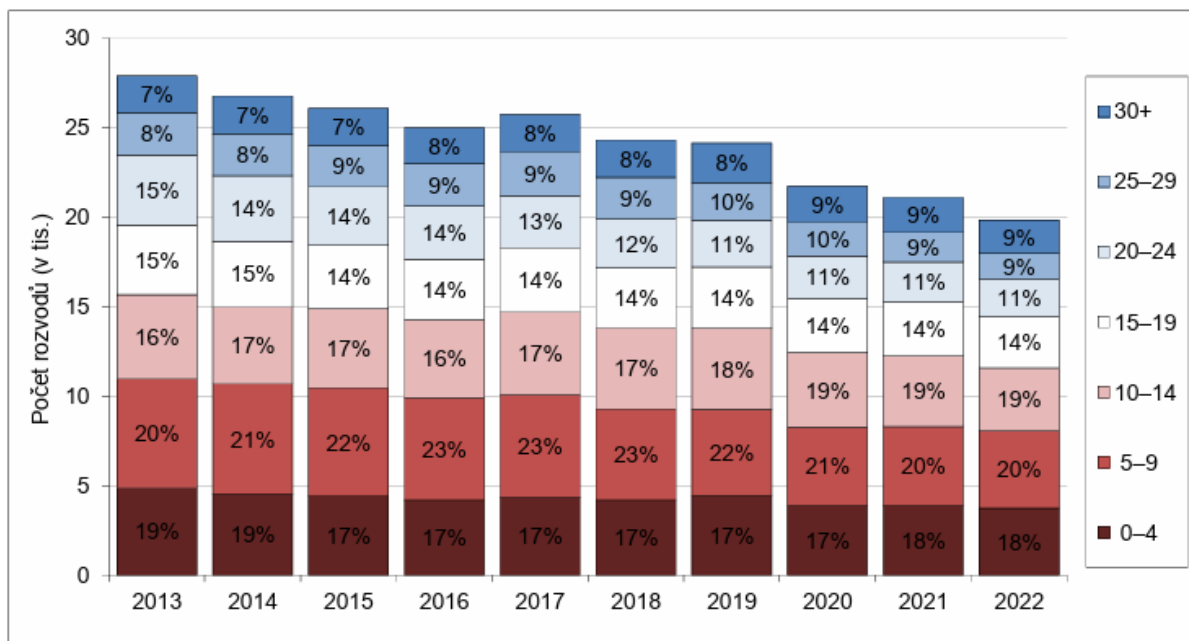
Úroveň rozvodovosti se dá nejlépe popsat pomocí ukazatele *úhrnné rozvodovosti*, který vztahuje rozvody ke sňatkům, ze kterých vycházejí. Od 60. let 20. století tento ukazatel konstantně roste a v roce 2008 (tj. v období světové hospodářské krize) dosáhla rozvodovost svého maxima 49,6 % (ČSÚ, 2018, Rozvodovost, s. 22). Úroveň rozvodovosti se až do roku 2020 držela v pásmu 40–50 % s výjimkou Středočeského kraje, kde byla vyšší (ČSÚ, 2018, Rozvodovost, s. 19, ČSÚ, 2022b, Rozvodovost, s. 30). V roce 2021 rozvodovost klesla pod 40 % v souladu s klesajícím trendem posledního desetiletí a **v roce 2022 dosáhla míry 37,7 %, což je nejméně od počátku století** (ČSÚ, 2022b, Rozvodovost, s. 26). V absolutních hodnotách bylo v roce 2022 rozvedeno celkem 19 846 manželských dvojic/párů, což je nejméně od roku 1969 (ČSÚ, 2022b, Rozvodovost, s. 26). Nejvíce rozvedených manželství byla manželství trvající pět až devět let (ČSÚ, 2022b, Rozvodovost, s. 29).

Oficiální statistika ČSÚ však neobsahuje nesezdané vztahy, které jsou přitom typicky méně stabilní než manželství, protože nesezdané soužití není v České republice nijak právně ukotveno. Demograf z Vysoké školy ekonomické v Praze Ondřej Nývlt klesající tendenci rozvodů vysvětluje právě nárůstem nesezdaných párů ve společnosti a zároveň faktem, že do manželství vstupují starší a vzdělanější páry s velkými finančními závazky, které rozvodu mohou bránit. (Fingerhutová, 2023).

Z výše uvedeného tedy sice vyplývá dobrá zpráva o klesajícím počtu rozvodů, ale při přihlédnutí k dalším okolnostem, jako je kolísající nebo klesající počet uzavřených sňatků a nárůst soužití nesezdaných párů, je interpretace míry rozvodovosti sporná a nedává plný obraz o celkovém stavu současného partnerského soužití. Z toho důvodu se tato diplomová práce nezabývala pouze rozchody rodičů, kdy manželé museli stanout před rozvodovým soudem, ale také rozchody bez řádného soudního rozvodu i rozchody nesezdaných párů. Zároveň je výběr

účastníků a účastnic výzkumu zúžen na vysokoškolsky vzdělané páry, u kterých je pravděpodobnost rozchodu/rozvodu nižší (zvláště u žen) než u lidí s nižším vzděláním (ČSÚ, Rozvodovost 2008, s. 16).

Obr. 4: Počet rozvodů celkem a podle délky trvání manželství, 2013-2022

Zdroj: ČSÚ, 2022b, Rozvodovost, s. 30

Rozpad partnerství rodičů má pro muže a ženy jiné důsledky. Genderové nerovnosti v důsledku rozvodu odrážejí genderové nerovnosti v dané společnosti (Fučík, 2016, s. 566). Důležitým faktorem je věk dětí, uspořádání porozvodové péče o děti, ekonomická samostatnost rodičů a bytová situace.

V případě, že k rozpadu partnerství dojde, když jsou děti starší a/nebo když jsou oba rodiče ekonomicky aktivní, znamená to změnu dvoupříjmové domácnosti na dvě jednopříjmové (Dudová, 2007, s. 38). Ve většině případů má žena nižší příjmy, protože upřednostnila péči o děti a domácnost před budováním kariéry a rozchod na ni má tedy větší negativní finanční dopad. Čím větší byl rozdíl mezi příjmy partnerů v době trvání svazku, tím silnější ekonomické dopady má na ženu rozchod (Fučík, 2016, s. 570). V kombinaci s výhradní péčí o děti po rozvodu, což je v České republice stále nejčastější model, je její umístění na pracovním trhu problematické a ženy samoživitelky jsou čím dál tím víc ohroženy chudobou, což vedlo k zavedení termínu **feminizace chudoby** (Renzetti, Curran, 2005, s. 240). Řešením bývá pro

matky nalezení lepšího zaměstnání nebo nový sňatek, což je obojí snadnější pro matky s vyšším vzděláním a lepším sociálním kapitálem – pro část matek je tedy ekonomické zhoršení situace po rozchodu pouze dočasné, ale část nekvalifikovaných matek zůstává v izolaci a nedokáže svou situaci dlouhodobě zlepšit (Dudová, 2007, s. 41).

Otec, který většinou bývá hlavní živitel rodiny s vyššími příjmy, naopak po rozvodu pokračuje ve své profesní dráze a získává více času na práci. Na druhou stranu ale ztrácí každodenní **sociální kontakt se svými dětmi** (Dudová, 2007, s. 38-39). Čím více se otcové v průběhu manželství zapojují do péče o děti, tím obtížnější je pro ně po rozchodu přijmout marginální rodičovskou roli, kterou jim soudy obvykle povolí v podobě společných víkendů dvakrát za měsíc (Dudová, 2007, s. 5). Pokud se otec po rozchodu odstěhuje ze společného bytu, ztratí citové zázemí, navíc platí výživné na děti, se kterými nežije, a tak má pocit vyhnání z rodinného sídla a ztráty kontroly nad vlastním příjmem (Dudová, 2007, s. 40). Z těchto důvodů otcové subjektivně vnímají ekonomické poškození rozchodem hůře než ženy (ibid.).

Svěřování dětí po rozvodu do péče matky je v současnosti jednou z oblastí, kde jsou muži přes formální legislativní rovnost znevýhodňováni. Až do začátku 20. století měli muži v rodině absolutní moc nad ženami i výchovou dětí a po případném rozvodu byly děti vždy svěřeny otci. Obrácení této praxe se považovalo za vítězství feministek a automatické svěřování dětí do péče matky naopak znamenalo novou moc matek (Dudová, 2007, s. 60). Postupné změny v legislativě se snaží vyrovnat postavení otce a matky a chrání matky před rezignací otců na jejich otcovské povinnosti (ibid.). Snahou progresivních legislativních úprav v zemích západní Evropy je srovnatelné zapojení obou rodičů do péče o jejich společné děti.

Rozchod rodičů má tedy rozdílné dopady na matky i otce. Zatímco matky bývají v ekonomické nevýhodě a často se dostávají do materiálních potíží, otcové jsou znevýhodňováni v porozvodové péči o děti a jejich kontakt s nimi je omezen. Po rozpadu partnerství se tak rodičovství může stát předmětem mocenských bojů (Dudová, 2007, s. 5). Na druhou stranu, jak upozorňují mnozí kritici komplementárních rolí v manželství: manželství je místo reprodukce genderových hierarchií a rozvod může být příležitostí pro její narušení a překlenutí (Fučík, 2016, s. 572).

3. EMPIRICKÁ ČÁST

V empirické části budu prezentovat analýzu rozhovorů s komunikačními partnerkami a partnery, kteří jsou rodiči a v průběhu předškolního nebo školního věku jejich dětí došlo k rozpadu partnerství. Rozhovory byly zaměřené na vnímání dopadu rodičovství a posléze rozchodu/rozvodu na jejich pozici na pracovním trhu a na změnu jejich pracovní dráhy v této souvislosti. Na základě kvalitativní obsahové analýzy shrnu nejčastěji zvolené strategie dotazovaných a propojím je s teoretickými koncepty popsány v teoretické části této práce. Před vlastní analýzou rozhovorů zasadím svou práci do metodologického rámce a popíši výhody a nevýhody zvolené metody výzkumu.

3.1. Metodologie

3.1.1. Metody a metodologie

Poznávání sociální reality je jedním ze základních pilířů společenských věd a empirický výzkum ve smyslu poznání založeného na přímé zkušenosti se sociální realitou patří mezi základní způsoby jejího poznání (Novotná et al, 2019, s. 9). Empirický výzkum je organizovanou a systematickou činností a metody výzkumu pak představují nástroje, jejichž prostřednictvím tento systematický proces poznávání probíhá (Novotná et al, 2019, s. 10). Je nutné rozlišit mezi metodou a metodologií. Metoda je přístup k výzkumu, tzn. jde o konkrétní techniky a způsoby, kterými se zkoumá sociální realita, a díky které se získává poznání – např. rozhovory, pozorování, dotazníky apod. Naproti tomu metodologie obsahuje pravidla, která určují, jak by se k sociálnímu výzkumu mělo přistoupit, aby jeho výsledky byly platné. Metoda je tedy nástroj vědeckého bádání, zatímco metodologie posuzuje vhodnost/použitelnost tohoto nástroje (Ramazanoglu, Holland, 2004).

3.1.1.1. Paradigma

Jádrem každého sociologického výzkumu je otázka, z jakého úhlu pohledu na realitu pohlížíme, tj. jaký je vztah mezi ontologií (jaká je forma a podstata skutečnosti a co je o ní známo), epistemologií (jak takovou realitu poznávat, jaká je povaha poznání, jaká je podstata vztahu mezi těmi, co vědí a tím, co může být známo) a metodologická otázka (jaký

soubor postupů pro poznání reality zvolit) (Guba, Lincoln, 1994, Novotná, 2019, s. 264). Toto epistemologicko-teoretické zázemí neboli paradigma, má zásadní vliv na to, jaká kombinace metodologických postupů je pro výzkumný projekt zvolena (ibid.). Pojem paradigma zavedl historik vědy Thomas Kuhn ([1962]1997), který doložil, že vědecké teorie nejsou vázány jen na empirickou verifikaci, ale jsou také ovlivňovány konceptuálním rámcem, který reflektuje kulturní obraz doby. A proto se čas od času **společenské paradigma změní**, jak se změní obecný světový názor společnosti (Guba, Lincoln, 1994). Výzkumníci a výzkumnice, kteří sdílejí stejné paradigma, obvykle dodržují shodná pravidla a standardy vědecké práce (Kuhn, 1997, s. 24). Všechny otázky a odpovědi na sebe navazují a jsou vzájemně propojeny. Oproti tradičním přístupům k výzkumu je stále více zřejmé, že teorie a fakta jsou vzájemně závislé, jinými slovy, fakta jsou fakta jen v rámci určitých teoretických rámců.

3.1.1.2. Pozitivistický a feministický výzkum

Ve společenských vědách existuje mnoho paradigmat či teoreticko-epistemologických východisek, z nichž každé je oporou pro různé způsoby a cíle empirického výzkumu (Špaček, 2019, s. 22).

Vědci a vědkyně pracující v rámci **pozitivistického paradigmatu** se snaží formulovat obecně platné pravdy a kontext zkoumaných jevů tak může být opomíjen (Guba, Lincoln, 1994, s. 109). Pro pozitivismus je také typická mocenská nerovnováha mezi výzkumníkem/výzkumníci a jejich komunikační partnerkou/partnerem. Zatímco výzkumník/výzkumnice zaujímá privilegované postavení „experta/expertky“, od informátora/informátorky se očekává pasivita (Guba, Lincoln, 1994, s. 113). Pozitivistické metody byly v minulosti prováděny výrazně z mužského pohledu – výzkumy byly prováděny muži a zkoumaní byli opět muži (Reinharz, 1992). Ale každá studie společnosti, která se zaměřuje pouze na muže a nezahrnuje, jakou roli mají v této společnosti ženy, je pouze poloviční studie.

Naopak ve **feministickém výzkumu** je upřednostňován participativní model, kdy jsou vztahy s účastníky a účastnicemi výzkumu nastavovány nehierarchicky a nemanipulativně (Letherby, 2003, s. 84). Feministické výzkumnice a výzkumníci považují pozitivní vztah s komunikačními partnery a partnerkami za jednu ze základních podmínek úspěšnosti výzkumu (Reinharz, 1992, s. 23). Jedním z hlavních znaků feministického výzkumu je také reflexe vlastní zkušenosti a pozicionality (Reinharz, 1992, s. 258). Feministické výzkumy nemají za účel být

politicky korektní, ale umožnit vhléd do sociální situace, který by jinak nebyl možný. Metodický přístup se však bude z velké části překrývat s metodickým přístupem jakéhokoliv jiného výzkumu (Ramazanoglu, Holland, 2004). Podle Reinharz (1992) má být feministický výzkum prováděn **s cílem sociální změny**, tj. např. vytvořením nových vztahů nebo změnou legislativy, protože feminismus znamená odmítnutí statu quo z hlediska genderových (ne)rovností.

3.1.1.3. Kvalitativní a kvantitativní analýzy

Kvalitativní a kvantitativní analýzy jsou dvě hlavní strategie sociologického výzkumu. Zásadní rozdíl mezi nimi je v tom, že kvantitativní metody obsahují číselné analýzy, zatímco kvalitativní ne. Kvantitativní metody pomocí měřících nástrojů kvantifikují jevy, které jsou měřitelné, a snaží se o jejich zobecnění na širší populaci nebo určitou kategorii jevů (Špaček, 2019, s. 29). Kvalitativní metody jsou naopak vhodné v prostředí, kde číselná data nejsou pro zkoumaný jev relevantní (Morrow, 1994, s. 203) a kladou důraz na kontext zkoumané situace. Pro kvalitativní výzkumné strategie je důležitá barvitost a vrstevnatost sociální reality a důraz je kladen na vhléd a porozumění zkoumanému fenoménu prostřednictvím detailů a diversity, která nám může odkrýt povahu a příčiny studovaného jevu (Špaček, 2019, s. 30). Kvalitativní výzkumy jsou typické velkou rozmaností výzkumných postupů a teoretických východisek – např. interpretativní přístupy, sociální konstruktivismus, symbolický interakcionismus, feminismus (ibid.).

Kvantitativní sociologové kritizují kvalitativní metody pro jejich nepřesnost, možnou subjektivitu výzkumníka a nemožnost výsledky výzkumů zobecňovat nebo používat k predikci. Kvalitativní sociologové naopak odmítají kvantitativní metody kvůli neschopnosti interpretovat interní vjemy a obecně malou možnost deskripce sociálních konstrukcí (Morrow, 1994, s. 202).

Obě strategie však nemusí být chápány dichotomně, jak je tomu často v praxi. Je možné je používat současně a v rámci jednoho výzkumu využít výhody každé z nich a potlačit jejich nevýhody (Reinharz, 1992, s. 93). Kombinací a komplementaritou obou metod můžeme dosáhnout přesnějších výsledků výzkumu a zkoumané sociální situaci lépe porozumět (Špaček, 2019, s. 32). Odvrácenou stranou této symbiózy je však časová i finanční náročnost.

3.1.1.4. Výzkumy vycházející z rozhovorů

Podle Reinharz (1992) jsou základním nástrojem feministického výzkumu rozhovory, které jsou strukturované jen napůl nebo vůbec. Relevantní otázky vyplývají až v průběhu hovoru. Jedná se tedy spíše o přátelský rozhovor než „výslech“ pro výzkum. Feministky upřednostňují tento způsob výzkumu, protože chtějí, aby dotazovaní vyjadřovali své zkušenosti svými vlastními slovy, než aby výzkum potvrzoval nějaké předem dané hypotézy. Výzkumy vycházející z rozhovorů odhalily, že výsledky výzkumů ve stejných oblastech, ale obvyklými metodami, byly velice limitované, také protože jim chyběla intimita. Tento způsob výzkumu modifikoval sociální koncepty a ukázal nové způsoby vnímání světa (Reinharz, 1992).

Výzkumy založené na rozhovorech z feministické perspektivy respektují komunikační partnerky a partnery jako sobě rovného a dávají tak větší prostor pro sdílení jeho intimnějších zkušeností. Také mohou umožnit získat informace mimo původní rámec výzkumu, protože odpovědi nejsou vázány jen na konkrétní otázky. Hlavní přínos této metody pro feministické výzkumy je ve zviditelnění zkušeností skupin ve společnosti, které byly doposud přehlíženy a jejich pohled na svět nebyl nikde prezentován.

Mezi hlavní výhody této metody tedy patří možnost hlubšího zkoumání určitého fenoménu a zaznamenání žité zkušenosti komunikačních partnerů a partnerek. Otevřené otázky umožňují reflektovat rozdílnosti mezi jednotlivými účastníky/účastnicemi výzkumu a zachycovat žitou realitu v jejích mnohavrstevných možnostech a zkušenostech. Nevýhodou tohoto způsobu výzkumu je naopak velká časová náročnost a nemožnost zobecnit výsledky výzkumu na širší populaci. Vedení rozhovorů také může být emočně náročné pro dotazovatele/dotazovatelku a je zde také úskalí špatné interpretace sdílené zkušenosti.

Analýza rozhovorů probíhá pomocí kódování, kdy jednotlivé kódy se vytvářejí během analýzy a vychází z konkrétních dat. Systém kódů lze flexibilně měnit. U kvantitativních analýz jsou oproti tomu kódy připravené již před vlastní analýzou, tj. nejprve se vytvoří systém kódů a s jejich pomocí se pak data analyzují.

3.1.2. Metoda mého výzkumu

Můj výzkum lze zařadit do kategorie feministických výzkumů, které si nenárokují zobrazovat jedinou a nezpochybnitelnou pravdu (Harding, 1986), ale snaží se o nový a jiný pohled na zkoumaný sociální jev a jsou vždy otevřené kritice svých závěrů (Letherby, 2003,

s. 97). Zároveň ve výzkumu využívám svou vlastní životní zkušenost, což je podle Reinharz jedním z hlavních znaků feministického výzkumu (Reinharz, 1992, s. 258). Ačkoliv v některých případech může být kategorizace kvalitativních a kvantitativních výzkumů sporná, v mém případě se jedná o kvalitativní výzkum, který se snaží o porozumění subjektivní sociální realitě.

Pro svůj výzkum jsem zvolila metodu polostrukturovaného rozhovoru. Měla jsem tedy připraveny okruhy tematických otázek, abych získala data pro zodpovězení své výzkumné otázky, ale zároveň jsem nechávala svému komunikačnímu protějšku prostor pro vyjádření subjektivních pocitů a názorů vlastními slovy a možnost vyjádřit se i k tématům, která mu/jí připadala relevantní. Cílem otázek bylo porozumět jevům, vztahům a způsobu vnímání situace aktérek a aktérů. Pořadí otázek jsem přizpůsobovala linii hovoru. Hovory tak byly vedené poměrně do hloubky a některé otázky jsem dodatečně přidala do seznamu v návaznosti na data, která jsem získala z předchozích rozhovorů (například otázku na fyzický stav a únavu, která byla často zmiňována v souvislosti s kombinací role matky i osoby na vysoké pracovní pozici). Otevřenost a flexibilita polostrukturovaného rozhovoru mi tak dala možnost upravovat osnovu rozhovoru i přesný význam otázek a odpovědí v průběhu výzkumu (Zandlová, 2019, s. 322). Tato flexibilita mi umožnila i mírnou modifikaci mé původní výzkumné otázky (viz kapitola 3.1.2.1. Výzkumná otázka). Explicitně byly všechny komunikační partnerky i partneři dotazováni na jejich původní představy o pracovní dráze a na to, jak tyto plány ovlivnilo nejprve rodičovství a posléze partnerský rozchod. Za rozchod rodičů jsem ve svém výzkumu považovala faktické datum/rok rozchodu, a ne stanutí před rozvodovým soudem, což bylo ve většině případů už jen formální potvrzení skutečnosti. Při rozhovorech jsem vždy zdůrazňovala téma mé diplomové práce, které se zaměřuje pouze na pracovní situaci aktérek a aktérů, a ne tedy na rodinné vztahy a důvody rozpadu partnerství a s tím související emoce, což je oblast, která je mnohdy po rozchodu náročná a citlivá.

Na druhou stranu, po analýze rozhovorů jsem měla pocit, že právě zkoumání důvodů rozpadu partnerství účastníků a účastnic výzkumu by mohlo přinést hlubší vhled do sociální situace vysokoškolaček, které jsou ve svém pracovním životě úspěšné a jejich finanční ohodnocení mnohdy dosahuje nebo přesahuje výši odměny jejich partnera. V některých případech by právě úspěšná pracovní dráha žen mohla souviset s rozpadem partnerství, protože tato situace neodpovídá očekávaným společenským genderovým stereotypům rodinného modelu. Partnerské napětí ohledně bojování práva žen na pracovní kariéru a úspěch a neochota mužů své partnerky podporovat, včetně časté neschopnosti „unést“ úspěch ženy, vede často k rozhodům a rozvodům (Křížková, Pavlica, 2004, s. 133). Sociologické výzkumy mužů a žen

v manažerských pozicích také ukazují, že typický rodinný model manažera je partnerka bez výrazných pracovních ambicí, zatímco manažerky jsou typicky svobodné, rozvedené a/nebo bezdětné (Wajcman, 1998 in Křížková, Pavlica, 2004, s. 71). Toto téma je možný cíl novějšího sociologického výzkumu.

Všechny rozhovory probíhaly on-line prostřednictvím platformy Google Meet, protože tiché okolí umožnilo lepší kvalitu záznamu. Rozhovory trvaly od 30 do 90 minut, průměrná délka rozhovoru byla 50 minut. Posléze byly rozhovory přepsány do psaného textu. K přepisu rozhovorů jsem použila Microsoft Office 365 zpřístupněný fakultou, který byl ale limitovaný na 300 minut, takže zbývající rozhovory jsem přepsala pomocí placené služby Transkriptor.com. Následně jsem rozhovory analyzovala pomocí kvalitativní obsahové analýzy a kódování, což bylo provedeno opakovaným studiem odpovědí a hledáním spojitostí mezi nimi. Nejdůležitější záchytné body jsem si uspořádala do přehledné tabulky, která mi usnadnila orientaci a hledání společných strategií v rozhovorech, i zaznamenávání společných jevů. Identifikované vzorce jsem pak shrnula dle jednotlivých kódů do typických strategií aktérů a akterek. V rámci individuálních faktorů jednotlivých situací jsem zjišťovala styčné body těchto strategií a teoretizovala žitou zkušenost. Jelikož se jedná o malý kvalitativní výzkum, zjištěná data není možné zobecnit na celou populaci. Nicméně, získaná kvalitativní data nám objasňují subjektivní percepci situace komunikačních partnerek a partnerů po rozvodu/rozchodu rodičů nezletilých dětí a jednotlivé strategie zvládání této situace.

3.1.2.1. Výzkumná otázka

Přesná formulace mé výzkumné otázky prošla určitým vývojem, protože v průběhu výzkumu došlo k její modifikaci.

Má původní výzkumná otázka na začátku výzkumu zněla: *Jaká je percepcie změn životní úrovně po rozvodu/rozchodu z hlediska matek a otců?* Doplnující výzkumná otázka zněla: *Jaký vliv má na percepci změn životní úrovně po rozchodu rodičů zvolená forma péče o nezletilé děti?* S těmito otázkami jsem oslovila první komunikační partnerky a na základě připravených okruhů podpurných otázek začaly rozhovory probíhat.

Motivem pro vybrání tohoto tématu a těchto výzkumných otázek byly příběhy, které jsem četla nebo slyšela v médiích, kdy samoživitelky, a v některých případech i samoživitelé, zůstali po rozvodu sami a v mnoha případech byli v hmotné nouzi, protože celodenní péče o děti jim

znemožňovala adekvátní zapojení na pracovním trhu. Chtěla jsem svým výzkumem podpořit veřejný diskurz o absurdním znevýhodnění těchto pečujících rodičů. Domnívala jsem se, že svým výzkumem zjistím, že před rodičovstvím byla jejich ekonomická situace a životní úroveň výborná/dobrá, po narození dětí v manželství/partnerství uspokojivá a po rozvodu zoufalá. Představovala jsem si, že forma péče o děti zvolená po rozvodu má na životní úroveň přímý vliv, protože osoba, v jejíž plné péči děti zůstaly, je na pracovním trhu neumístitelná, zatímco při střídavé péči je situace diametrálně odlišná.

Již během prvních dvou rozhovorů se však konverzace vždy stočila směrem na pracovní trajektorii komunikační partnerky a bylo zjevné, že v životní úrovni před a po rozvodu sice k určitým změnám došlo, ale zdaleka ne tak dramatickým, jak jsem očekávala. Terciální vzdělání totiž dává absolventům a absolventkám šanci na lepší umístění na pracovním trhu i se znevýhodněním týkající se rodičovství. Vyšší vzdělání umožňuje dosáhnout na vyšší plat (ČSÚ, 2021b, Příloha č. 3 – Hrubé měsíční mzdy podle pohlaví, věku a vzdělání), který sice nedosahuje finančního ohodnocení osob bez dětí, tzn. stále se jedná o znevýhodnění na pracovním trhu, ale na druhou stranu, i tento finanční výdělek umožňuje důstojný život (pokud je tedy vyřešena otázka bydlení, což je nejzásadnější finanční položka po rozvodu).

Limitujícím faktorem získávání informací ohledně přesné životní úrovně před a po rozvodu byla také citlivost dat související s konkrétní výškou platů mých komunikačních partnerek a partnerů a jejich ochota podílet se o informace ze svého privátního života. Z těchto důvodů se rozhovory začaly přirozenou cestou zaměřovat spíše na pracovní trajektorii komunikačních protějšků než na jejich životní úroveň. Má konečná výzkumná otázka tedy zní: *Jaká je percepce změn pracovní dráhy po rozvodu/rozchodu z hlediska matek a otců?* Původní doplňující otázku ohledně vlivu zvolené formy péče o děti jsem zrušila úplně, protože kromě jednoho komunikačního partnera a jedné partnerky měli všichni účastníci výzkumu formu výlučné péče matky.

Během prvních rozhovorů tedy vyplynulo z dat, že komunikační partnerky/partneři s vysokoškolským vzděláním se sice po rozvodu potýkali s ekonomickými omezeními, ale nedostávali se do existenčních problémů, které by vyvolávaly údiv a dostávaly se titulní stránky novin. Z toho důvodu jsem se ve svém výzkumu zaměřila spíše na naplňování jejich pracovních aspirací a úpravu kariérní dráhy v souvislosti s rodičovstvím a později s rozvodem a jaký dopad měly jednotlivé životní etapy na jejich umístění na pracovním trhu. Zdá se totiž, že tato sociální

skupina má sice naplněná spodní patra Maslowovy pyramidy lidských potřeb¹⁹, ale horní patra, která už nejsou existenciální, mohu zůstat nedosažitelná. Především ženy „dobrovolně“ snižují své pracovní cíle a ambice, protože preferují čas strávený s dětmi před pracovním úspěchem, který většinou vyžaduje přesčasové hodiny v práci a maskulinní způsob jednání (Acker, 1990, kapitola 2.3.4. Hegemonní maskulinita). Ve svých otázkách jsem se tedy zaměřila také na pocity zmařených šancí, profesní ztráty a nenaplněných ambicí.

3.1.2.2. Výběr komunikačních partnerek a partnerů

Výzkum se zaměřil na aktéry s vysokoškolským vzděláním, a to z několika důvodů. Jednak se jedná o sociální skupinu mně blízkou, takže z vlastního zájmu a své pozicionality mě výsledky výzkumu zajímají. Dalším důvodem byla větší homogenita vybraného vzorku. Hlavním důvodem byl však fakt, že vysokoškolsky vzdělaní lidé mají sice podle statistik lepší šanci na umístění na pracovním trhu a lepší finanční ohodnocení oproti jedincům s nižším vzděláním (ČSÚ, 2021b, Příloha č. 3 - Hrubé měsíční mzdy podle pohlaví, věku a vzdělání), ale zároveň tuto svou kvalifikaci velmi rychle ztrácejí po určité době mimo pracovní trh (např. v době rodičovské dovolené). V této kategorii také existuje nejvyšší gender pay gap, což znamená, že vysokoškolačky doplácí na nerovnosti na pracovním trhu nejvíce. Z hlediska sociologického je tato skupina pro výzkum zajímavá také proto, že nové přístupy a vzorce chování často pocházejí od lidí s vyšším vzděláním a „jsou postupně přebírány a rozšiřovány mezi nižší společenské vrstvy“ (Nešporová, 2015, s. 75). Je třeba také zdůraznit, že vysokoškolsky vzdělané matky nelze považovat za marginální skupinu, protože se jedná o více než třetinu (36 %) všech matek (Kuchařová et al, 2020, s. 104).

Sladění placené práce a péče je široká a problematická oblast, které se věnovalo již mnoho výzkumů, a největší napětí mezi péčí o děti a domácnost a zároveň uplatněním na trhu práce bylo nalezeno právě u vysokoškolaček (Nešporová, 2015, s. 74). V porevoluční době však nebyly výzkumy zaměřené na vysokoškolačky prováděny, pravděpodobně z důvodu velké náročnosti longitudinálního výzkumu (Nešporová, 2015, s. 73). Vysokoškolačky bývají také

¹⁹ Maslowova pyramida je hierarchie lidských potřeb, kterou definoval americký psycholog Abraham Harold Maslow. Byl přesvědčený, že vyšší potřeby mohou být uspokojeny teprve po uspokojení nižších potřeb, a proto je seřadil do pomyslné pyramidy: 1. základní tělesné potřeby, 2. potřeba bezpečí, 3. potřeba lásky, 4. potřeba uznání, 5. potřeba seberealizace (Maslow, 2021).

přehlíženy pro jiné, „zajímavější“ skupiny, které jsou například v sociální nouzi nebo jiným způsobem výrazněji vybočují z průměrné populace.

Pro získání komunikačních partnerek a partnerů jsem využila svůj sociální kapitál a oslovila své známé, kteří mi následně doporučili několik svých známých. Jednalo se tedy o tzv. metodu sněhové koule (snow ball). Rozhovory jsem uskutečnila celkem s deseti ženami a třemi muži, dohromady bylo předmětem mého výzkumu jedenáct partnerských párů. Devět párů bylo v manželství a ve dvou případech se před rozchodem jednalo o nesezdané partnerské soužití. Domnívám se, že vzorek třinácti rozhovorů je pro účely této diplomové práce dostatečný, protože přes individuální situace jednotlivých komunikačních partnerek/partnerů se některé strategie začínaly opakovat, a začínaly tak naplňovat některé znaky saturace²⁰. Metoda polostrukturovaného rozhovoru a následný přepis a obsahová analýza je navíc časově velmi náročná metoda a větší počet vzorků by již přesahoval rámec této práce.

Na druhou stranu, oproti očekávání se mi nepodařilo najít zcela homogenní skupinu z hlediska teoretických kritérií, kterými byly: vysokoškolsky vzdělaní rodiče, společné alespoň dvě děti, které po rozchodu zůstaly v péči matky, rozchod rodičů proběhl do patnácti let věku dětí. Ve dvou případech měla komunikační partnerka pouze jedno dítě a ve dvou případech (jeden komunikační partner a jedna komunikační partnerka) byly děti ve střídavé péči rodičů.

Všichni zúčastnění žijí v Praze nebo jejím okolí. Věk dětí se v době rozchodu rodičů pohyboval v rozmezí mezi jedním rokem a čtrnácti lety. Ve většině případů děti v době rozchodu stále vyžadovaly každodenní interakci s pečující osobou. Rodiče se tedy museli domluvit na formě následné společné péče o děti.

3.1.2.3. Etické aspekty mého výzkumu

Etické zásady jsou důležitým předpokladem každého úspěšného výzkumu. Hlavní dilema spočívá ve správném vyvážení zájmu výzkumníka/výzkumnice o hodnotné výsledky výzkumu a na druhé straně zájmy a hodnoty komunikačních protějšků, které mohou být výzkumem ohroženy. Mezi etické principy, které jsou ve vědecké komunitě široce uznávané, patří dobrovolná účast, anonymita, důvěrnost a informovaný souhlas s výzkumem (Hendl, Remr, 2017, s. 62). Patří sem také otázka reciprocit výzkumu a zajištění nehierarchického,

²⁰ Saturace vzorku znamená, že nový rozhovor přináší sice nové situace, ale už není nutné měnit teoretickou osnovu modelu.

rovnoprávného vztahu výzkumník/výzkumnice–zkoumaný/á (Zandlová, Šťovíčková Jantulová, 2019, s. 63).

Všichni moji komunikační partneři i partnerky se výzkumu účastnili dobrovolně a byli předem informováni o tématu této diplomové práce. Před každým rozhovorem byli všichni informováni o obsahu, cílech a způsobu výzkumu. Před podepsáním informovaného souhlasu byli seznámeni s jeho obsahem a měli dostatek času na jeho přečtení. Bylo jim zdůrazněno, že data z rozhovorů budou použita pouze pro účely této práce a vždy se zaručením anonymity. Všichni si byli vědomi, že nemusí odpovídat na otázky, které jsou pro ně citlivým tématem, a že z výzkumu mohou kdykoliv odstoupit. V případech, kdy jsem se s komunikační partnerkou/partnerem neznala osobně, protože mi byli doporučeni mými známými, poslala jsem jim spolu s Informovaným souhlasem také medailonek z úvodu této diplomové práce, abych se jim představila. Informace tak nebyly pouze jednostranné, ale dodržela jsem princip reciprocity.

Všechny rozhovory probíhaly v klidné a přátelské atmosféře, v nehierarchickém vztahu. Otázky byly kladené s maximálním úsilím o nestrannost, aby nebyly návodné a neovlivnily odpovědi. Všechny rozhovory a informace v nich byly systematicky analyzovány a ověřovány, aby nedošlo k neúmyslné dezinterpretaci a zkreslení výsledků výzkumu. Po zveřejnění této práce bude všem komunikačním partnerkám a partnerům poskytnuta kopie nebo odkaz, aby se mohli s výslednou studií seznámit.

3.1.2.4. Vlastní pozicionalita

Při výzkumu jsem kladla velký důraz na etické zásady empirického výzkumu a zároveň si uvědomovala svou subjektivní pozici, která do značné míry mohla ovlivnit mé předpoklady a výběr studijního materiálu při psaní této práce.

Tato diplomová práce byla napsána z pohledu ženy – matky, která je příslušnicí generace „Husákových dětí“. Naše generace byla vychovávána v jiných společenských pravidlech, než jaká platí pro dnešní generaci. Mnoho mých vrstevníků se odmítá genderovou otázkou vůbec zabývat, a to nejen muži, ale i ženy. Na druhou stranu mi mnoho z nich řeklo, že se těší, že si tuto moji práci přečtou, protože si aktuálnosti této problematiky uvědomují. Z toho důvodu je relativně velká část práce věnována teoretickému společenskému kontextu a pokrývá velké množství konceptů, které by zasluhovaly detailnější analýzu. To by ale jednak přesahovalo

rámec této práce, a také by to bylo těžko srozumitelné pro čtenáře a čtenářky, kteří se dosud s teoretickou základnou genderové problematiky nesetkali.

Mým cílem je, aby si všichni, kteří si tuto práci přečtou, i bez předchozí znalosti genderových konceptů, uvědomili širší společenské souvislosti, které jsou určující pro současné postavení žen a mužů, potažmo (rozvádějících se) rodičů. Jako u mnoha sociologických jevů si totiž hlubokých kořenů mechanismu svého jednání nejsou aktéři a aktérky ve většině případů vůbec vědomi a jejich jednání je tak spíše důsledkem jejich společenské socializace a nastavených strukturálních podmínek než jejich vědomým rozhodnutím.

3.2. Analýza rozhovorů

V této kapitole představím konkrétní poznatky svého empirického výzkumu. V rozhovorech jsem věnovala pozornost faktům, které mi byly sdělovány v souvislosti s pracovní dráhou jednotlivých komunikačních partnerek/partnerů, jaké bylo rodinné uspořádání péče o děti před rozchodem, kdo a jak dlouho zůstal s dětmi po narození na rodičovské dovolené, za jakých podmínek se pak rodiče/matky vracely na pracovní trh, bytové a finanční situaci po rozchodu a porozvodovému uspořádání ohledně péče o děti. Při rozhovorech jsem sledovala genderové stereotypy v přemýšlení rodičů a jakým způsobem byli rodiče socializováni do svých genderových identit v dospělosti. Při analýze sděleného jsem se snažila odhalit rozdílné genderové dopady rozchodu rodičů a jaký vliv měl rozchod na pracovní dráhy obou rodičů. Strategie, které jednotliví účastníci a účastnice zaujali, jsem rozdělila do tří skupin (zvláště pro muže a ženy). Jsem si vědoma, že zvláště v případě komunikačních partnerů, kteří byli jen tři, nelze výsledky výzkumu zobecňovat na širší populaci. Snažím se tedy závěry svého výzkumu podepřít výsledky jiných, rozsáhlejších studií.

V případě citování doslovných pasáží rozhovorů jsem citace upravila tak, aby působily souvisle a jednoduše, a vynechala jsem zbytečné slovní výplně. Pro zachování anonymity jsem jednotlivé komunikační partnerky označila Ž1 až Ž10 a komunikační partnery M1 až M3. Z důvodu možného sociálního propojení jednotlivých účastníků a účastnic jsem v této práci neuváděla medailonky jednotlivých komunikačních partnerů a partnerek, jak bývá zvykem, abych vyloučila možnost jejich identifikace a zajistila jejich úplnou anonymitu.

3.2.1. Pracovní dráhy rodičů po narození dětí

Všichni komunikační partneři a partnerky byli během rozhovorů nejprve dotazováni, jakým způsobem rodičovství ovlivnilo jejich pozici na pracovním trhu.

Čtyři ženy z mých deseti komunikačních partnerek naplnily tradiční očekávání české společnosti, že nepsanou povinností ženy-matky je po narození dětí opustit své zaměstnání a minimálně tři roky strávit na rodičovské dovolené s dítětem. Jejich partnerská dohoda byla v souladu s genderovým rozdělením rolí na matku pečovatelku a otce živitele:

„My jsme se dohodli, že já nebudu hrotit nějak kariéru, že to si bude dělat on a já prostě se budu tady starat o to všechno ostatní, aby to nějak jako šlapalo. To byla jednoznačná dohoda tady mezi náma s tím, že já jsem teda vždycky říkala, že nechci být doma, že do práce chodit chci, ale ... budu mít zkrácený úvazek, nebo prostě budu chodit do práce tak, aby to nějak takhle fungovalo.“ (Ž4)

Tato strategie předpokládá plnou finanční závislost na partnerovi v době rodičovské dovolené a pouze postupný návrat na pracovní trh. V souvislosti s rozpadem partnerství je však velmi problematická, protože nadále neumožňuje plánovanou komplementaritu rodičovských rolí, a především zcela zásadně mění finanční situaci toho, kdo byl v pozici pečujícího. Zároveň je tento přístup demonstrací *sebediskriminace*, kdy matky na genderovou segregaci pracovního trhu často reagují tak, že se samy předem vzdávají pracovních příležitostí, o které by měly zájem, protože předpokládají, že by byly stejně odmítnuty (Křížková et al., 2011, s. 117). Diskriminace matek je na pracovním trhu natolik institucionalizovaná, že všichni aktéři pracovních vztahů s ní už dopředu počítají a upravují podle toho své strategie a jednání (Křížková et al., 2011, s. 121).

Některé ženy však opravdu chtějí strávit dlouhý čas s dítětem doma, protože práce pro ně není zdrojem uspokojení a mateřství je pak plnohodnotná a smysluplná alternativa k placené práci. Být doma s dítětem představuje možnost organizovat si svůj čas podle svého, přestože s ohledem na potřeby dítěte. Využívají tedy celou zákonem danou rodičovskou dovolenou, protože s placenou prací nejsou identifikované, zatímco mateřství může být hlavní zdroj jejich energie a identity nebo může být chápáno i jako životní opora. Délka doby, po kterou zůstávají ženy doma, je většinou ve vazbě na zákonnou možnost čerpat mateřskou a rodičovskou dovolenou. Výzkumy ukazují, že ženy napříč vzděláním zůstávají nejčastěji doma po dobu, kdy mohou pobírat rodičovský příspěvek. Ukazuje se také, že ačkoli muži nejsou primárními pečovateli, snaží se v této otázce intervenovat do rozhodnutí ženy (Křížková et al., 2011,

s. 142–143). Plnění mateřských povinností a využívání nejdelsí možné doby státem podporované rodičovské dovolené se však obrací proti těmto ženám ve sféře placené práce po návratu na pracovní trh (Křížková et al., 2011, s. 170).

Dvě komunikační partnerky naopak uvedly, že na mateřskou dovolenou vůbec nenastoupily, protože přerušení kontaktu s pracovními povinnostmi by znamenalo úplnou ztrátu klientů a tím i znemožnění možnosti pokračování pracovních aktivit. Motivace nebyla bezprostřední nutnost finančního zajištění, ale právě udržení své pozice na pracovním trhu. Jedna z nich v této strategii pokračuje doteď, druhá však fyzicky nezvládla kombinovat péči o malé dítě a náročnou práci a ze zdravotních důvodů musela své podnikání ukončit a najít si (dočasně) hůře placené, ale časově flexibilnější zaměstnání. Situace druhé komunikační partnerky je vyhocením zkušeností i většiny ostatních žen, které často zmiňovaly obrovskou fyzickou únavu, za kterou stála kombinace pro tělo náročného těhotenství a kojení a zároveň snaha dostat svým ostatním/pracovním povinnostem.

Jedna z komunikačních partnerek byla v manželství dlouhodobě hlavní živitelkou rodiny před i po narození dětí. Po narození obou dětí sice určitou dobu strávila na rodičovské dovolené (nikdy však maximální možnou tříletou dobu), ale v tomto období pak bylo materiální zajištění rodiny kryto především z jejich finančních úspor.

V jednom případě komunikační partnerka ukončila rodičovskou dovolenou z obav o budoucnost svého manželství a budoucího finančního zajištění:

„Člověk cítí, že něco není v pořádku ..., tak už jsem tak nějak věděla, že to nevypadá dobře a v té hrůze, že budu bez příjmu, jsem šla do práce ... šla jsem na zkrácený úvazek ... a dávala skoro celý svůj plat chůvě ...“ (Ž9)

Zajímavá byla informace tří komunikačních partnerek, které se do svého zaměstnání vrátily před skončením možné tříleté lhůty z důvodu neochoty otce poskytovat jim dostatek finančních prostředků na provoz domácnosti a jejich osobní potřeby. Návrat do práce byl tedy motivován potřebou finanční nezávislosti a péči o dítě převzaly externí pečovatelky (chůvy) nebo v menší míře jesličky.

Ze zkoumaných párů nenastoupil na rodičovskou dovolenou žádný muž, což je ve statistickém v souladu s českou realitou, kdy rodičovskou dovolenou čerpá necelé 2 % mužů (Höhne, 2017, s. 8) a z práce tedy odchází prakticky vždy ženy. Účastníci a účastnice mého výzkumu tedy částečně reprodukovali zažitý genderové vzorce, protože péče o děti a domácnost

po narození dětí byla považována především za zodpovědnost žen a zapojení partnerů bylo v různé míře, pouze částečné a více dobrovolné (Dudová, 2007, s. 5, Křížková et al., 2011, s. 120, viz také kapitola 2.4.3. Pracovní trh z genderové perspektivy).

3.2.2. Velikost pracovního úvazku a náročnost zaměstnání po narození dětí

Žádný z mých komunikačních partnerů, ani partneři/manželé mých komunikačních partnerek, si nezkrátil svůj pracovní úvazek kvůli narození dětí nebo po rozchodu s matkou dětí. Jeden komunikační partner zmínil změnu v časové organizaci své pracovní náplně:

„Já bych řekl, že to bylo všechno stejně, jediný, co bylo, že byl ten čas jinak rozvržený, protože předtím, než se narodily děti, tak já jsem vždycky měl tendence dodělat všechno v práci a jít domů a bavit se ... Když přišly děti, tak já jsem vlastně pracoval plus mínus stejně, jediný, co jsem si ... udělal čas na to, abych třeba přijel, vykoupal je, několikrát týdně, nechci říkat, že každý den, jo ... a pak jsem ty věci dodělával potom.“ (M2)

Komunikační partner se střídavou péčí změnil po narození dětí zaměstnání, aby mohl trávit víc času s rodinou, protože předchozí zaměstnání vyžadovalo intenzivní cestování a nadprůměrný čas strávený v práci. Přesto ho ale pracovní povinnosti často odváděly mimo Prahu, takže ve všední dny byla péče o děti a domácnost na manželce, což sám nazval „víkendové manželství“.

Většina mých komunikačních partnerek (osm z deseti) měla pracovní zkušenost z mezinárodních firem, které mají lépe vypracované politiky ohledně sladění péče a práce než české společnosti. Z toho důvodu jim bylo umožněno pracovat na částečný úvazek, který je jinak v České republice relativně náročné získat, ale který usnadňuje kombinaci péče i účasti na pracovním trhu. Zkrácený pracovní úvazek sice může obsahovat prvek prekarity, tzn. nejistotu budoucího umístění na pracovním trhu, ale pokud je využíván právě rodiči malých dětí za účelem sladění práce a péče, a neznamená nedobrovolnou podzaměstnanost, je ideálním nástrojem zvyšování zaměstnanosti rodičů (především matek) s malými dětmi. Česká republika je ve srovnání s jinými státy Evropské unie na konci pomyslného žebříčku (OECD, 2019). Na druhou stranu, využívání částečných úvazků pouze matkami může vést naopak k prohlubování genderových nerovností na trhu práce. Částečné úvazky matek mohou vést ke zneužívání práce žen, protože zaměstnavatelé si jsou vědomi loajality žen vděčných

za příležitost práce při mateřství a kladou na ženy nepřiměřené nároky, které neodpovídají smluveným pracovním podmínkám (Křížková et al., 2011, s. 154).

Toto určité privilegované postavení na pracovním trhu umožnilo šesti komunikačním partnerkám pokračovat v pracovní dráze i po narození dětí, a po rozchodu s partnerem se tak nedostaly do existenčních problémů z ekonomického důvodu, jak se to někdy stává matkám s nižším vzděláním. V případě mých komunikačních partnerek se tedy jednalo spíše o úpravu pracovní dráhy s ohledem na čas, který chtěly s dětmi trávit, omezení volnočasových aktivit a zvýšení množství času tráveného péčí o děti a domácnost. Ženy v mém výzkumu volily zkrácenou formu pracovního úvazku i za cenu horších finančních podmínek a pomalejšího nebo žádného pracovního postupu, protože přítomnost s dětmi pro ně byla důležitější:

„Pro mě ty děti vždycky byly a budou na prvním místě. Tak jsem radši dokázala obětovat něco, co potřebuju já, proto, aby oni měli mě – tu moji péči a matku u sebe, upřednostnila jsem to, věděla jsem, že to finančně nějak zvládnem, že budu prostě s nima. No určitě, to pro mě bylo vždycky nejvíc.“ (Ž6)

Tři komunikační partnerky naopak musely nastoupit na plný pracovní úvazek, protože to vyžadoval charakter jejich pracovní pozice nebo jejich finanční situace. Tyto účastnice výzkumu měly děti v předškolním nebo školním věku, kdy většinu času trávily v před/školních zařízeních nebo v kroužcích a jejich vyzvedávání měly zajištěné prarodiči, chůvami nebo vlastními silami.

Komunikační partnerky pracující na částečný úvazek vnímají omezení své pracovní aktivity pozitivně, protože jim umožnilo více času věnovat dětem. To koresponduje s teorií lidského kapitálu, která vysvětluje „dobrovolné“ rozhodování žen vstoupit do méně placených zaměstnání tím, že jejich primární zájem je rodina a domov a nechtějí tedy investovat tolik času do práce jako muži (Renzetti, Curran, 2005, s. 299). Tato teorie však nerozlišuje mezi strukturálními omezeními a těmi, které na sebe kladou samy ženy – ženy, které jsou zodpovědné za péči o děti, volí vždy zaměstnání, které je slučitelné s touto péčí, i když je hůře placené – „je to nejběžnější reakce na strukturální omezení pracovních příležitostí žen“ (ibid.). Tato teorie i výsledky mého výzkumu tedy korespondují s údaji v kapitole 2.4.3.1. Gender pay gap, která poukazuje na to, že nejvyšší gender pay gap je v České republice především v období kolem rodičovské dovolené (ČSÚ, 2022a, Obr. 2: Hrubá měsíční mzda podle věku a pohlaví v roce 2022).

Všechny ženy prožívaly konflikt mezi touhou být s dětmi a potřebou pracovat v placeném zaměstnání (po rozchodu s otcem dětí nebo některé i po narození dětí). V případě, kdy hlavní

živitelkou rodiny byla komunikační partnerka, prožívala navíc konflikt nutnosti finančně zabezpečit rodinu:

„Kdybych necítila tu povinnost, že musím finančně zabezpečit rodinu, tak bych byla v tý práci mnohem míň, mnohem míň ...“ (Ž2)

Podnikatelka pracující doma přiznává smazání hranice mezi osobním a pracovním životem, takže v tomto případě je i těžké definovat velikost pracovního úvazku. Není možné oddělit soukromý život od pracovního, protože se během dne stále prolínají, podle potřeb dětí. Situace se částečně mění s věkem dětí, ale zvláště v období předškolního a mladšího školního věku děti přizpůsobovala svůj pracovní program aktuální situaci v péči o děti, aby mohla například návštěvu lékaře/ky v době nemoci absolvovat s dětmi sama. Své pracovní povinnosti pak odkládala na noční dobu, kdy děti spaly:

„Vlastně je to ... za cenu toho, že člověk musel pracovat po nocích ...“ (Ž1)

Organizace pracovního dne sledované skupiny se po narození dětí odvíjela od možnosti flexibility časového uzpůsobení pracovních povinností. Podnikatelka pracující doma měla možnost přesunout své pracovní povinnosti do večerních hodin, kdy děti už její pozornost nevyžadovaly, zatímco zaměstnankyně musely být fyzicky přítomné v kanceláři a na dobu své nepřítomnosti musely mít zajištěnou jinou osobu, která by se dětem věnovala.

3.2.3. Rozdělení péče o děti a domácnost před rozpadem partnerství

Předpoklad otců, že péče o děti a domácnost je zodpovědnost především matek, způsobil v některých případech sledovaných párů významnou změnu v rozdělení rolí v partnerství ve srovnání s obdobím před narozením dětí. Rozdílné představy o fungování péče o děti a domácnost by se minimálně ve třech případech daly interpretovat jako jedna z možných příčin následného rozpadu vztahu.

Z pohledu většiny mých komunikačních partnerek bylo zapojení partnera do péče o děti nedostatečné nebo alespoň zdaleka nesrovnatelné s množstvím času, které dětem věnovaly ony. Ačkoliv do rodinného rozpočtu přispívaly nezanedbatelným dílem, v jejich partnerech stále přetrvávalo očekávání tradičního genderového rozdělení rolí v péči o děti a domácnost, kdy větší část této zodpovědnosti připadá ženám (Vohlídalová, 2012, s. 40, více viz také

kapitola 2.2. Mateřství a otcovství). Z odpovědí vyplynulo, že pro většinu mužů dotazovaných partnerek bylo snadnější převzít péči o děti, než se výrazněji podílet na péči o domácnost:

„Večer si hrál s dětma, ale nefungoval tak, že by jakkoliv pomáhal v domácnosti ... že by sám zapnul pračku ... to ho ani nenapadlo ...“ (Ž1)

Jedna komunikační partnerka však měla opačnou zkušenost:

„Takže jsem si ani jako moc nedovedla představit, že bych mohla někam nastoupit a někde si vydělávat, protože ani teda partner nebyl ochotný mě zastoupit. On se vlastně trošku bych i řekla toho dítěte bál ... nikdy se nestalo, že by on vzal dítě na procházku, že by třeba vzal kočárek a vyjel ven ...“ (Ž7)

Na druhou stranu, některé účastnice výzkumu nezmiňovaly jako problematické zapojení partnerů do péče o domácnost, ale spíše hodnotily jako nedostatečné plnění otcovské role ve smyslu množství času tráveného s dětmi.

V některých případech z rozhovorů s komunikačními partnerkami vyplynulo, že ve svém okolí mají/měly starší ženy, které se stavěly do role ochránkyň zavedeného patriarchálního pohlavně-genderového řádu. Tyto ženy strávily péčí o rodinu a domácnost celý svůj život, a to samé vyžadují po svých dcerách a snachách. Je pro ně složité přijmou moderní a progresivní vývoj současného přístupu k péči a domácím pracím, kdy je vyžadována spoluúčast mužů a/nebo využívání externí placené pomoci v domácnosti, protože to popírá jejich celoživotní identitu ženy-pečovatelky (Ezzeddine, 2022).

V rozhovorech s mými komunikačními partnery jsme se dotkli jejich zapojení do péče o děti, které bylo adekvátní jejich pracovním povinnostem, tzn. snažili se chodit dřív z práce, aby byli přítomní doma, když šly děti spát, a o víkendech plánovali například výlety nebo společný sportovní program. Zapojení do péče o domácnost se vůbec netematizovalo.

Pomoc s péčí o děti od členů rodiny (především prarodičů) je nejběžnější forma zvládnutí pracovní i mateřské role. Ženy ve vyšších pozicích s vyššími příjmy mohou využívat také placených služeb profesionální chůvy, ale ne vždy je dostupná požadovaná osobnostní kvalita na tuto roli a časté střídání pečující osoby o malé děti může nakonec vést matku k upřednostnění mateřské role před pracovními ambicemi. Situaci by výrazně zlepšila lepší dostupnost kvalitní institucionální péče pro děti do tří let. Pozice žen na pracovním trhu se tak, na rozdíl od mužů, výrazně mění po jejich rozhodnutí pro rodičovství a vysokoškolačky jsou v tomto ohledu nejpostiženější skupinou (ČSÚ, 2021a). Také v mém empirickém výzkumu se

ukázalo, že pokud ženy pracovaly na vyšší pracovní úvazek, péči o děti převzaly chůvy nebo prarodiče, ale ani v jednom případě to nebyl v plném rozsahu otec. To navazuje na sociologické výzkumy, které potvrzují, že ženy, přestože se nachází ve dvoupříjmovém manželství, stráví péčí a starostí o domácnost přibližně dvakrát tolik času než muži (Vohlídalová, 2012, s. 40, viz také kapitola 2.2. Mateřství a otcovství).

3.2.4. Vnímané finanční dopady rozchodu rodičů na péči o děti

Ze zkoumaných párů v mém výzkumu to byli v šesti případech muži, kteří odešli od rodiny a museli tedy po odchodu vyřešit nové bydlení. Vzhledem k vysokým cenám nemovitostí a komerčních pronájmů v Praze, pro ně byla tato položka nejproblematictějším finančním dopadem po rozchodu:

„Při tom rozchodu jsme se trochu dohadovali o alimentech a vím, že roli hrálo to, že jsem věděl, že se budu muset odstěhovat, že ... si budu muset zařídit nějaký to bydlení ... A skutečně, potom jsem platil nájem, takže nějakou dobu jsem byl ... že jsem prostě jako zařezával do kontokorentu ... to bylo tak, že mně nestačilo to cashflow, co jsem měl z běžného platu, a musel jsem šáhnout na nějaký úspory, abych to trochu zahojil. Ale myslím si, že to trvalo třeba jenom půl roku a pak jsem to nějak stabilizoval, už nevím přesně, čím to bylo. Je možný taky, že jsem pak v práci dostal nějak přidáno a už to bylo lepší. A za další rok to bylo zase lepší, no ...“ (M1)

Nicméně, jinak alimenty výrazněji nekomentoval s tím, že je to částka, na které se s ex-manželkou dohodli a on tuto dohodu plní. Druhý účastník výzkumu konstatoval, že přispívá vysokými částkami a považoval to za fakt, který je nutné přijmout, i když s dětmi už ve společné domácnosti nebydlí. Třetí muž v mém výzkumu platil kromě alimentů ještě všechny mimořádné výdaje dětí a zohledňuje tak svou lepší finanční pozici na pracovním trhu ve srovnání s matkou jeho dětí.

V několika případech nová životní situace otců ovlivňovala nebo stále ovlivňuje porozvodové finanční přispívání na děti ze své původní rodiny, protože argumentují svými současnými vysokými životními náklady – spojenými s bydlením nebo s faktem, že se jim narodily další děti, které také vyžadují finanční výdaje. Jejich původní manželky pak musí dělat další rozhodnutí ohledně sladování své práce a samoživitelství:

„Nutil mě, abych si zvýšila úvazek, a mohla víc přispívat na děti, protože on má přece na starosti svou novou rodinu ... Neřešil, že já se musím starat o všechno okolo sama, vyzvedávat a chodit s dětma po doktorech ... on má ještě pocit, že se musí finančně starat o ty děti, že to je jako moje chyba ...“ (Ž6)

Většina mých komunikačních partnerek měla dojem, že se na finančních potřebách dětí podílí po rozchodu větším dílem ony než otcové dětí. Výzkum Radky Dudové (2007) tuto skutečnost potvrdil, včetně nespokojenosti žen s touto situací, ale dle Dudové rozvedené ženy tuto situaci přijímají, protože ji berou jako standardní s ohledem na to, že za děti jsou více zodpovědné ženy. Mé komunikační partnerky neochotu požadovat po otci spravedlivější rozdělení nákladů však zdůvodňovaly jinak. Jejich důvodem byla touha po klidu a psychická únava z dohadování s bývalým partnerem:

„Právník, hned jak bylo rozhodnuto (o alimentech), řekl ať se okamžitě odvolám, ale já jsem byla tak vyčerpaná ... já jsem byla tak vyčerpaná, že vlastně já jsem si od té doby nezažádala o zvýšení těch alimentů. Jsem prostě na to neměla psychickou sílu. ... Proč ten soud teda k tomu automaticky nepřihlídně nebo nedá nějakou růstovou složku, že? Protože ty děti, jak rostou, tak se mění i jejich potřeby ... A není tam zohledněná žádná inflace, nic jo ...“ (Ž5)

Další z komunikačních partnerek vnímala porozvodové finanční uspořádání také jako nespravedlivé, protože vyšší částka, kterou dětem přispívala ona, umožňuje jejímu ex-manželovi vyšší životní standard na její účet.

Dvě komunikační partnerky vypověděly, že finanční rozdělení na péči o děti bylo stabilizováno až soudním rozhodnutím, protože do té doby neexistuje žádná formální povinnost druhého rodiče se na výchově finančně podílet a vše je jen na dohodě partnerů. V případě, že se jeden z nich nechce dohodnout, teprve soudní rozhodnutí stanoví řád, podle kterého se musí aktéři řídit:

„To bylo jako opravdu finančně krušný, protože tam je problém ... v tom přechodným období, protože vlastně ty nemáš žádné finanční nároky formálně dané soudem, než se rozvedete. V podstatě záleží jen na dobré vůli toho druhého, jestli a co bude platit. Když odejde, tak má docela dlouhou dobu na to ... realita může být, že se chlapi nestaraj ... je to úplně nevypočitatelný ... takže ten první rok si myslím, že to je prostě nejtěžší ...“ (Ž9)

Čtyři komunikační partnerky významně upravily po rozchodu s otcem dětí svou pozici na pracovním trhu změnou zaměstnání nebo zvýšením svého pracovního úvazku z důvodu nedostatečného finančního přispívání otce na péči o děti a potřeby pokrytí nutných výdajů, v jednom případě až na extrémní dva pracovní úvazky:

„Bylo to fakt hodně náročný ... finančně jsem se pohybovala okolo 20-22 tisíc a nájem v té době ... byl 9 tisíc ... tak za zbytek jsme nějak fungovali ... můj manžel mi v té době dával na každé dítě asi 800 korun ... v jednu chvíli jsem v podstatě pracovala na takových 2-2,5 úvazku, což bylo opravdu hodně drsný, protože já jsem si to ještě nastavila tak, že vlastně nechci, aby můj stávající partner ... nesl nějakou finanční zodpovědnost za ty moje čtyři děti a ani jsem z toho nechtěla vyvazovat jejich otce ... on když ty peníze měl, tak ... takovou ... dětinskou formou se snažil těm dětem dopřávat věci, který v podstatě nepotřebovaly. Ale on měl dojem, že takhle se to má dělat a že to je skvělý, tak jim prostě vždycky koupil něco, co vlastně vůbec nepotřebovaly.“ (Ž8)

V současnosti všichni mí komunikační protějšci působili s finančním uspořádáním po rozchodu nakonec smířeně, i když v některých případech jim nepřipadalo spravedlivé. Nicméně, pravděpodobně právě jejich pozice na pracovním trhu, která jim umožňuje nadprůměrné výdělky, posouvá diskuzi ohledně finančního vyrovnání spíše do oblasti **pocitu spravedlnosti** než nutnosti naplňovat základní materiální potřeby.

3.2.5. Pocity viny rodičů spojené s rozpadem partnerského vztahu

Pocit viny nebyl předpokládán analytický kód v mém výzkumu, ale vyplynul z některých odpovědí mých komunikačních partnerek. Tyto pocity se objevovaly z různých důvodů, které souvisely s jejich individuální situací. Komunikační partnerky cítily vinu a zodpovědnost za situaci i přes objektivní fakta a uvědomění, že udělaly maximum a nemohly některým nepříjemným situacím zabránit. Zdá se, že pocity viny nesouvisí přímo s výzkumnými otázkami mé práce, ale kariérní volby žen jsou často provázeny neviditelnými a neartikulovanými „pocity“, které však nakonec vedou ke zvolené strategii.

Komunikační partnerka, která po rozchodu nastoupila do práce na plný úvazek, aby mohla dětem zajistit materiální zázemí, které otec nechtěl/nemohl poskytovat, měla pocit nedostatečného času stráveným s dětmi:

„Neměla jsem pro ně dostatek času, kolik bych pro ně chtěla mít ... právě proto, že jsem si chtěla udržet tu pozici, a to místo a peníze ... prostě to něco stálo ... chtěla jsem jim zachovat stejnou životní úroveň a mít hezkej byt ...“ (Ž5)

Jedna komunikační partnerka cítila zodpovědnost za konec manželství, i když to nebyla ona, kdo z manželství odešel:

„Já to fakt beru jako selhání ... špatně jsem si vybrala ... ale je to těžký, když já mám pocit, že jsem žila úplně s jiným člověkem, než je teď on ...“ (Ž6)

Fyzická únava a vyčerpání z kombinace náročné práce a mateřství vedly jinou komunikační partnerku k přehodnocení své pracovní situace, protože vnímala dopady na děti:

„Já jsem si říkala, že já nechci, aby ... si mě děti pamatovaly jako unavenou maminku, aby na mě braly malé děti ohledy jenom proto, že jsem unavená ...“ (Ž2)

Žádný z mých komunikačních partnerů pocity viny neverbalizoval. Jeden z mužů nicméně považoval jejich rozvod za zbytečný a přes současnou symbiózu soužití byl přesvědčený, že celá situace se dala řešit jinak než rozchodem.

Vzhledem k citlivosti tématu okolo rozchodu párů jsem nechtěla přímými otázkami jítřit emoce a sama jsem toto téma neotvírala. Během analýzy rozhovorů jsem si však uvědomila, že tuto ohleduplnost jsem uplatnila pouze vůči mužům, zatímco některých žen jsem se (s největší opatrností) na toto téma zeptala. Předpokládám, že vliv měl genderový stereotyp v mém myšlení, že muži neradi sdílejí své pocity, zatímco ženy jejich pojmenováním a sdílením umí nad nimi lépe převzít kontrolu. Nicméně, roli hrálo i pořadí rozhovorů, protože, jak jsem zmínila výše, toto téma vyplynulo až z prvních rozhovorů, takže v první části výzkumu (kdy probíhaly i rozhovory s muži) mě samotnou nenapadlo toto tematizovat.

Vysvětlení těchto pocitů viny, které ale nejsou podloženy objektivními fakty, může souviset se socializací žen, které byly vychovávány ve společnosti, kde zodpovědnost za funkční manželství se kladla převážně na bedra žen (Klvačová, 2015, s. 228). Normativní a genderově asymetrické rady Miroslava Plzáka, který zásadně ovlivnil celou generaci manželů a rodičů na konci 20. století, mají dodnes vliv na vnímání zodpovědnosti žen za partnerské fungování (Klvačová, 2015, s. 238, více viz kapitola 2.4.3. Vývoj v České republice po roce 1948).

3.2.6. Původní pracovní představy a ambice v porovnání se současností

Všem svým komunikačním partnerkám i partnerům jsem položila otázku, jak rodičovství a posléze partnerský rozchod ovlivnil jejich pracovní dráhu a zda jsou spokojeni se svou současnou pozicí na pracovním trhu v porovnání se svými původními představami.

Dva ze tří mých komunikačních partnerů odpověděli relativně stručně, že tyto události na ně neměly z pracovního hlediska dopad. Třetí účastník výzkumu změnil po narození dětí zaměstnání, aby omezil služební cesty, a přijal hůře ohodnocené místo, kde ale dlouhé služební cesty byly nakonec také vyžadovány. Z pohledu mých komunikačních partnerek, žádný z jejich manželů/partnerů neupravil po narození dětí svou pracovní dráhu.

Naopak všechny mé komunikační partnerky byly alespoň krátkou dobu na mateřské dovolené nebo později upravily svůj pracovní úvazek tak, aby mohly trávit více času se svými dětmi. Nicméně, jejich pracovní historie a vzdělání umožnily většině z nich postupný návrat na pracovní trh:

„No, že bych se úplně jako vzdala na 100 % té kariéry, to asi ne, protože mě bylo líto, těch odpracovaných let a těch odstudovaných let. A že bych to úplně vzdala a zahodila, to mi přišlo, že mě to stálo dost úsilí na to, abych ty licence všechny možný, co jsem potřebovala mít, a dodělávala po nocích, kolik mě to stálo úsilí, tak jsem si říkala, přece to nezhodím, že bych jako teď nechodila do té práce vůbec, anebo začla dělat něco úplně jinýho, možná teda i míň náročnýho ... a najednou o to člověk, o to všechno přijde ...“ (Ž5)

Všechny komunikační partnerky v současnosti pracují a své umístění na pracovním trhu hodnotí kladně s uspokojením, i když v některých případech došlo po narození k výrazné úpravě jejich pracovní trajektorie:

„Kdo by s nima byl? Já jsem s nima chtěla být, já nelituju toho, že jsem nevybudovala šílenou kariéru za velký peníze, že jsem to obětovala dětem. Já jsem prostě ráda, že jsem s nima byla, protože děti máš prostě jenom jednou.“ (Ž4)

Dvě komunikační partnerky zmínily nedokončené vzdělání, které chtěly dosáhnout pro vylepšení své kvalifikace, ale po narození dětí už na něj neměly kapacitu. Jedna z nich explicitně zmiňovala genderovou diskriminaci vyučujícího, který nesouhlasil se studiem v kombinaci s mateřstvím:

No, a pak jsem otěhotněla, tak jsem chvíli to zkoušela, jestli by to šlo s tím miminem. Ale ukázalo se, že to nešlo, nebo mně to nešlo, mně se tam dvakrát stalo na té škole nějaké takové s takovým nějakým šovinistický chlápkem, jsem měla zkoušku a on vedl nějaký blbý řeči, že jak to jako chci studovat s dítětem a že prostě něco a nechal mě strašně dlouho čekat, když já už jsem jako měla malou, tak on mě nechal tři hodiny čekat na schůzku a mě vlastně už hlídačka jezdila s kočárkem, ta tam řvala, no mě to úplně otrávil. Tak jsem si říkala, tak to ne jako ... Takže já jsem to utla, protože mě vlastně ta touha po tom studiu s tím narozením dítěte tak nějak přešla nebo ne přešla, nepřešla, ale změnil se mi priority. Já jsem nechtěla, když jsem měla tříměsíční mimino doma, tak jsem nechtěla ho nechávat a chodit do školy, no prostě, jak říkám, to studium je hrozně časově náročné a to kvantum je veliké a já bych prostě nemohla vůbec být s tím miminem, takže to jsem tak nějak jako vlastně ... nebylo to mojí prioritou už ...“ (Ž4)

Zkušenost této komunikační partnerky ukazuje na strukturální omezení, kterým ženy v naší společnosti čelí, a které se někdy nazývají *leaky pipe* – *efekt kapajícího potrubí*. Jedná se o rozhodující situace v profesním životě, které se v určitých místech setkávají s osobním životem, a ve kterých určitý počet žen z kariérní dráhy vypadne – prvním a nejdůležitějším takovým momentem bývá mateřství (Homfray, 2022, s. 47). Nedokončení studií a upřednostnění péče o děti bylo v té době „svobodnou“ volbou této (v té době ještě vdané) ženy, která ale měla významný vliv na její budoucí uplatnění na pracovním trhu. Je otázka, jestli by tato volba byla stejná, kdyby v té době už v manželství nebyla nebo kdyby věděla, že k rozchodu s otcem dětí dojde. Porozvodová situace totiž často nasedá na kariérní otřesy způsobené samotným faktem mateřství.

Dvě z komunikačních partnerek zmiňovaly zhoršené pracovní podmínky po návratu z rodičovské dovolené, což je obě dvě nakonec vedlo k odchodu z firmy:

„Hele, já jsem nikdy kariéru nechtěla dělat ... takže to, že jsem něco dokázala ... já jsem měla pocit, že než byly ty děti, tak jsem se nějakým způsobem pracovní realizovala a měla jsem z toho dobrý pocit, jako ze sebe víš, že mi ta kariéra tak jako samovolně plyne a bylo to docela fajn, tak když přišly ty děti, tak si člověk přenastaví ty hodnoty a byla jsem v pohodě. Pak samozřejmě, když jsem se vracela, tak už jsem to vnímala hůř jako v tom jednak, kam se to celý posunulo,

ale i to, že ty chlapi i na těch našich pozicích, kam my jsme se vrátily ... samozřejmě mladší, takže jsou jakoby placení líp a privilegovaní jakoby pro ty v uvozovkách lepší klienty nebo něco takovýhleho jo ... v podstatě to bylo po ženskejch, který se vrátily nebo odešly na mateřský a mezitím si ty chlapi přebrali to, co oni sami chtějí dělat, že jo, jim samozřejmě zůstává ten tým, takže jim to zůstalo, takže v tomhleto smyslu tak jako jsi dostávala méně významný klienty nebo zaplevelený klienty nebo ... Pak ten návrat byl o dost horší ve všem, protože vlastně ty chlapy tam jako v tomhleto už hráli prim. Samozřejmě se tam to genderově měnilo, protože ... za nás to bylo tak jako napůl nebo hodně ženskejch a pak už to bylo jako spíš o těch chlapech ...“ (Ž3)

Popsaná situace tematizuje vliv přerušování kariéry na celkovou pracovní dráhu. Muži, kteří mají pracovní dráhu nepřerušovanou, nemusí čelit změně podmínek po návratu z rodičovské dovolené, naopak, jak vyplývá z citace, mohou profitovat z odchodu svých kolegyň na mateřskou dovolenou tím, že převezmou pracovní agendu, která se jim hodí/líbí a zbytek nechají pro ženy vracující se na pracovní trh po pauze²¹.

Jedna z komunikačních partnerek, pracující v současnosti na zkrácený úvazek, pociťuje nenaplněné ambice v tom smyslu, že by chtěla podnikat, ale jako samoživitelka nemá dostatečné finanční zabezpečení, které by jí pomohlo překlenout nejisté podnikatelské začátky. Pociťuje tak těžkou zodpovědnost za zajištění finančního měsíčního cash-flow pro děti.

Sedm z mých komunikačních partnerek explicitně odpovědělo, že „*nikdy kariéru dělat nechtěly*“, ve smyslu konkrétní představy dosažení určitého pracovního postu. To bylo v některých případech **v kontrastu s jejich velmi úspěšnou pracovní dráhou**. Socializací (Renzetti, Curran, 2005, s. 122, viz i kapitola 2.3. Genderový řád ve společnosti) jsou ženy odmalička sice vedeny ke vzdělání, ale zároveň je jim předkládána jejich mateřská role jako primární cíl života, takže často samy již dopředu plánují nebo předpokládají takovou pracovní trajektorii, která jim sladění péče a práce umožní, a nenapadne je uvažovat o vyšších ambicích a vysokých manažerských pozicích, protože ty jsou obsazené muži, kteří mají nepřerušovanou pracovní dráhu a dostatečné rodinné zázemí v podobě pečující manželky (Křížková et al., 2011, s. 121, Hochschild, 2003, s. 268). Strukturální podmínky pracovního trhu nutí ženy (ale i muže)

²¹ V souvislosti s „vybíráním“ práce a pracovní náplně, kterou zmínila tato komunikační partnerka, lze připomenout i tzv. **skleněný útes**, tj. vysoké pracovní pozice, kde situační riziko neúspěchu je natolik vysoké, že ho muži nechtějí podstupovat a tyto pozice jsou v časech krize nabízeny ženám jako argument rovných příležitostí. V případě (předpokládaného) neúspěchu jsou pak ženy jako skupina obviňovány z neschopnosti (Homfray, 2022, s. 253).

vybrat si mezi časem stráveným s dětmi a pracovním postupem v zaměstnání (Beck, 2004, s. 190).

Vliv na pracovní představy a potřebu finanční nezávislosti mají také individuální podmínky, ve kterých aktérky vyrůstaly. Tři komunikační partnerky, jejichž rodiče byli rozvedení a ony viděly, že jejich matka musela zajistit rodinu a sama se o všechno starat, samy nikdy nepřipustily tradiční rodinný model, kdy by úplně ztratily finanční nezávislost a byly by odkázané pouze na svého partnera. Odmítly tedy přistoupit na obvyklou seberegulaci žen bez dostatečné reflexe své nevýhodné pozice a možných důsledků do budoucna (Křížková et al., 2011, s. 133).

Ve třech případech se partnerství rodičů rozpadlo ještě v době, kdy matky byly na rodičovské dovolené. Z důvodu finanční nutnosti se tedy vrátily do práce dříve, než původně plánovaly. Kombinace velmi malého dítěte, nedostupnosti formální péče pro děti do tří let a vysokého pracovního nasazení bylo pro všechny ženy vyčerpávající. Na druhou stranu je ale možné, že právě tento dřívější návrat do původní profese jim umožnil, po stabilizování zajištění péče o děti, relativně nepřerušovanou pracovní dráhu se stoupající tendencí.

3.2.7. Genderové identity v souvislosti s rodičovstvím

Z analýzy rozhovorů vyplynulo, že rodičovství je vysoce genderovaná záležitost a má významný dopad na životy žen jak z pracovního, tak osobního hlediska. Zároveň strukturální nastavení naší společnosti klade na ženy jako primární povinnost její rodičovskou roli spíše než pracovní, a od toho se implicitně odvíjejí i životní plány a pracovní ambice žen. Stejně tak muži jsou společností identifikováni především jako živitelé rodin, zatímco jejich pečovatelská úloha není explicitně vyžadována. Tento sociální kontext může mít významný dopad na pracovní dráhy obou rodičů.

Institucionální a legislativní prostředí v České republice podporuje tradiční dělbu rolí na matku-pečovatelku a otce-živitele. Je tedy vyvíjen strukturální společenský tlak na všechny otce, aby se primárně věnovali práci a čas s rodinou považovali za méně důležitý. Ne všem otcům však tento model musí vyhovovat. „Noví“ otcové chtějí trávit čas se svou rodinou, chtějí být pečující a aktivně se na výchově dětí podílet. Jeden komunikační partner na otázku ohledně vlivu rozchodu na jeho pracovní život odpověděl:

„No, já to vidím spíš opačně, já jsem spokojenej s těma dětma, že se nám to podařilo přes všechno ustát, celkem světově, že máme výborný vztahy, děti se

učej dobře, je to prostě v pohodě ... dělají oba sport, jo, takže jako děti vypadaj, že se nám podařilo to zvládnout, přestože jsme se rozešli ... to vidím jako důležitější ... co se týče kariéry, no tak dělám pořád co dělám, jsem v tom úspěšnej, jo a samozřejmě, vždycky můžeš mít jinou kariéru ... dosáhl jsem něčeho, ale upřímně řečeno, a co? V principu to vlastně není důležitý, za mě, pro mě je důležitější fakt, že ty děti vypadají dobře a nemůžu si stěžovat ...“ (M3)

Na druhou stranu, většina partnerů účastnic výzkumu nevyužila (v době trvání partnerství) svého volného času k péči o děti, ale spíše ho věnovali jiným svým aktivitám, což jim umožnilo společenské nastavení kladoucí primární zodpovědnost za péči o děti na matky. Jakoby otcovství, na rozdíl od mateřství, bylo něco, co je dobrovolné a za určitých okolností zrušitelné (Dudová, 2007, s. 5). Otcové se snažili přispět svým dílem k péči o děti, ale za svou hlavní zodpovědnost stále považovali spíše svůj pracovní život. S tím koresponduje i to, že ani jeden z komunikačních partnerů-otců neměl pocit, že by rodičovství výrazně ovlivnilo jeho pracovní trajektorii. Na rozdíl od všech komunikačních partnerek, kterým mateřství, minimálně na určitou dobu, do pracovní dráhy zasáhlo významně.

U dvou párů z mého výzkumu se projevil fenomén, který stál u mé původní myšlenky při vybírání tématu mé práce, a to neochota muže finančně se podílet na životních nákladech partnerky v době její rodičovské dovolené, přestože jeho příjem byl dostatečný pro zabezpečení celé rodiny. Tato situace mi připadá alarmující, především v českém prostředí, kde je možnost umístění dětí do tří let do jeslí problematická a v minulých letech se navíc umístění do jeslí vylučovalo s pobíráním rodičovského příspěvku. Ženám tedy byla legislativně upírána možnost přivýdělků na rodičovské dovolené:

„Celou svou rodičovskou dovolenou jsem platila polovinu nájmu a polovinu všech nákladů ... brala jsem to ze svých úspor, které jsem nakonec vyčerpala ... když jsem chtěla něco po něm, tak mi řekl, že mám přece něco našetřeno ... takže já jsem na konci rodičovské byla na nule, zatímco on si za tu dobu našetřil na nový byt ...“ (Ž7)

Stejně jako vyplynulo z výzkumu Radky Dudové (2007), těmto mužům připadá jako spravedlivé uspořádání, když se ženy na výchově dětí podílí polovinou nákladů a zároveň o děti pečují (Dudová, 2007, s. 140).

Někteří muži ve výzkumu byli, v souladu se současným obecně přijímaným společenským nastavením, přesvědčeni, že rozhodnutí o pečující roli a utlumené pracovní dráze jejich žen je

svobodná volba těchto žen a nevidí strukturální podmínky a sociální tlaky, které mohou mít na rozhodování vliv:

„Já si myslím, že vůbec. Ona chodí do stejné práce, do které chodila, dělá ji stejně jako ji dělala ... ona chtěla být s dětmi ... Já si myslím, že kdybysme se domluvili jinak, tak ta domluva byla jiná, jo. Ale ona prostě nechtěla dělat kariéru, jí se nelíbilo v těch korporátech, přestože vlastně nastoupila papírově do lepší práce než já, ale to prostě nebylo něco, co jí vyhovovalo a chtěla ...“ (M2)

Některé ženy skutečně upřednostňují domácí zázemí před vysokým pracovním nasazením v zaměstnání, kde se vyžadují maskulinní prvky jednání (Acker, 1990, viz kapitola 2.3.4. Hegemónní maskulinita) a tradiční genderové rozdělení rolí v rodině jim vyhovuje. V případě rozpadu partnerství pak však nesou negativní důsledky tohoto rozhodnutí, jak popisuje Ulrich Beck (2004, s. 184). Situace, která se zdá být výsledkem individuálních rozhodnutí, má hlubší kořeny v protichůdných požadavcích stávajícího sociálního řádu (Beck, 2004, s. 175, viz kapitola 2.5.2. Péče je neplacená práce). Volby žen se v otázce kombinace práce a rodiny pohybují v rozmezí mezi „svobodou“ a „nutností“ (Křížková et al., 2011, s. 166). Orientace na rodinu a jiné než pracovní hodnoty také neznamená, že není potřebné vytvořit takové podmínky, aby ženy i muži mohli plnohodnotně uspokojovat své osobní aspirace, včetně touhy po uznání a seberealizace (Křížková, Pavlica, 2004, s. 27).

Z rozhovorů také vyplynulo, že žena, i když je hlavní živitelka rodiny, není zproštěna povinnosti být zároveň doma s dětmi a věnovat se jim, jak tomu bývá u mužů. Pokud je živitelem rodiny muž a v práci tráví dlouhé hodiny, ženy pečující o děti doma samy nemají společenskou podporu ohledně pocitů samoty, nedostatečné přítomnosti partnera a nemožnosti účastnit se vlastních aktivit, ale naopak poskytují muži emocionální podporu a zabezpečení jiných mimopracovních potřeb v podobě své neplacené práce (Křížková et al., 2011, s. 159). Opačně to však platit nemusí:

„I když jsem byla ředitelka, což znamená, že to není práce od-do a když jsem se zdržela v práci a přijela jsem pozdějš, tak on byl schopnej se na mě mračit a vynadat mi, že mám čtvrt hodiny zpoždění ...“ (Ž2)

Obrácení genderových rolí ve vztahu k finančnímu zabezpečení rodiny tak nemusí znamenat i změnu v genderových vztazích a v konstrukci genderových identit (Křížková et al., 2011, s. 152). Díky kulturně přežívající konstrukci maskulinity si muži, i když nejsou hlavními živiteli,

mohou zachovat dominanci v rozhodování, které domácí práce budou dělat a které „ženské práce“ nejsou v souladu s jejich pojetím maskulinity (Křížková et al., 2011, s. 159) nebo si uchovat výsady ohledně rozsahu volného času, volby preferovaných domácích aktivit apod. (Křížková et al., 2011, s. 223).

V některých případech v mém výzkumu se zdálo, že muži změnili strategii svého přístupu k péči o děti a domácnost až po narození dětí. Muži, kteří původně zastávali relativně egalitářské názory a obdivovali svou ženu pro její pracovní úspěchy a nezávislost, po narození dětí chtěli, aby rodiny měly tradiční genderové uspořádání. Nechtěli měnit svou pracovní dráhu, ale zároveň péče o děti a domácnost se účastnili jen sporadicky, protože to očekávali od své ženy, která ale ve své pracovní dráze také chtěla pokračovat:

„Ty věci, který v době bez dětí obdivoval, což byly ty věci, že jsem naprosto finančně nezávislá, že máme velmi podobnou kariéru, naopak, že v určitých momentech já jsem v té kariéře byla úspěšnější, že jsem měla i větší příjmy než on, mám v podstatě i vyšší vzdělání než on, tak tohlecnco všechno on na začátku obdivoval, ale ve chvíli, kdy do toho přišly ty děti a kdy já jsem vlastně už neměla tu pevnou půdu pod nohama a potřebovala jsem tu pomoc ... tak vlastně mu to začalo vadit a naopak se přiklonil k tomu, že by vlastně strašně chtěl, abych byla žena v domácnosti ... tak by se mu líbila ta varianta, kdybych já nechodila do práce, ale naopak bych byla doma a starala se o všechno.“ (Ž1)

Pracovní trh klade na své aktéry neslučitelné požadavky a v manželství se tyto protichůdné potřeby střetávají (Beck, 2004, s. 191).

Přestože většina českých domácností je ekonomicky závislá na obou příjmech muže i ženy (Křížková, Vohlídalová, 2008), v případě mých komunikačních partnerek se o tuto situaci jednalo pouze ve dvou případech. V ostatních případech byl muž schopen zajistit rodinu pouze ze svého příjmu a žena se tedy do zaměstnání nemusela vracet z existenčních důvodů, ale spíše z jiných důvodů (sociální izolace, ztrácení kvalifikace, neochota otce dělit se o své zdroje, horší pozice při návratu po delší pauze apod.).

Můj výzkum potvrdil, že ženy v průběhu života kolísají mezi emancipovaným nezávislým svobodným životem a opětovným připoutáním ke starým připsaným rolím, což se odráží v jejich vědomí i chování (Beck, 2004). Tyto rozpory ženského života způsobují, že v případě pokračování pracovní dráhy musí trpět otázky, proč správně neplní svou mateřskou roli, ale při rozvodovém procesu zase čelí obviňování, proč se dostatečně ekonomicky nezajistily (Beck,

2004, s. 184). Muži upřednostňují kariéru na úkor rodiny, protože mají manželky, které se o děti a domácnost postarají, takže oni se mohou plně věnovat kariéře. Ženy musí vždy volit kompromis, protože „nemají manželky, které by se o to postaraly“ (Hochschild, 2003, s. 268).

Zdánlivě genderově neutrální nastavení většiny velkých organizací (Acker, 1990), skrytě způsobuje tlak na ženy, které se musí zvládat přizpůsobit nastaveným pravidlům podle maskulinních modelů chování. Ženy usilující o úspěch na pracovním poli se musí často těmto nastaveným pravidlům přizpůsobit a částečně převzít maskulinní chování, což pak zpětně může způsobovat konflikty v domácí sféře. Dochází k promíchávání genderových identit a je nutné nastavit nová pravidla a vnímání normativního chování v rámci rodinné sféry.

V situacích, kdy manželka/partnerka přispívá do rodinného rozpočtu významným nebo i nadpolovičním dílem, mohou někteří muži cítit ohrožení své společensky očekávané role živitele rodiny, což v nich může vyvolat určitou nejistotu nebo nespokojenost, která se nakonec projeví v partnerství a ve změně jejich původně egalitářských postojů k finanční nezávislosti žen. Zároveň původní finanční nezávislost žen může u některých mužů vyvolat přehnaný pocit rovnosti, kdy tuto rovnost po svých ženách vyžadují i v období mateřské/rodičovské dovolené, kdy žena ale pečuje o jejich společné děti a není tedy fyzicky uskutečnitelné, aby zvládla obě role (pracovní i mateřskou) v plném rozsahu najednou.

3.2.8. Genderové rozdíly v důsledcích rozvodu rodičů

Život v páru přináší ekonomické výhody plynoucí ze společných výdajů i příjmů, a také možnost rozdělení domácích prací. Tyto výhody mizí s rozchodem partnerů. Podle výzkumu OECD ve dvaceti členských zemích (OECD, 2018) důsledky rozvodu dopadají tíživěji na ženy než na muže. V České republice chybějící příjem druhého partnera způsobí mužům pokles příjmu v průměru o 8 %, zatímco ženám o 30 % (Kuchařová et al., 2020, s. 190). V rámci výzkumu zemí OECD je to třetí nejhorší výsledek. Největší ekonomický propad byl zaznamenán u žen, kde jejich původní rodina vykazovala znaky tradičního genderového rozdělení rolí, tzn. muž-živitel a žena-pečovatelka (Kuchařová et al, 2020, s. 192).

U svých komunikačních protějšků jsem se z důvodu citlivosti dat neptala na konkrétní finanční pokles, ale pouze na obecné zhodnocení ekonomické situace. Největší ekonomický šok byl v souladu se zjištěními OECD u komunikační partnerky s tradičním rozdělením rolí. Po odchodu manžela musela okamžitě změnit práci a manžel jí první měsíce platil náklady

na bydlení, které však shodou okolností bylo v jejím vlastnictví, takže nemusela překonávat tuto nejvýznamnější finanční porozvodovou překážku:

„My jsme měli takovou nepsanou dohodu, že on bude vydělávat peníze a já se budu starat o děti, takže se to vybralo ... že půjdu do mateřské školky, že tam jsou prázdniny. A v momentě, když jsem nastoupila do školky... tak exmanžel odešel. A já jsem ... věděla, že to nemůžu v té školce zvládnout, že jsou tam ranní směny, odpolední směny a kdo by ty děti, když já ráno prostě odejdu na šestou do školky, tak kdo ty děti ráno probudí a odvede do školy? ... On odešel a nebylo jasné, co bude dál ... přišel třeba na dvě hodiny a pak zase odešel ... takže bylo jasné, že tuhle práci dál dělat nemůžu.“ (Ž6)

Rozhodnutí manžela změnilo této ženě život zásadním způsobem během několika dní. Partner, který je opuštěný, má časovou nevýhodu ve vyrovnávání se situací opouštějícího partnera, který nad tím už nějakou dobu přemýšlí a je tedy na situaci připravený (Dudová, 2007). Zároveň musela tato komunikační partnerka změnit svou rodičovskou identitu z pečující matky na matku živitelku.

Feminismus přinesl ženám nezávislost na mužích a jejich finančních zdrojích. To však neznamená, že by ženy muže už nepotřebovali, jak to někteří interpretují. Zvláště v období těhotenství a péče o děti je mužova podpora a zajištění zásadní, protože žena směřuje svou energii a čas jinam. Navíc, většina rodin, včetně mého zkoumaného vzorku, stále udržuje tradiční genderové role a podle nepsané dohody je větší díl zodpovědnosti za děti a domácnost na ženách, což znesnadňuje jejich účast na pracovním trhu. Pokud v tomto období otec dětí odejde s argumentem, že žena je nezávislá a má „možnost“ se o sebe a děti postarat sama, přesouvá svůj díl zodpovědnosti na ni a zneužívá dosažené rovnoprávnosti žen ve svůj prospěch. Odstranění dřívější vynucené ekonomické závislosti žen na mužích otevřelo nové pole pro partnerskou rovnováhu a vyjednávání. Jedním z důsledků současné nerovnováhy je také větší nespokojenost žen v manželství, než jakou pocítují muži (Dudová, 2004, s. 9), protože jim manželství neposkytuje takové emocionální zázemí, které ony potřebují jako kompenzaci za svou roli pečující matky.

Jak už bylo zmíněno na několika místech této práce, „tradiční“ role muže „živitele“ rodiny se zdaleka netýká všech mužů, účastníky mého výzkumu nevyjímaje – jedna komunikační partnerka například odešla od manžela z důvodu jeho ekonomické nezodpovědnosti:

„On tam napáchal tak obrovský dluhy, že já jsem vlastně už nic jinýho ani nemohla udělat, než se z toho nějak vyvázat, a nastoupila jsem do práce ... byla jsem od rána do večera v práci a oni (čtyři děti - 3, 6, 7 a 10 let) museli bejt hodně rychle, hodně brzo, samostatný ... tak vlastně se dařilo to nějak držet ...“ (Ž8)

I tato matka musela zásadně změnit životní styl a identitu z pečující matky na živitelku zodpovědnou za materiální dostatek velké rodiny.

Pro většinu mých komunikačních partnerek měl však zásadnější dopad na jejich pracovní dráhu spíše fakt mateřství než rozchod s otcem dětí. Mateřství jim změnilo životní priority, i když všechny uznávají, že bez dětí by se jejich pracovní trajektorie pravděpodobně ubírala jiným směrem a mohla být velmi úspěšná/ještě úspěšnější. Okamžik rozchodu neměl na většinu komunikačních partnerek v zásadně negativní vliv ve smyslu zapojení na pracovním trhu. Naopak, ve třech případech rozchod s otcem dětí znamenal nutnost zvýšení pracovního úvazku, což ve svém důsledku nakonec mohlo vést ke zlepšení jejich pozice na pracovním trhu.

Minimálně dvě komunikační partnerky se díky mateřství dostaly do ekonomické závislosti na partnerovi a teprve starší věk jejich dětí jim umožnil nalezení lépe placeného zaměstnání, které jim umožnilo odchod od partnera:

„Zvažovala jsem ten odchod dřív, ale neměla jsem dostatek finančních prostředků, abych to zrealizovala. A teprve, když jsem pak změnila práci ... a dostala jsem vyšší peníze, tak jsem vlastně zrealizovala ten odchod.“ (Ž10)

V obou případech byla překážkou k samostatnosti nedostupnost vlastního bydlení. Finanční závislost na partnerovi v době ranného mateřství je nejproblematičtější faktor současného systému. Tato nerovnováha ovlivňuje dynamiku partnerství a v některých případech může být i počátkem domácího násilí (psychického, ekonomického nebo i fyzického), protože manžel si je své ekonomické převahy a bezmocnosti ženy vědomý.

Dva komunikační partneři-muži, kteří mi poskytli rozhovor, nezměnili podle svých slov po rozchodu s matkou svých dětí z pracovního hlediska nic. Komunikační partner se střídavou péčí přizpůsobuje časovou organizaci svých služebních cest tak, aby cestoval v období, kdy jsou děti u matky. Jeden komunikační partner zmínil, že po rozchodu neměl zpětnou vazbu rodiny, že pracuje moc dlouho, takže v práci pravděpodobně trávil více času:

„Co se týká kvality odváděné práce nebo času tráveného prací, tak nemělo vliv ani jedno ... To vyšlo nastejno, ale těžko se mi to hodnotí, protože mě povýšili a byla tam prostě mnohem větší časová náročnost ... a přišel covid, takže to setřelo to, kdy seš v práci, kdy seš doma a kolik tomu věnuješ ... Ale vztaženo k tomu rozvodu ... možná, že v některých chvílích člověk pracoval víc kvůli tomu, že neměl tu reakci od té rodiny, že přichází domů pozdě, protože když prostě s nikým nežiješ, tak tam nemáš tuhle vazbu, kterou máš, když s někým vychováváš rodinu a ta ti nastavuje to zrcadlo, že tam jakoby nejses ...“ (M2)

To koresponduje s výzkumem (Dudová, 2004, s. 9), že otcové po rozvodu získávají více času na budování své kariéry a svých koníčků. Jejich ekonomická situace se po určitém čase stabilizuje nebo zlepšuje, zatímco ekonomická situace žen po rozvodu se zhoršuje, protože kromě péče o děti musí zvládat i ekonomicky zajistit rodinu, což většinou dříve zajišťoval otec dětí. Na druhou stranu, pokud děti po rozvodu zůstávají u matky a není aplikována střídavá péče, otcové často ztrácí se svými dětmi blízký kontakt, který s nimi měli před rozchodem (Dudová, 2004, s. 10).

3.3. Shrnutí analýzy rozhovorů

Cílem mého empirického výzkumu bylo na základě třinácti polostrukturovaných rozhovorů zjistit, jaké jsou dopady rozchodu rodičů nezletilých dětí na jejich pracovní dráhy a jaké jsou genderové rozdíly v těchto dopadech. Snažila jsem se o porovnání situace před rodičovstvím, po narození dětí a po rozchodu partnerů.

Mé komunikační partnerky lze z hlediska dopadu rozchodu na pracovní dráhu rozdělit do tří skupin, které lze metaforicky pojmenovat jako „podnikatelky“, „manažerky“ a „zaměstnankyně“. „Podnikatelky“ zvolily formu sladění své mateřské a pracovní role jako nezávislé podnikatelky na pracovním trhu, protože tato forma práce je dostatečně finančně zajištěná a zároveň jim dala časovou flexibilitu, kterou požadovaly kvůli důležitým okamžikům, kdy je děti potřebovaly a u kterých chtěly matky být. Ženy „manažerky“ se snažily o co nejlepší materiální zajištění dětí, které jim neposkytl otec dětí, a obětovaly pro to určitou část času, který by za jiných okolností preferovaly strávit s dětmi. Ženy „zaměstnankyně“ také považovaly svůj pracovní život za důležitou součást své identity, ale přizpůsobily volbu svého zaměstnání a velikost pracovního úvazku aktuálním potřebám dětí do té míry, že si jsou vědomy určitého

ztraceného potenciálu, který této situaci obětovaly. Zlepšení strukturálních podmínek by jim umožnilo lepší a širší využití jejich intelektuálních schopností.

V rozhovorech jsem zaznamenala, že pokud k rozpadu partnerství došlo ještě v průběhu rodičovské dovolené, finanční nedostatek přiměl ženy k rychlejšímu návratu na pracovní trh. Nedostatek času stráveného s dětmi v útlém věku byl často provázen pocitem viny ze strany žen (tento pocit nikdy nebyl zmíněn muži). Na druhou stranu, rychlejší návrat do práce jim pravděpodobně usnadnil pokračování v začaté pracovní dráze, protože jejich absence v zaměstnání netrvala obvyklé tři roky s každým dítětem.

Období po rozchodu bylo pro čtyři komunikační partnerky velmi náročné z hlediska finanční situace, kdy otec se nepodílel na péči o děti v adekvátním poměru a matky musely změnit práci nebo významně navýšit svůj pracovní úvazek (v jednom případě dokonce až na dva pracovní úvazky), aby pokryly materiální potřeby fungování rodiny. Tato situace byla však dočasná a v současnosti jsou komunikační partnerky stabilizované, což koresponduje s výzkumem Radky Dudové (2007), kde poukázala na špatnou životní situaci samoživitelek po rozvodu, kdy ale sociální kapitál vysokoškolaček umožňuje toto období překlenout a považovat ho pouze za dočasnou životní etapu (Dudová, 2007, s. 41, kapitola 2.5.4. Genderové aspekty v souvislosti s rozvodem/rozchodem rodičů). Pro ostatní komunikační partnerky nebyl rozchod s otcem dětí tak významný jako samotné mateřství, přesto však k určité úpravě životního stylu bylo nutné přistoupit a v porovnání se situací před rozchodem nebo před rodičovstvím bylo nutné detailnější a důkladnější plánování finančních výdajů. Největší a finančně nejproblematictější položkou po rozchodu byly náklady na bydlení.

Toto relativně dobré finanční zázemí mých komunikačních partnerek souvisí také s genderovou segregací pracovního trhu (Křížková et al., 2011, s. 23, kapitola 2.5.3. Pracovní trh z genderové perspektivy), protože šest účastnic výzkumu pracovalo ve finančním sektoru, jedna v právním a tři měly humanitní vzdělání, z nichž ale v neziskovém sektoru pracuje pouze jedna. Vystoupení z genderové normy často přináší vyšší úspěšnost na trhu práce (Křížková et al., 2011, s. 75)

Přestože v některých rozhovorech byly explicitně zmíněny známky diskriminace žen a matek na trhu práce, pokud to individuální podmínky a příznivé okolnosti dovolí a pro ženu je pracovní postup důležitý, je možné při mateřství úspěšnou kariéru budovat, i když pomaleji. Ve většině případů mých komunikačních partnerek lze z dlouhodobého hlediska považovat sladění pracovního a rodinného života za realizovatelné a úspěšné.

Komunikační partnery a muže mých komunikačních partnerek (jejichž postoje ale znám pouze z vyprávění mých komunikačních partnerek) lze rozdělit také do tří metaforických skupin, a to „živitelé“, „pečovatelé“ a „přátelé“, i když rozdělení do těchto kategorií není ostré a v některých případech se může i překrývat. První skupinou je většina otců, kteří považují za samozřejmost, že jsou živiteli rodiny, a proto s dětmi nemohou trávit tolik času, který musí být v práci. Svůj pracovní život, a s ním spojenou nepřítomnost doma, považují za součást své otcovské role (Dudová, 2007, s. 53, viz i kapitola 2.2. Mateřství a otcovství). Po rozchodu platí výživné na děti v dohodnuté míře, případně nemají problém přispět i na vyšší výdaje, které nejdou pokryt z pravidelného výživného. Genderové rozdělení rolí tak svým způsobem pokračuje i po rozvodu. „Pečovatelé“ jsou moderní otcové, kteří odmítají být primárně finančními donátory a chtějí se na výchově dětí aktivně podílet. V mém výzkumu byl ale pouze jeden, který si s bývalou partnerkou dohodl střídavou péči dětí. Svě pracovní dráhy se sice nikdy nevzdal, ale své pracovní povinnosti přizpůsobuje časovým možnostem dětí. „Přátelé“ jsou otcové, kteří přispívají na výchovu svých dětí spíše menším finančním dílem a zároveň se nepodílí na jejich každodenním životě. Na druhou stranu zůstávají s dětmi v kontaktu a v případě potřeby se na ně jejich děti mohou vždy obrátit. V mém výzkumu nebyl žádný muž, který by s dětmi neměl nebo nechtěl udržovat kontakty, ani muž, který by úplně odmítal platit stanovené výživné. Ale také naopak, žádný muž v mém výzkumu neupravil významně svou pracovní dráhu v souvislosti s rozchodem s matkou svých dětí.

Společenské nastavení, kdy od otce se očekává role živitele rodiny, pak nejméně u třech ze sledovaných párů způsobilo změnu ve vnímání dosavadního rodinného uspořádání v průběhu trvání jejich partnerství (tj. ještě před rozvodem). Původní model dvou ekonomicky samostatných jedinců byl nahrazen touhou muže po tradičním uspořádání, kdy matka by zůstala v domácnosti a zajišťovala veškerou péči o domácnost a děti. V takovém případě má pak žena možnost „dobrovolně“ opustit svou práci a plnit roli, která se od ní očekává, nebo v práci pokračovat a čelit partnerské nespokojenosti a kritice (Dudová, 2004, s. 9). Snaha žen o finanční nezávislost na svých manželech mohla být v některých případech vnímána mužem jako vzdor nebo nedůvěra vůči jeho schopnostem rodinu existenčně zabezpečit. Ve všech případech ale byla péče o děti (v době trvání partnerství i po rozvodu, kromě dvou případů střídavé péče) vnímána především jako úloha matky s možnou pomocí otce.

Při analýze rozhovorů jsem si uvědomila, že jsem při dotazování nespécifikovala **časové hledisko** vlivu rodičovství a rozvodu na pracovní dráhu komunikačních partnerek/partnerů. Jak jsem uvedla výše, z výzkumu vyplynulo, že otcovství nemělo bezprostřední vliv na pracovní

dráhu žádného z mých komunikačních partnerů (změna zaměstnání jednoho z nich byla, podle mého chápání, vyvolána spíše rodinnou situací než faktem otcovství). Naopak u komunikačních partnerek byly dopady zásadní a velmi rozdílné. Zatímco u některých mateřství ovlivnilo rozhodování o pracovním zařazení na pracovní trh hned na počátku jejich profesního života a důsledky tohoto rozhodnutí se zdají být trvalé, u jiných mateřství jejich profesionální růst zpomalilo, ale v dlouhodobém horizontu se po čase vrátilo na původní trajektorii. Jedna skupina žen upravila směřování své profesní dráhy po narození dětí a jiná skupina žen naopak v důsledku rozvodu musela upřednostnit pracovní dráhu před mateřskými povinnostmi, aby zajistila dětem materiální dostatek. Důsledky mateřství i rozvodu jsou tedy z dlouhodobého hlediska velmi různorodé a jednotlivé kategorie žen se prolínají.

Zatímco výzkumy z českého prostředí dlouhodobě potvrzují, že většina české populace souhlasí s identifikací žen s rodičovskou rolí oproti roli profesní (Nešporová, 2015, s. 81), vysokoškolačky z mého výzkumu většinou po návratu do práce toužily ještě před ukončením tříletého období. Nicméně, dokud manželství a partnerství trvalo a nebyl finanční důvod k návratu do práce, upřednostnily svou mateřskou roli a na rodičovské zůstaly plné tři roky, dokud dítě nevzali do školky, nebo se do práce vrátily jen na částečný úvazek. V souladu s výzkumem Nešporové (2015) identifikace s pracovní rolí znamená sice posun ve vnímání postoje žen, přesto ale v reálném životě od svých ambic často ustupují, aby vyhověly tradičním normám a akceptují svou rodičovskou roli jako primární (ibid.).

V českém konzervativním prostředí jsou ženy již od malička socializovány do role pečovatelek (Kašćák, Filagová, 2007, kapitola 2.3. Genderový řád ve společnosti). Mnoho mých komunikačních partnerek na otázku ohledně jejich pracovních cílů a ambic shodně odpovídalo, že „nikdy kariéru dělat nechtěly“. Přesto byly v oblasti pracovního trhu všechny velmi úspěšné, a to z hlediska dosažených pozic, náplně práce nebo výše finanční odměny. Právě výhodná pozice vysokoškolaček na pracovním trhu a s tím související lepší materiální zázemí před i po rozchodu je zřejmě jedním z faktorů, proč se sociologické výzkumy této sociální skupině příliš často nevěnují. Zároveň je právě v této sociální skupině zřetelná aplikace skleněného stropu, který nemohou překročit nebo jen za podmínek přízpusobení se maskulinním normám na tomto stupni hierarchie (Křížková et al., 2011, s. 89, kapitola 2.5.3.3. Skleněný strop a skleněný výtah). Vyšší politické zastoupení žen by se však mohlo rekrutovat právě z této sociální skupiny, takže zlepšení strukturálních podmínek by těmto ženám usnadnilo přístup do rozhodovacích pozic, ze kterých jsou v současné době tiše vylučovány.

Muži a ženy v mém výzkumu byli socializovaní do tradičního genderového uspořádání rolí, kdy muž plní roli hlavního živitele rodiny a žena je hlavní pečovatelkou. Přes své vysoké vzdělání a dobré uplatnění na pracovním trhu stále všechny ženy upřednostňovaly zájmy svých dětí nad svými pracovními ambicemi. Na druhou stranu u mužů nebyly zaznamenané významné změny v pracovní dráze ani po narození dětí, ani po rozchodu s matkou dětí, protože muži stále plnili svou vyživovací roli. V individuálních případech, kdy tento model nebyl aplikován a roli hlavní živitelky rodiny převzala žena, ať už před rozchodem nebo po něm, stejně většina žen upřednostnila raději čas strávený s dětmi, i za cenu horších materiálních jistot.

Během výzkumu se ukázalo, že věk dětí při rozchodu je důležitým faktorem, který ovlivnil kvalitu života matek a měl i dopad na jejich pracovní dráhy. Starší děti, které už byly schopné aspoň částečné samostatnosti, neměly na pracovní postavení matky tak zásadní vliv, jako tomu bylo u dětí do osmi let, které vyžadují celodenní dohled. Účastnice mého výzkumu často využívaly placených hlídacích služeb pro mladší děti a související organizace v kombinaci s pracovním nasazením a absencí partnera často způsobovala jejich fyzické a emocionální vyčerpání.

Při rozhovorech jsem vnímala rozdíl mezi sebeprezentací mužů a žen. Zatímco muži byli věcní a svou pozici na pracovním trhu líčili hrdě a v dobrém světle, sebeprezentace žen byla skromnější a svou pozici na pracovním trhu komentovaly například pokrčením ramen, úklonem hlavy do strany apod., což vyvolávalo dojem, že jejich pozice není nijak závratná, i když fakticky byla v rámci dané organizace velmi slušná. Lze tu tedy identifikovat prvky konceptu symbolického násilí popsaného v teoretické části této práce (viz kapitola 2.3.2. Somatizace nadvlády a symbolické násilí), kdy ženy uznávají nadvládu mužů a na vyšší pracovní pozice si nedělají nárok. Může se zde také projevovat internacionalizovaný stereotyp neslučitelnosti kariéry a ženskosti (Křížková, et al., 2011, s. 114) nebo poznatek z výzkumu Křížkové (2011), že české ženy mají nízké sebevědomí i tehdy, když zastávají významné a řídicí pozice (Křížková et al., 2011, s. 121). Na druhou stranu, v některých případech uvědomění nevýhodné pozice ženy a matky bylo vyjádřeno určitou smířeností s diskriminací, která na pracovním trhu z jejich pohledu existuje, a zároveň uvědomění nespravedlivosti a přesvědčení, že kdyby nebyly ženy a matky, jejich pracovní pozice by pravděpodobně byla úplně jiná. Po této myšlence však vždy následovalo ujištění, že děti jsou pro ně přednější než pracovní kariéra a postup v organizaci a svých rozhodnutí nelitují.

Stejně jako některé ženy nenaplnují očekávání, že jejich hlavním smyslem života je mateřství, někteří muži nechtějí naplňovat roli živitele rodiny. V mém výzkumu byly čtyři muži²², kteří nesouhlasili se zodpovědností role živitele, která je na ně společností kladena, a požadovali nebo očekávali minimálně stejný podíl finančních nákladů po manželce, přestože byla na rodičovské dovolené. Pátý muž se k tomuto postoji přiklonil po rozvodu a založení nové rodiny, kdy musel finančně zajišťovat čtyři děti a dvě domácnosti, což bylo zřejmě nad jeho schopnosti. Na druhou stranu, podle vyjádření bývalých partnerek, muži odmítající plnit živitelskou roli nekompenzovali tento svůj postoj moderním přístupem pečujícího otce, který nahrazuje nedostatek finančního zajištění svou přítomností a blízkým vztahem s dětmi.

Pracovní dráha mužů, včetně mých komunikačních partnerů nebo partnerů mých komunikačních partnerek, není obvykle přerušena těhotenstvím a mateřskou/rodičovskou dovolenou a probíhá tedy plynuleji než pracovní dráha žen. Otcovství ani rozvod s matkou dětí neměl zásadní vliv na pracovní trajektorii mužů v mém výzkumu. Muži mají stabilní vývoj života, zatímco ženy se neustále musí přizpůsobovat novým situacím a upravovat svůj život, zvyky a návyky. Dosažení vyšších manažerských pozic je pak tedy pravděpodobnější u mužů i bez přihlédnutí k ostatním strukturálním bariérám, které se na muže nevztahují, ale kterým musí čelit ženy. Na druhou stranu, pozice mužů je sice jednodušší na pracovním trhu, ale naopak jsou v těžší pozici ve své otcovské roli, zvláště po rozpadu partnerství s matkou dětí.

Všechny mé komunikační partnerky i partneři byli vysokoškolačky a vysokoškoláci, a to jim umožnilo získat na pracovním trhu relativně dobře finančně ohodnocené zaměstnání. Jednou ze strategií žen, jak se vyrovnávat s ekonomickými těžkostmi po případném rozpadu rodiny, je tedy dosáhnout co nejvyššího vzdělání, které jim umožní ekonomickou nezávislost a soběstačnost. Vyšší vzdělání jim pomůže částečně překonat gender pay gap a přestože zvláště v případě vysokoškolaček jsou platové rozdíly oproti mužům-vysokoškolákům vysoké (vysokoškolačky-ženy mají někdy srovnatelný plat jako středoškoláci-muži – viz Obr.3: Mediány mezd podle úrovně nejvyššího dosaženého vzdělání za rok 2021 v kapitole 2.5.3.1. Gender pay gap), jejich pozice na pracovním trhu jim umožní plnohodnotný důstojný a spokojený život. Vyšší vzdělání žen je tedy určitý protektivní faktor, který ve svém důsledku může zmírnit negativní důsledky rozpadu partnerství.

²² Tito muži byli ex-partneři mých komunikačních partnerek, tzn. tato interpretace je založena na informacích poskytnutých jejich ex-partnerkami.

Komunikační partnerky, které pocházely z rozvedených rodin, měly větší tendenci k zachování finanční nezávislosti a účasti na pracovním trhu i během mateřské a rodičovské dovolené, protože měly ve svých původních rodinách vzor nestability komplementárních genderových rolí rozdělených na ženu-pečovatelku a muže-živitele. Jejich pracovní trajektorie byla ve větším rozsahu ovlivněna mateřstvím než pozdějším rozchodem s otcem dětí. Naopak u komunikačních partnerek, které před rozchodem/rozvodem zvolily genderově tradiční rodinné uspořádání, v některých případech rozchod s otcem dětí znamenal razantní životní změnu a rychlý návrat na pracovní trh, což ve svém důsledku mohlo pozitivně přispět k udržení jejich pracovní pozice, oproti ženám, které zůstaly na rodičovské dovolené delší dobu, protože si to mohly finančně dovolit (Dudová, 2020, s. 17). Jak také uvádí Fučík (2016, s. 567), rozvod/rozchod rodičů tedy může být v některých případech chápán i jako emancipační prvek, který redefinuje genderové identity a může mít potenciál změny sociálního řádu a být příležitostí pro narušení a překlenutí genderové hierarchie v manželství (Fučík, 2016, s. 572).

4. ZÁVĚR

Cílem této práce bylo identifikovat rozdílné dopady rozchodu rodičů na jejich pracovní dráhy a jaké strategie matky a otcové zvolili, aby se s novou situací vyrovnali. Na základě teoretických konceptů popsaných v první části jsem analyzovala rozhovory s rodiči, kteří ukončili své partnerství ještě v období, kdy jejich společné děti byly závislé na jejich péči. Výzkum byl zaměřen na vysokoškolsky vzdělané jedince. Osobní situace v podobě rozpadu partnerství může být překážkou k vyšším ambicím na trhu práce. Lepší strukturální podmínky by vytvořily prostředí pro rozvinutí intelektuálních kvalit těchto rodičů (především žen), namísto snahy o prosté vypořádání se s nastalou situací.

Podle genderových teorií popsaných v teoretické části této práce vládne v euroamerické kultuře dosud patriarchální systém, který svou podstatou neumožňuje rovné příležitosti pro ženy a muže (Šmídová et al., 2010, s. 37). Ženské a mužské role jsou jednoznačně oddělovány a **pohlaví, resp. gender je tak jedním z hlavních určujících prvků a kritérií fungování celého systému** (ibid.). V souvislosti s rodičovstvím je v české společnosti stále preferován tradiční model rozdělení genderových rolí, kdy žena pečuje o děti a domácnost a muž je živitel rodiny. Zároveň ale více než polovina manželství/partnerství končí rozchodem rodičů nezletilých dětí, a tato nová situace nutí k redefinování těchto genderových rolí. Společnost zůstává slepá k faktu, že tato situace se týká většiny české populace a nukleární heterosexuální rodina je stále hůře dosažitelným ideálem.

Podle německého sociologa Ulricha Becka (2004) **osobní a intimní konflikty mezi mužem a ženou, které probíhají v soukromí jejich kuchyně, odráží stav ve veřejné společnosti**. Konflikt toho, že ženy vstoupily na pracovní trh a jsou zatížené několika „směnami“, se nevyřeší na úrovni rodiny, ale je třeba změnit fungování veřejných institucí. Muži si sice osvojili rétoriku rovnosti, ale po jejich slovech nenásledují činy. Nevnímají **rozpor** v tom, že obhajují vlastní svobodu od domácích prací a zároveň uznávají rovná práva ženy (Beck, 2004, s. 170). Naše industriální společnost si zachovala **stavovský charakter ve vztahu k ženským a mužským rolím**. Změny v postavení žen ve společnosti jsou veřejné, ale rodina je místem, kde tyto konflikty vystupují na povrch. Osvobození od stavovských struktur „může pokročit jen do té míry, do jaké i muži změni způsob, jakým chápou sami sebe i svoje chování“ (Beck, 2004, s. 169).

Tento obecný princip fungování společnosti, jak ho popsal Ulrich Beck v 2. polovině 20. století (odkazovaná kniha *Riziková společnost* byla původně vydána v roce 1986), platí

doted' i v České republice. Vysoká zaměstnanost a soběstačnost českých žen před obdobím rodičovství je v prvních letech dětí vystřídána tradičním genderovým rozdělením rolí, kdy hlavní díl péče o děti a domácnost připadá ženám. Okolí od nich očekává, že to budou ony, kdo přizpůsobí svou kariéru péči o děti a domácnost, a pokud tak odmítnou učinit, **stabilita partnerství** je ohrožena (Dudová, 2004, s. 9). V důsledku historického pozadí a teoretických konceptů popsanych v první části této práce, české ženy obvykle tuto roli přijímají automaticky a nezpochybňují ji. Myslí si, že se jedná o jejich **svobodnou volbu**. Při rozhodování o tom, kdo bude pečovat o společné děti, se ale rozhoduje o profesní kariéře manželů, a tudíž i o jejich budoucí ekonomické závislosti a o všech důsledcích, které z toho vyplývají (Beck, 2004, s. 176). Artikulace nespokojenosti se společenskou pozicí žen je obtížná, protože by znamenala konstatování, že matky tráví (alespoň nějaký) čas raději v práci než se svými dětmi, což je postoj v českém prostředí stále těžko přijímaný.

Přechod k rodičovství znamená vstup do dvou nejvíce genderovaných oblastí našich životů – oblast placené práce a oblast péče (Nešporová, 2015, s. 73). Proto je možné, že muži v mém výzkumu, přestože v bezdětném páru vyznávali egalitářství a obdivovali samostatnost a soběstačnost svých žen, v okamžiku praktického dopadu rodičovství na jejich životy začali upřednostňovat tradiční rodinné uspořádání a očekávali větší díl péče o děti a domácnost od svých žen. Reprodukce genderových stereotypů se tak odehrává i v rodinách, ve kterých před rodičovstvím byla uplatňována genderová rovnost. Sociální struktury komunikačních partnerek a partnerů vytváří po vzniku rodičovství normativnost chování, tzv. doing gender (West, Zimmerman, 1987, in Nešporová, 2015, s. 73).

V rozhovorech během mého výzkumu byly zřetelně rozpoznatelné hluboko zakořeněné hodnoty naší společnosti vycházející z nejrozšířenějšího sociologického konceptu strukturálního funkcionalismu uplatňovaného ve 20. století, který na základě biologických rozdílů přisoudil ženám a mužům odlišné genderové role (Renzetti, Curran, 2005, s. 23-25), tj. ženám roli matky a pečovatelky a mužům roli živitele rodiny. U všech účastnic výzkumu se uplatňoval normativ pečující ženy-matky, pro kterou je minimálně v prvních letech dětí důležitější kontakt s nimi než jejich pracovní postup v zaměstnání. I komunikační partnerky, které nenastoupily na oficiální mateřskou dovolenou, naplnily tento narativ díky své nezávislé pozici, protože své pracovní povinnosti mohly přesunout na pozdější dobu, kdy děti spaly nebo nevyžadovaly jejich intenzivní pozornost. Komplementárně k tomu se předpokládala role muže-otce jako živitele rodiny, která se ale ve čtyřech případech nenaplnila a hlavní živitelkou rodiny zůstala matka. Vzhledem k pozdějšímu rozpadu partnerství, všechny matky musely dříve nebo později plnit

roli živitelky rodiny a poskytovat dětem finanční zajištění. Muži během rodičovství v manželství neztratili svůj profesionální status a po rozchodu s rodinou naopak získali časový prostor, který mohli investovat do práce. Absence mechanismů v rodinné politice českého státu nemotivuje muže k většímu zapojení do péče o děti, a tak v mužích stále přetrvává tradiční představa, že jich se pečovatelská role víceméně netýká.

Nejméně tři komunikační partnerky v rozhovorech explicitně zmínily diskriminaci na trhu práce z důvodu pohlaví. Mzdová diskriminace, kdy byla muži za stejnou práci a stejnou pozici nabízena mzda o 20 % vyšší, nebo nepřátelské chování ke studentce z důvodu jejího mateřství jsou demonstrací genderových nerovností a strukturálních a institucionálních bariér, které musí ženy a matky překonávat. Propojenost mzdových rozdílů a segregace trhu práce zažila jedna komunikační partnerka pracující v sociální sféře. U vysokoškoláček bývá na trhu práce také zneužívána jejich vysoká kvalifikace a vysoká produktivita práce, ale tato forma zneužívání práce žen je v realitě velmi těžko prokazatelná a nemusí si jí být vědomy ani samy aktérky.

Přestože za posledních sto let dosáhlo postavení ženy ve společnosti významných pokroků, je i dnes aktuální myšlenka významné české političky Františky Plamínkové (1920): „Celý státní systém je mužský, vytvořený muži a pro muže. Úkolem *pravé* demokracie je, aby i žena se cítila ve společnosti dobře a rovnocennost žen a mužů se projevovala v každodenním životě společnosti.“ Podle výzkumů je pro ženy i muže důležitý **pocit spokojenosti** jak v rodinné sféře, tak v pracovní (Křížková, Hašková, 2003, s. 6). Nelze tedy paušalizovat, že pro ženy je důležitější spokojenost v rodině, zatímco pro muže je přednější pracovní stránka života. Mým cílem bylo artikulovat problém, který existuje, protože „je totiž známým faktem, že pouze problém, který je jako problém explicitně pojmenován, přestává být neviditelný a může být efektivním způsobem řešen“ (Vohlídalová, 2011, s. 30). Přehlížení a bagatelizování genderových otázek v tomto kontextu vyznívá spíše jako zbožné přání některých zastánců současného uspořádání vztahů mezi muži a ženami, než jako pádný argument založený na vědeckém poznání (Křížková, Pavlica, 2004, s. 15).

LITERATURA

- Acker, J. 1990. „Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations“. In *Gender & Society* 4(2).
- Acker, J. 2006. „Inequality Regimes: Gender, Class, and Race in Organizations.“ In *Gender & Society* 20 (4): 441-464.
- Andrews, A. 2018. „Power.“ In R. Ray, J. Carlson, A. Andrews (eds.). *The Social Life of Gender*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Beauvoir, S. d. 1967. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- Beck, U. [1986] 2004. „Já jsem já: o izolovanosti, společném životě a konfliktech mužů a žen v rámci rodiny i mimo ni“. In *Riziková společnost*. Praha. SLON.
- Bem, S. 1993. *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*. New Haven. Yale University Press.
- Besley, T., O. Folke, T. Persson, J. Rickne. 2017. „Gender Quotas and the Crisis of the Mediocre Man: Theory and Evidence from Sweden.“ *American Economic Review* 107(8): 2204–2242.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum
- Connell, R. 1987. *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Cambridge.
- Connell, R. 2001. *The Men and the Boys*. Los Angeles: Berkeley.
- Connell, R. 2005. *Masculinities*. Cambridge.
- ČSÚ (Český statistický úřad). 2018. Rozvodovost. In: Vývoj obyvatelstva České republiky. Dostupné na: <https://www.czso.cz/documents/10180/91917754/1301571903.pdf/920c3643-6629-4628-9cac-0a623c8da1d3?version=1.1>
- ČSÚ (Český statistický úřad). 2020a. Gender: Vzdělání. Dostupné na: https://www.czso.cz/csu/gender/1-gender_vzdelani

ČSÚ (Český statistický úřad). 2020b. „Aktuální populační vývoj v kostce.“ Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/czso/aktualni-populacni-vyvoj-v-kostce>

ČSÚ (Český statistický úřad). 2021a. „Graf 4.3: Mediány mezd podle úrovně nejvyššího dosaženého vzdělání za rok 2021“. In: *Gender: Práce a mzdy – datové údaje - 2021*. Dostupné na: https://www.czso.cz/csu/gender/1-gender_pracemzdy

ČSÚ (Český statistický úřad). 2021b. „Mzdy a náklady práce“. In: *Česko v číslech - 2021*. Dostupné na: https://www.czso.cz/documents/10180/150808213/3202032110_mzd.pdf/f3c10e4a-2b64-493d-9192-45b5204a9180?version=1.3

ČSÚ (Český statistický úřad). 2022a. „A3 – Podíly zaměstnanců, placený čas a hrubé měsíční mzdy podle věku a pohlaví“. In: *Struktura mezd zaměstnanců – 2022*. Dostupné na: <https://www.czso.cz/documents/10180/190537078/11002623a03.pdf/4426d8da-48a8-4f73-a308-288d1fb9b6c0?version=1.1>

ČSÚ (Český statistický úřad). 2022b. Rozvodovost. In: *Vývoj obyvatelstva České republiky*. Dostupné na: <https://www.czso.cz/documents/10180/191186447/1300692303.pdf/cf5c2ce9-6964-46a1-9b2b-30638771717f?version=1.3>

ČSÚ (Český statistický úřad). 2023a. „Tab. 5 Mediány hrubých měsíčních mezd podle pohlaví“. In: *Průměrné mzdy - 2. čtvrtletí 2023*. Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/prumerne-mzdy-2-ctvrtleti-2023>

ČSÚ (Český statistický úřad). 2023b. „Graf 5 Úhrnná plodnost a průměrný věk matek v letech 1920–2022.“ 06.06.2023 (kód: 130070-23). In: *Obyvatelstvo – roční časové řady*. Dostupné na: https://www.czso.cz/csu/czso/obytelstvo_hu

ČSÚ (Český statistický úřad). 2023c. „Ročník narozených 2022 je nejslabší za posledních 18 let“. 21.3.2023. Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/czso/rocnik-narozenyh-2022-je-nejslabsi-za-poslednich-18-let>

Daly, M. 1978. *Gyn/ecology: the metaethics of radical feminism*. Boston: Beacon Press.

- Drothohm, H. 2015. „Introduction“. In *Anthropological Perspectives on Care, Work, Kinship and Life Course*. P. 1-20. London. Palgrave MacMillan
- Dudová, R. 2004. „Genderové aspekty rozchodu manželství.“ *Gender – rovné příležitosti – výzkum*, 2004, 5(4), s. 9-10. ISSN 1213-0028. Dostupné na:
<http://www.genderonline.cz/en/issue/28-volume-5-number-4-2004>
- Dudová, R. 2007. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Dizertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Katedra sociologie, obor sociologie. Dostupné na: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/10989>
- Dudová, R. 2012. „Interrupce v České republice: zápas o ženská těla“. Praha. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 177 s.
- Dudová, R. 2020. Analýza postavení sólo matek na pracovním trhu podle šetření EU -SILC 2018. Aperio – Společnost pro zdravé rodičovství, z.s. Projekt „Sama, ale silná: Odstraňujeme diskriminaci sólo matek na trhu práce“. Dostupné z:
<https://drive.google.com/file/d/1dx7zyWDbY5oSjhnWF7QRzaz8UwBC9mSJ/view>
- Eurostat. *Gender pay gap in the EU down to 13.0%*. Dostupné na:
<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20220307-2>
- Ezzeddine P., Havelková H. 2021. „The Gender of Giult: diversity and ambivalence of transnational care trajectories within postsocialist migration experience“. In: Pine F., Haukanes H. *Intimacy and mobility in an era of hardening borders (Gender, reproduction, regulation)*. Pp.70-86. Manchester. Manchester University Press.
- Ezzeddine, P. 2022. *Rodina, péče, gender*. Přednášky na FHS UK letní semestr 2021/2022.
- Farris, S. R. 2012. Femonationalism and the "regular" army of labor called migrant women. *History of the Present*, 2(2), 184-199. <https://doi.org/10.5406/historypresent.2.2.0184>
- Federici, S. 2013. „Mzda proti domácí práci“. In: *Bod nula: texty o mzde za domácí práci* (pp. 9–15). Bratislava – Praha: Kolektivně proti kapitálu.

- Fetterley, J. 1978. „Introduction. On the politics of literature“. In *The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction*. Bloomington: Indiana University Press.
- Fingerhutová, T. 2023. „Rozvodovost dál klesá. Berou se totiž častěji vzdělanější a starší lidé s většími závazky“. Článek 19.8.2023 na ct24.ceskatelevize.cz. Dostupné na: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3607726-rozvodovost-dal-klesa-berou-se-totiz-casteji-vzdelanejsi-a-starsi-lide-s-vetsimi>
- Fraser, N. 2016. Contradictions of capital and care. *New Left Review*(100), 99-117.
- Fučík, P. 2016. „Genderové aspekty rozvodovosti. Co může studium rozvodu nabídnout teoreticky zaměřené sociologii rodiny?“ *Sociologický časopis*. Vol. 52, No. 4: 557–580. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2016.52.4.272>
- Gelnarová, J. 2022. *Historie českého ženského hnutí 1848–1948*. Přednášky na FHS UK zimní semestr 2022/2023.
- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Guba, E. G., a Lincoln, Y.S. 1994. „Competing paradigms in qualitative research“. In Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S., *Handbook of qualitative research*. London: SAGE Publications.
- Harding, S. 1986. *Science question in feminism*. Ithaca. New York. Cornell University Press.
- Hašková, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. SLON: Praha.
- Hašková, H., Zamykalová, L. 2006. „Mít děti – co je to za normu? Čí je to norma?“ *Biograf* 40-41: 3–53. Dostupné zde: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v4001>
- Havelková, B. 2007. *Rovnost v odměňování žen a mužů*. Praha. Auditorium. kap.: „Rozdíl ve výši příjmů žen a mužů v České republice“, str. 19-25
- Havelková, B. 2015. „Tři stadia genderu v socialistickém právu“. In Hana Havelková, Libora Oates-Indruchová (eds.). *Vyvlastněný hlas – Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha. Sociologické nakladatelství.

Havelková, H. 2020. „Kořeny právních nerovností v modernitě.“ In K. Šimáčková, P. Špondrová, B. Havelková (eds.). *Mužské právo. Jsou právní pravidla neutrální?* Praha: Wolters Kluwer.

Havelková, H., Oates-Indruchová, L. 2015. „Úvod: Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989“. In Hana Havelková, Libora Oates-Indruchová (eds.). *Vyvlastněný hlas – Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha. Sociologické nakladatelství.

Hendl, J., Remr J. 2017. *Metody výzkumu a evaluace*. Praha: Portál.

Hiršl, M. 2004. „Příspěvky českého státu rodinám na náklady spojené s výchovou dětí.“ *Demografie*, 46 (3), s. 166–176.

Hochschild, A.R., Machung A. 2003. *The Second Shift*. New York. Penguin Books

Höhne, S. 2017. „Změny v čerpání rodičovského příspěvku v demografických souvislostech.“ *Demografie*, 59(1), s. 5–22

Höhne, S., J. Paloncyová. 2021. „Péče a výživa dětí po rozchodu rodičů podle výsledků opatrovnických řízení.“ *Demografie*. 63: 3–21. Dostupné na:
https://www.czso.cz/documents/10180/143550791/13005321q1_3-21.pdf/1b601bb1-def9-4b3a-8e54-8caf54c6526d?version=1.1

Homfray, Š., M. Karásek Čejková. 2022. *Proč jsme tak našťvané?* Nakladatelství wo-men. Praha.

Hořejší, A. 2020. „Porodnické násilí. Jak (staří) muži rozhodují o tělech (mladých) žen.“ Pp. 733–780 in K. Šimáčková, P. Špondrová, B. Havelková (eds.). *Mužské právo. Jsou právní pravidla neutrální?* Praha: Wolters Kluwer.

Chaloupková, J. 2005. „Faktory ovlivňující dělbu práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti.“ *Sociologický časopis 41(1)*. Praha. Sociologický ústav AV ČR. Str. 57–77.

- Jarkovská, L. 2004. „Role pohádek a dětské literatury v reprodukci genderových nerovností“. In Igor Nosál (ed.). *Obrazy dětství v dnešní české společnosti*. Brno: Barristel&Principal, str. 57-64.
- Jarkovská, L. 2013. *Gender před tabulí. Etnografický výzkum genderové reprodukce v každodennosti školní třídy*. Praha: SLON (s. 35-44: „Škola, vzdělávání a gender“).
- Jarkovská, L., K. Lišková. 2008. „Genderové aspekty českého školství.“ *Sociologický časopis* 44 (4): 683–701.
- Kašćák, O., M. Filagová. 2007. *Javisko a zákulisie školy. O materskej škole a skrytom kurikulu*. Trnava: Typi. Str. 123-147: „Rodové nerovnosti v MŠ. Ukážka kritického pohľadu na skryté kurikulum“.
- Klímová Chaloupková, J. 2018. „Rozdělení domácí práce a hodnocení jeho spravedlnosti.“ *Sociologický časopis* 54 (4): 593-624. Dostupné na: <https://doi.org/10.13060/00380288.2018.54.4.415>
- Klvačová, P. 2015. „Normativní podoby manželství v předlistopadové populárně-naučné literatuře“. In H. Havelková, L. Oates-Indruchová (eds.). *Vyvlastněný hlas – Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha. Sociologické nakladatelství.
- Krátká, Z. 2017. „Kvalita DNA ve spermiích je negativně ovlivněna věkem mužů a je rizikovým faktorem početí“. *Časopis Česká Gynekologie* 6/2017; 82(6): 491-495. Dostupné na: <https://www.prolekare.cz/casopisy/ceska-gynekologie/2017-6-2/kvalita-dna-ve-spermiich-je-negativne-ovlivnena-vekem-muzu-a-je-rizikovym-faktorem-poceti-62465>
- Křížková, A. 2003. „Kariérní vzorce žen v managementu. Strategie žen v rámci genderového režimu organizace“. *Sociologický časopis* 39(4). Sociologický ústav AV ČR. Praha.
- Křížková, A., H. Hašková. 2003. „Průzkum veřejného mínění o postavení žen na trhu práce.“ Praha: Sociologický ústav AV ČR. Praha.
- Křížková, A., K. Pavlica. 2004. *Management genderových vztahů. Postavení žen a mužů v organizaci*. Management Press. Praha.

Křížková, A., K. Pospíšilová, H. Maříková, R. Marková Volejníčková. 2018. „Historie a teorie nerovného odměňování žen a mužů v České republice“. In: *Rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR: Pracoviště, zaměstnání, stejná práce a rozklad faktorů*. Praha: MPSV.

Křížková, A., M. Vohlídalová. 2008. „Kdo se bojí zaměstnané matky?“ In A. Křížková, R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková, Z. Uhde (eds.): *Práce a péče: proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), s. 85104.

Kuchařová, V., a kol. 2017. Zpráva o rodině. VÚPSV, v. v. i. Praha. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/578124/Zprava_o_rodine.pdf/7e790f82-3a57-f621-09b5-80e52aa59c31

Kuchařová, V., J. Barvíková, S. Höhne, O. Nešporová, J. Paloncyová, L. Vidovičová. 2020. *Zpráva o rodině 2020*. MPSV. Dostupné na: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Zpr%C3%A1va+o+rodin%C4%9B+2020.pdf/c3bdc63d-9c95-497d-bded-6a15e9890abd>

Kuhn, S. Thomas. 1997. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenh.

Lenderová, M. 1999. *K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta (s. 39-69: „Ženská má být vzdělaná aneb Potíže s ženským vzděláním“, s. 261-263: „Otázka univerzitního vzdělání“).

Letherby, G. 2003. *Feminist research in theory and practice*. Philadelphia: Open University Press.

Linková, M., K. Cidlinská, H. Tenglerová, M. Vohlídalová, A. Červinková. 2013. „Úvod: Ženy a gender v proměňujícím se světě vědy.“ Pp. 14–50 in M. Linková et al. (eds.). *Nejisté vyhlídky: Proměny vědecké profese z genderové perspektivy*. Praha: SLON.

López, J. J., J. Scott. 2012. *Social Structure. Maidenhead*, New York: Open University Press (p. 1-6: “What is Social Structure?“).

Malečková, J. 2004. „The emancipation of Women for the Benefit of the Nation: The Czech Women’s Movement“. In Paletschek, S., Pietrow-Ennker, B. *Women's emancipation*

movements in the nineteenth century: a European perspective. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2004, s. 168-188

Maříková, H. 2008. „Rodičovská (je) pro oba rodiče!“ In A. Křížková, R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková, Z. Uhde (eds.): *Práce a péče: proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), s. 71-84.

Maslow, A. H.: 2021. *Motivace a osobnost*. Praha. Portál.

Mill, J. S. (1998). Podrobení žen (K. Hilská, Trans.). In L. Oates-Indruchová (Ed.), *Dívčí válka s ideologií: klasické texty angloamerického feministického myšlení* (pp. 27–37). Praha: Sociologické nakladatelství.

Millett, K. 1998. Sexuální politika (P. Slabá, Trans.). In L. Oates-Indruchová (Ed.), *Dívčí válka s ideologií: klasické texty angloamerického feministického myšlení* (pp. 69–88). Praha: Sociologické nakladatelství.

Morrow, R. A. 1994. *Critical theory and methodology*. London: SAGE Publications.

Nešporová, O. 2015. „Přechod k mateřství – plány versus realita týkající se pracovních životů vysokoškolsky vzdělaných žen.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 16, No. 2: 73–84, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2015.16.2.222>

Novotná, H. 2019. „Kvalitativní strategie výzkumu“. In Novotná H., Špaček O., Šťovíčková Jantulová M. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK, str. 257-288.

Novotná, H., Špaček O., Šťovíčková Jantulová M. 2019. „Úvod“. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK.

OECD. 2018. „A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility“. Paris: OECD Publishing. Dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264301085-en>

OECD. 2019. OECD Family Database – LMF1.2.C. Maternal employment rates by age of youngest child, 2019 or latest available year. Dostupné na: <https://www.oecd.org/els/family/database.htm>.

Plamínková, F. 1920. „Občanská rovnoprávnost žen“. In M. Bahenská; L. Heczková; D. Musilová, (eds). *Ženy na stráž!* S. 236-237.

Ramazanoglu, C., J. Holland. 2004. *Feminist methodology: challenges and choices*. London: SAGE.

Reddit. *Gender pay gap*. Dostupné na:

https://www.reddit.com/r/europe/comments/7petjb/gender_pay_gap/?rdt=35059

Reichel, J. 2004. *Kapitoly systematické sociologie*. Praha. Eurolex Bohemia.

Reinharz, S. 1992. *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press.

Renzetti, M. C., Curran J. D. 2005. *Ženy, muži a společnost*. Praha. Nakladatelství Karolinum.

Saxonberg, S. 2008. „Právo na otce: Rodičovská »dovolená« ve Švédsku.“ In A. Křížková, R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková, Z. Uhde (eds.): *Práce a péče: proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), s. 125-144.

Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošíjné představě o ontické povaze gender a pohlaví“. In *Sociální studia 7: Politika rodu a sexuální identity*. 1/2002: 15-28.

Šmídová, I., K. Janoušková, T. Katrňák. 2010. „Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace a vzdělanostní segregaci dívek a chlapců v českém vzdělávacím systému.“ Pp. 34–60 in L. Jarkovská, K. Lišková, I. Šmídová a kol. *S genderem na trh. Rozhodování o dalším vzdělání patnáctiletých*. Praha: Slon.

Sokolová, V., Pavlík, P. 2005. „Předmluva k českému překladu.“. In: Renzetti M. Claire, Curran J. Daniel. 2005. *Ženy, muži a společnost*. Praha. Nakladatelství Karolinum.

Špaček, O. 2019. „Společenské vědy a empirický výzkum“. In Novotná H., Špaček O., Šťovíčková Jantulová M. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK, str. 15-34.

Špidla, V. 2008. „Zkušenost Evropské unie: rovnost začíná v rodině.“ In A. Křížková, R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková, Z. Uhde (eds.): *Práce a péče: proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), s. 11-28.

Špondrová, P. 2020. „Čí je právo? Tři vlny feminismu a tři dimenze feministické kritiky práva.“ Pp. 15–39 In: K. Šimáčková, P. Špondrová, B. Havelková (eds.). *Mužské právo. Jsou právní pravidla neutrální?* Praha: Wolters Kluwer.

Tronto, J. *Moral boundaries. A Political Argument for an Ethics of Care*. Str.106–108.

Uhde, Z. 2012. „Od sociálních konfliktů ke společnosti péče“. In P. Ezzeddine, M. Kotišová, R. Dudová, P. Redlová, Z. Uhde, M. Vohlídalová, A. Wagnerová, L. Wichterlová. *Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené práci v ČR*. Praha: Gender Studies o.p.s. Str. 10–22.

Vogel, L. 2020. *Překonání domácí práce. Kontradikce/Contradictions*, 4(1), 87–110. Výber: s. 102–110.

Vohlídalová, M. 2011. „»Kdybych o tom mluvila, asi bych to nenazvala sexuálním obtěžováním.« Sexuální obtěžování ve vysokoškolském prostředí z perspektivy studujících.“ *AULA 19(2)*: 23-34.

Vohlídalová, M. 2012. „Muži, ženy a neplacená práce v domácnosti v číslech“. In P. Ezzeddine, M. Kotišová, R. Dudová, P. Redlová, Z. Uhde, M. Vohlídalová, A. Wagnerová, L. Wichterlová. *Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené práci v ČR*. Praha: Gender Studies o.p.s. Str. 39–45.

Wagnerová, A. 2012. „Úvodem“. In P. Ezzeddine, M. Kotišová, R. Dudová, P. Redlová, Z. Uhde, M. Vohlídalová, A. Wagnerová, L. Wichterlová. *Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené práci v ČR*. Praha: Gender Studies o.p.s. Str. 8-9.

Weeks, K. 2011. *The problem with work : feminism, Marxism, antiwork politics, and postwork imaginaries*. Duke University Press. Chapter 4: „Hours for what we will“ (pp. 151–174).

Weeks, K. 2017. Down with Love: Feminist Critique and the New Ideologies of Work. *WSQ: Women's Studies Quarterly*, 45(3), 37-58. <https://muse.jhu.edu/article/674327>

Wichterlová, L. 2012. „Předmluva“. In P. Ezzeddine, M. Kotišová, R. Dudová, P. Redlová, Z. Uhde, M. Vohlídalová, A. Wagnerová, L. Wichterlová. *Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené práci v ČR*. Praha: Gender Studies o.p.s. Str. 4–7.

Williams, C. L. 1992. „The glass escalator: Hidden advantages for men in the „female“ professions“. *Social Problems*, 39. Str. 253–267.

Williams, C. L. 1995. *Still a man's world: Men who do women's work*. Berkeley: University of California Press.

Žáček, J. 2005. *Na svatýho Dyndy*. 1. vyd. Praha. Albatros.

Zandlová M., Šťovíčková Jantulová M. 2019. „Etika výzkumu“. In Novotná H., Špaček O., Šťovíčková Jantulová M. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK, str. 57-92.

Zandlová, M. 2019. „Rozhovor“. In Novotná H., Špaček O., Šťovíčková Jantulová M. *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK, str. 315-352.

Zmijarová, M. 2023. Článek „Studie boří mýtus o lovcích a sběračích. Ženy lovily a používaly více strategií než muži“. 10.7.2023. On-line. www.novinky.cz. Dostupné na: <https://www.novinky.cz/clanek/veda-skoly-studie-bori-mytus-o-lovcich-a-sberacich-zeny-lovily-a-pouzivaly-vice-strategii-nez-muzi-40436872>

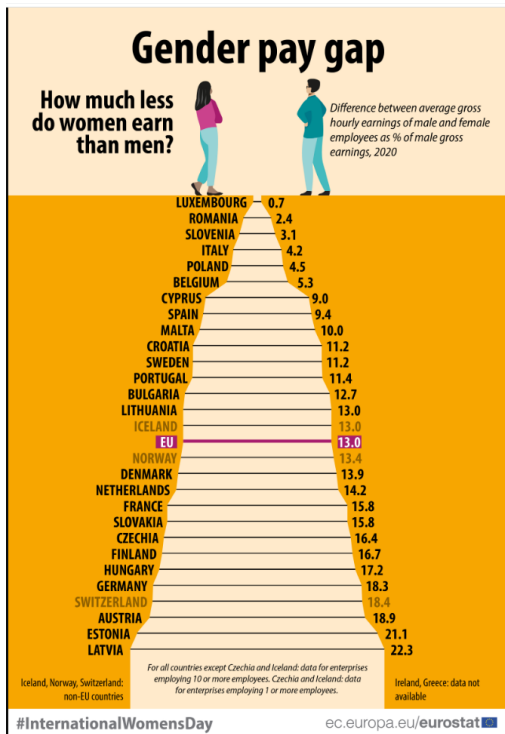
PŘÍLOHY

Příloha č. 1 – Graf Gender Pay Gap

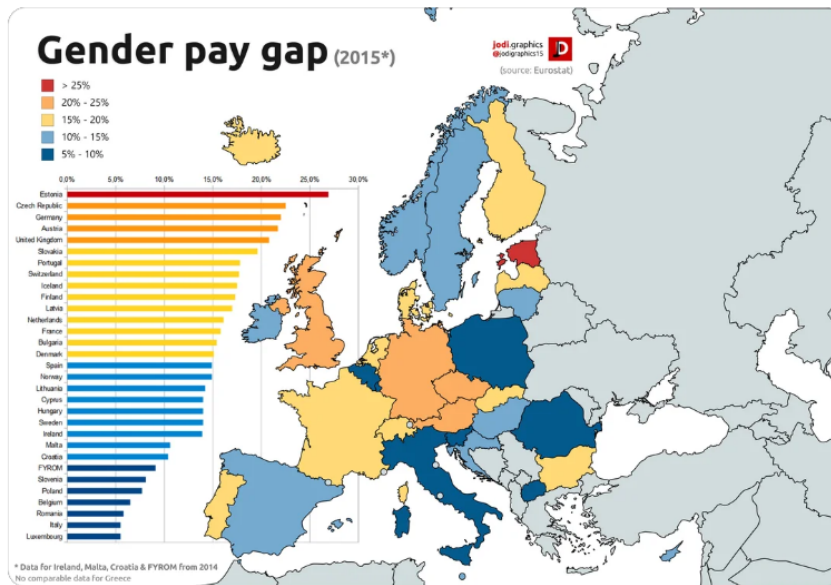
Příloha č. 2 – Struktura populace podle úrovně vzdělání

Příloha č. 3 – Hrubé měsíční mzdy podle pohlaví, věku a vzdělání

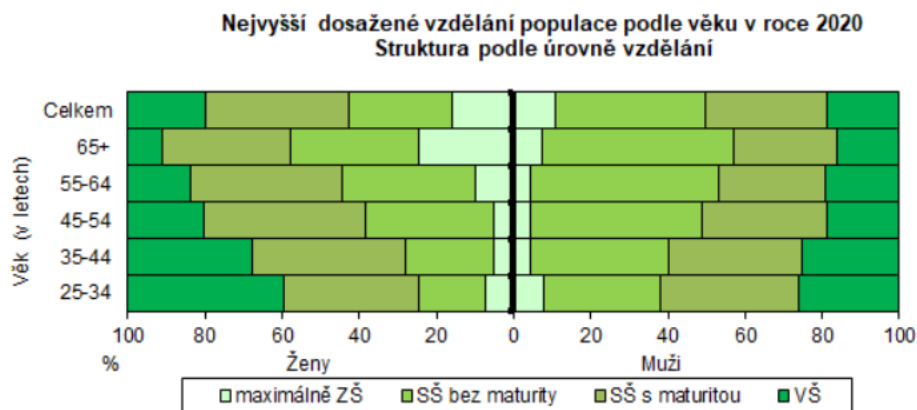
PŘÍLOHA Č. 1 – Graf Gender Pay Gap

Zdroj: Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20220307-2>

PŘÍLOHA Č. 2 – Struktura populace podle úrovně vzdělání

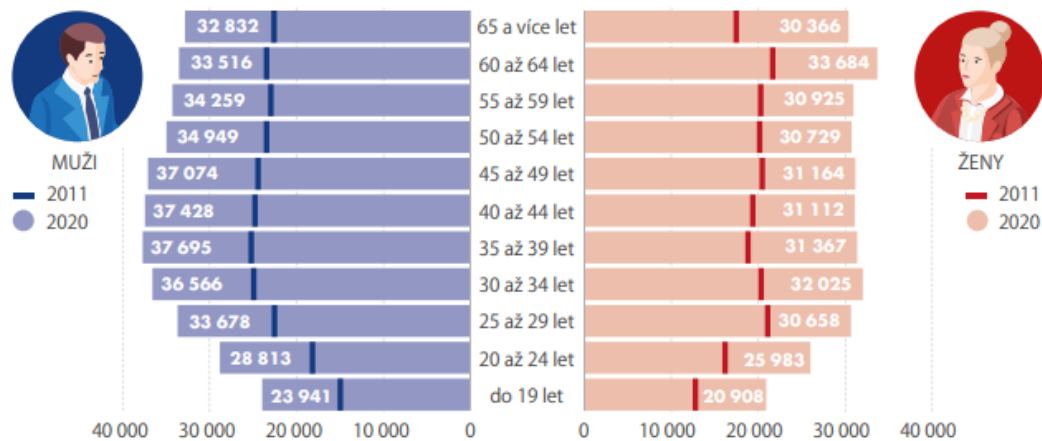

Do věku 34 let včetně mají ženy vyšší podíl vysokoškolsky vzdělaných osob než muži. Od 35. roku života je situace opačná, nejvýrazněji je to patrné ve věkové skupině nad 65 let, kde mají ženy o 9 procentních bodů méně vysokoškolsky vzdělaných osob než muži.

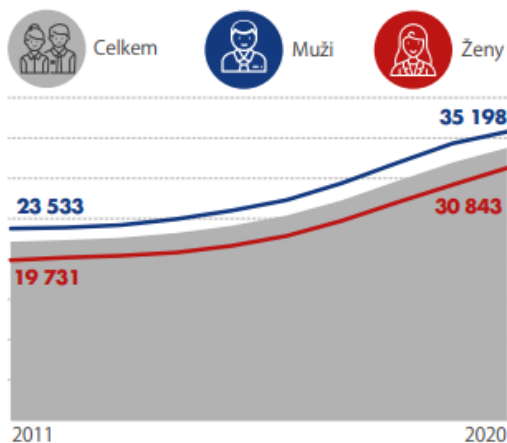
Zdroj: ČSÚ, 2020a, Gender: Vzdělání

PŘÍLOHA Č. 3 – Hrubé měsíční mzdy podle pohlaví, věku a vzdělání

Mediány hrubých měsíčních mezd podle pohlaví a věku zaměstnanců¹⁾ (Kč)

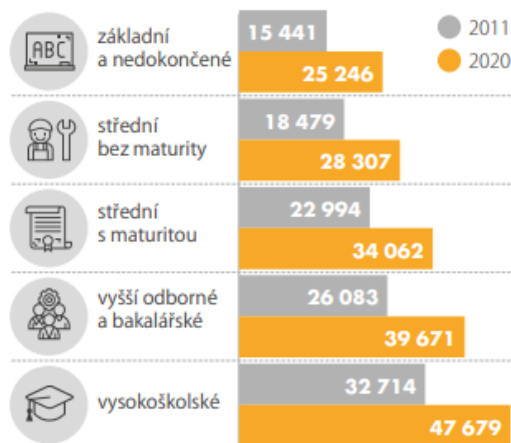

Mediány hrubých měsíčních mezd podle pohlaví zaměstnanců¹⁾ (Kč)

¹⁾ údaje ze strukturálního šetření mezd zaměstnanců

Mediány hrubých měsíčních mezd podle vzdělání zaměstnanců¹⁾ (Kč)

Zdroj: ČSÚ, 2021b, *Mzdy a náklady práce*, s. 49